

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ**

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

**Διομαδική επαφή και συλλογική δράση:
Γεφυρώνοντας δύο ανταγωνιστικές προσεγγίσεις για την κοινωνική αλλαγή**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Αικατερίνη Ελένη Τσαντίλα

ΑΘΗΝΑ 2019

Τριμελής Επιτροπή

Αλεξάνδρα Χαντζή, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπουσα)

Άννα Μαντόγλου, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Παναγιώτης Κορδούτης, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Αικατερίνη Ελένη Τσαντίλα, 2019

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διδακτορικής διατριβής εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διδακτορικής διατριβής για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τη συγγραφέα.

Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δε δηλώνει αποδοχή των γνωμών της συγγραφέα.

*Στην οικογένειά μου
που όλο μεγαλώνει.*

Ευχαριστίες

Οι γερμανόφωνοι ονομάζουν τους επόπτες διδακτορικών Doktormütter και Doktorväter, μητέρες και πατέρες δηλαδή των υποψηφίων. Βρίσκω τον τίτλο γλυκά κατάλληλο για την επιβλέπουσά μου, την Αλεξάνδρα Χαντζή. Την ευχαριστώ για τη συχνά γονεϊκή στήριξή της. Για την υπομονή, την αφοσίωση, την αυστηρότητα και την επιμονή στην καλή δουλειά. Ευχαριστώ για την πρόκληση και ευχαριστώ για το παράδειγμα. Είμαι περήφανη που είστε η Doktormutter μου.

Ευχαριστώ τους έτερους επόπτες μου, μέλη της Συμβουλευτικής Επιτροπής, Παναγιώτη Κορδούτη και Άννα Μαντόγλου. Ευχαριστώ που δεχθήκατε αυτό το ρόλο, ευχαριστώ για τη διακριτικότητα και την αμέριστη υποστήριξη.

Ευχαριστώ τον Rudolf Kerschreiter, τη Jenny Wesche και τον Frederick Sixtus για τη ζεστή φιλοξενία στο εργαστήριο τους στο Freie Universität Berlin, για την εξαιρετική συνεργασία και για την πολύτιμη βοήθεια στη συλλογή δεδομένων για μία από τις ερευνές μου.

Ευχαριστώ τον Gerd Bohner για την ευγενική σύσταση.

Ευχαριστώ όσες και όσους συνάντησα στο Summer School της European Association of Social Psychology στο Limerick της Ιρλανδίας και ιδιαιτέρως τον John Dixon, τον Kevin Durrheim και την Orla Muldoon. Οι συζητήσεις μας αποτέλεσαν σημαντική πηγή έμπνευσης και διαμόρφωσαν σε μεγάλο βαθμό τη διατριβή μου.

Ευχαριστώ τη European Association of Social Psychology και την International Society of Political Psychology για τις επιχορηγήσεις που μου επέτρεψαν να συμμετάσχω σε διεθνή συνέδρια. Ευχαριστώ το γραφείο Erasmus του Παντείου Πανεπιστημίου, την Ξένια Χρυσοχόου και το Γεώργιο Φαράκλα για τη συμβολή τους στην εξασφάλιση θέσεων σπουδών και πρακτικής άσκησης με υποτροφία στο Βερολίνο, γεγονός που όχι μόνο εμπλούτισε αυτό το διδακτορικό, αλλά μου άλλαξε και τη ζωή.

Ευχαριστώ τις συμμετέχουσες και τους συμμετέχοντες στις έρευνες και όλες και όλους εκείνους που βοήθησαν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο στη συλλογή δεδομένων. Ευχαριστώ όλες και όλους που από τότε που άρχισε να με απασχολεί το ζήτημα της κοινωνικής αλλαγής ήταν εκεί να μοιραστούν τις σκέψεις, τις γνώσεις και τα συναισθήματά τους. Πιστεύω ακράδαντα πως είμαστε αυτοί που συναντάμε και γι' αυτό το λόγο η διατριβή αυτή είναι κατά ένα μέρος συλλογική δουλειά.

Ευχαριστώ τους γονείς μου, Βάσω Μιχαλούτσου και Δημήτρη Τσαντίλα. Σας ευχαριστώ που μου μεταδώσατε την αγάπη σας για τη γνώση, το διάβασμα και την αναρώτηση. Για την άνευ όρων αγάπη σας θα είμαι πάντα ευγνώμων.

Ευχαριστώ τα αδέρφια μου, Μιχάλη και Σταν. Δε θα ήμουν η ίδια αν δεν είχαμε μοιραστεί τα παιδικά μας χρόνια και δε θα ήξερα όσα ξέρω αν δε σας είχα στο πλευρό μου. Ευχαριστώ τις νύφες μου, Σάντυ Ήμελου και Μαρία Μπανούση, για τη ζεστασιά, την κατανόηση και τα διάφορα δικαιολογητικά που κατά καιρούς συγκέντρωσε η μεν και φωτοτόπισε η δε.

Ευχαριστώ την ανηψιά μου, Ελένη, που μου θυμίζει γιατί θέλω έναν όμορφο και ειρηνικό κόσμο.

Ευχαριστώ το σύντροφό μου, Alex Gemmer, για τη συμπαράσταση και την πίστη. Ευχαριστώ για τα απογεύματα στις βιβλιοθήκες του Βερολίνου και της Δρέσδης, ευχαριστώ που κάνεις την ξενιτιά σπίτι μου και που γράφω αυτές τις γραμμές ως μέλλουσα μαμά.

Ευχαριστώ τον Παναγιώτη, τη Χρυσούλα, τη Τζίτζι, τη Γεωργία, τη Μαρία, τον Dominic, το Sascha, τον Christoph που κατά καιρούς ήταν εκεί να μου επιτρέψουν να μοιραστώ τις δυσκολίες, το άγχος και τις αμφιβολίες μου. Ευχαριστώ τον Ανδρέα Γκολφινόπουλο για τη συναισθηματική και ηθική υποστήριξη.

Ολοκληρώνοντας αυτό το κεφάλαιο της ζωής μου, πλημμυρίζω από ευγνωμοσύνη. Αυτό το διδακτορικό υπήρξε σημείο αναφοράς όταν ένιωθα χαμένη. Φορές ένιωθα ότι είναι βαρίδι

στα πόδια μου, αλλά τώρα συνειδητοποιώ ότι ήταν άγκυρα. Νιώθω βαθιά ευγνωμοσύνη για το Πάντειο Πανεπιστήμιο – αυτό το κόκκινο πανεπιστήμιο με φοίνικες στην αυλή και την πιο όμορφη βιβλιοθήκη του κόσμου - που για κάποιο διάστημα υπήρξε το δεύτερο σπίτι μου. Ευγνωμοσύνη για όλους τους εργαζομένους που με στήριξαν κατά καιρούς (και ειδικά για εκείνον το φύλακα που με βοήθησε να βγω από το κλειδωμένο κτήριο ένα βράδυ).

Πίνακας Περιεχομένων

Ευχαριστίες.....	iii
Λίστα Πινάκων.....	x
Λίστα Σχημάτων.....	xi
Περίληψη	xii
Abstract.....	xiv
Συνοπτική Επισκόπηση της Διατριβής.....	1
Κεφάλαιο 1: Γενική Εισαγωγή.....	4
Η Γέννηση της Υπόθεσης της Επαφής και το Κίνημα Πολιτικών Δικαιωμάτων στις ΗΠΑ.5	
Κεφάλαιο 2: Η Συμβολή της Διομαδικής Επαφής στη Βελτίωση των Διομαδικών Σχέσεων 10	
Πώς Λειτουργεί η Επαφή;.....	17
Κεφάλαιο 3: Η Συλλογική Δράση ως Στρατηγική για την Κοινωνική Αλλαγή	21
Ορισμός και Ερμηνείες για τη Συμμετοχή σε Συλλογική Δράση	21
Ατομικό επίπεδο ανάλυσης.....	23
Ομαδικό/Διομαδικό επίπεδο ανάλυσης.....	27
Πολυδιάστατα Μοντέλα.....	32
Κεφάλαιο 4: Η Κριτική του Μοντέλου Μείωσης της Προκατάληψης και η Γεφύρωση των Δύο Προσεγγίσεων για την Κοινωνική Αλλαγή	34
Η Διομαδική Επαφή υπό το Μικροσκόπιο.....	34
Οι επιδράσεις της επαφής για πλειοψηφικές και μειονοτικές ομάδες.....	36
Η «κατασταλτική» δράση της θετικής διομαδικής επαφής.....	41
Μείωση της Προκατάληψης και Συλλογική Δράση: Γιατί η Γεφύρωση των Δύο Προσεγγίσεων;.....	48

Συνοπτική Επισκόπηση της Μελέτης 1	51
Κεφάλαιο 5: Μελέτη 1.....	53
Εισαγωγή.....	53
Έλληνες μετανάστες στη Γερμανία.....	55
Οι μετανάστες ως μειονοτική ομάδα.....	57
Δεδομένα σχετικά με τον επιπολιτισμό των μεταναστών.	59
Αρνητική επαφή.	61
Συλλογική δράση μεταναστών.....	64
Στήριξη κοινωνικής αλλαγής.	65
Συλλογική αποτελεσματικότητα.	66
Πρόσβαση σε δίκτυα κινητοποίησης.....	67
Ενδο-ομαδική επαφή.	68
Η παρούσα έρευνα.....	70
Μέθοδος	71
Διαδικασία και συμμετέχοντες.....	71
Μετρήσεις.	71
Αποτελέσματα	73
Προκαταρκτικές αναλύσεις.	73
Συσχετίσεις.	74
Αναλύσεις διαδρομών.	78
Συζήτηση.....	82
Συμβολή της έρευνας.....	86

Περιορισμοί της παρούσας μελέτης και προτάσεις για μελλοντική έρευνα.	87
Κεφάλαιο 6: Από τη Μείωση της Προκατάληψης στη Συλλογική Δράση: Η Διομαδική Αλληλεγγύη ως Γέφυρα.....	89
Ευρήματα από τη Μελέτη Παροχής Βοήθειας.....	93
Διεργασίες ταυτότητας.	94
Ο ρόλος της διομαδικής επαφής.	95
Συνοπτική Επισκόπηση της Μελέτης 2	97
Κεφάλαιο 7: Μελέτη 2.....	99
Εισαγωγή.....	99
Οι διακρίσεις στην Ελλάδα.....	99
Το μοντέλο περιεχομένου των στερεοτύπων.....	100
Διομαδική επαφή.....	103
Ο διαμεσολαβητικός ρόλος των στερεοτύπων.....	104
Η παρούσα έρευνα.....	106
Μέθοδος.....	106
Συμμετέχοντες και διαδικασία.....	106
Μετρήσεις.....	108
Αποτελέσματα	110
Προκαταρτικές αναλύσεις	110
Συσχετίσεις.....	111
Αναλύσεις διαμεσολάβησης.....	113
Συζήτηση.....	116

Περιορισμοί της παρούσας μελέτης και προτάσεις για μελλοντική έρευνα.	120
Κεφάλαιο 8: Γενική Συζήτηση.....	122
Βιβλιογραφία.....	127
Παράρτημα I: Ερωτηματολόγιο Μελέτης 1.....	153
Εκδοχή 1: Ελληνικά.....	153
Εισαγωγικό Κείμενο	153
Δημογραφικά Χαρακτηριστικά	154
Κύριο Ερωτηματολόγιο	155
Εκδοχή 2: Γερμανικά	159
Εισαγωγικό Κείμενο	159
Demographie	160
Fragebogen	161
Παράρτημα II: Ερωτηματολόγια Μελέτης 2	166
Εισαγωγικό Κείμενο	166
Εκδοχή 1: Ομοφυλόφιλοι.....	167
Εκδοχή 2: ΑΜΕΑ	170
Εκδοχή 3: Μετανάστες.....	173

Λίστα Πινάκων

Πίνακας 1. Μέσοι όροι, τυπικές αποκλίσεις και συσχετίσεις μεταξύ θετικής και αρνητικής επαφής με Γερμανούς, θετικής και αρνητικής επαφής με Έλληνες στη Γερμανία, στήριξης κοινωνικής αλλαγής, συλλογικής αποτελεσματικότητας, πρόσβασης σε δίκτυα, και πρόθεσης για συλλογική δράση.....	75
Πίνακας 2. Συσχετίσεις μεταξύ διομαδικής επαφής, προσλαμβανόμενης ικανότητας και θέρμης, και προθέσεων για δράση υπέρ της εξω-ομάδας.....	113

Λίστα Σχημάτων

Σχήμα 1. Προτεινόμενο μοντέλο για τη σχέση θετικής και αρνητικής διομαδικής επαφής και προθέσεων για συλλογική δράση μέσω στήριξης κοινωνικής αλλαγής, συλλογικής αποτελεσματικότητας και πρόσβασης σε δίκτυα κινητοποίησης.	68
Σχήμα 2. Προτεινόμενο μοντέλο για τη σχέση θετικής και αρνητικής ενδο-ομαδικής επαφής και προθέσεων για συλλογική δράση μέσω στήριξης κοινωνικής αλλαγής, συλλογικής αποτελεσματικότητας και πρόσβασης σε δίκτυα κινητοποίησης.	70
Σχήμα 3. Μοντέλο ανάλυσης διαδρομών για τη διομαδική επαφή.	79
Σχήμα 4. Μοντέλο ανάλυσης διαδρομών για την ενδο-ομαδική επαφή.	81
Σχήμα 5. Προτεινόμενη διαμεσολάβηση της σχέσης μεταξύ διομαδικής επαφής και πρόθεσης για συλλογική δράση υπέρ μειονοτήτων μέσω μείωσης του γνωστικού στοιχείου της προκατάληψης, δηλαδή των στερεοτύπων.	97
Σχήμα 6. Σταθμισμένοι συντελεστές παλινδρόμησης για τη σχέση μεταξύ διομαδικής επαφής με άτομα με αναπηρία και προθέσεων για δράση υπέρ της εξω-ομάδας, όπως διαμεσολαβείται από την προσλαμβανόμενη ικανότητα της εξω-ομάδας.	115
Σχήμα 7. Σταθμισμένοι συντελεστές παλινδρόμησης για τη σχέση μεταξύ διομαδικής επαφής με άτομα με αναπηρία και προθέσεων για δράση υπέρ της εξω-ομάδας, όπως διαμεσολαβείται από την προσλαμβανόμενη θέρμη της εξω-ομάδας.	115
Σχήμα 8. Σταθμισμένοι συντελεστές παλινδρόμησης για τη σχέση μεταξύ διομαδικής επαφής με μετανάστες και προθέσεων για δράση υπέρ της εξω-ομάδας, όπως διαμεσολαβείται από την προσλαμβανόμενη θέρμη της εξω-ομάδας.	116

Περίληψη

Η μείωση της προκατάληψης μέσω διομαδικής επαφής θεωρείται ένα από τα καλύτερα εργαλεία για τη βελτίωση των διομαδικών σχέσεων και την προώθηση του κοινωνικού μετασχηματισμού που έχει να προσφέρει η Κοινωνική Ψυχολογία. Παράλληλα, η συλλογική δράση αποτελεί ίσως την πιο ευρέως χρησιμοποιούμενη – αλλά και την πιο αποτελεσματική – στρατηγική για την κοινωνική αλλαγή. Τόσο η θεωρία όσο και η έρευνα υπαινίσσονται ότι οι δύο αυτές προσεγγίσεις είναι ασύμβατες: όχι μόνο αντιπροσωπεύουν δύο ανταγωνιστικές διεργασίες (η πρώτη περιλαμβάνει μια διαδικασία «από τα πάνω», η δεύτερη «από τα κάτω»), αλλά επίσης η διομαδική επαφή έχει βρεθεί να «θολώνει» τις αντιλήψεις μειονοτήτων σχετικά με τις συλλογικές αδικίες που βιώνουν και να μειώνει τις προθέσεις τους να προβούν σε συλλογική δράση – φαινόμενο που αποκαλείται «κατασταλτική» δράση της επαφής. Ο σκοπός της παρούσας εργασίας είναι διττός: α) να εξετάσει περαιτέρω την κατασταλτική επίδραση της διομαδικής επαφής σε μειονοτικό δείγμα που δεν έχει ερευνηθεί στο παρελθόν και β) να επιχειρήσει ένα συμβιβασμό ανάμεσα στις δύο ανταγωνιστικές προσεγγίσεις στην κοινωνική αλλαγή, τη μείωση δηλαδή της προκατάληψης μέσω διομαδικής επαφής και τη συλλογική δράση. Η Μελέτη 1 διενεργήθηκε σε δείγμα 228 μεταναστών και μεταναστριών ελληνικής καταγωγής στη Γερμανία και διερεύνησε τη σχέση ανάμεσα στη διομαδική επαφή (επαφή με άτομα γερμανικής καταγωγής) και προθέσεων για συμμετοχή σε συλλογική δράση για τη βελτίωση των συνθηκών των Ελλήνων στη Γερμανία συνολικά. Εξέτασε ένα μοντέλο με τη θετική και αρνητική διομαδική επαφή ως προβλεπτικές μεταβλητές, τη στήριξη της κοινωνικής αλλαγής, τη συλλογική αποτελεσματικότητα και την πρόσβαση σε δίκτυα κινητοποίησης ως διαμεσολαβητικές μεταβλητές και τις προθέσεις για συλλογική δράση ως ανεξάρτητη μεταβλητή. Επιπλέον εξέτασε το ίδιο μοντέλο με τη θετική και αρνητική ενδοομαδική επαφή (με άλλα άτομα ελληνικής καταγωγής στη Γερμανία) ως προβλεπτικές μεταβλητές. Παρά το γεγονός ότι βρέθηκαν ενδείξεις για την κατασταλτική δράση της

επαφής, τα αποτελέσματα υπαινίσσονται ότι πιο σημαντικό ρόλο στη συλλογική κινητοποίηση των μεταναστών παίζουν ενδοομαδικές διεργασίες και όχι οι διομαδικές σχέσεις. Στη συνέχεια, ενώ αναγνωρίζονται οι ανησυχίες λόγω θεωρητικών προβληματισμών και εμπειρικών ευρημάτων σχετικά με τις αρνητικές επιπτώσεις της διομαδικής επαφής για τα μέλη μειονοτήτων, υπογραμμίζεται η σημασία της προσέγγισης μείωσης της προκατάληψης. Στη Μελέτη 2 προτείνω ένα μηχανισμό που μπορεί να αποτελέσει γέφυρα ανάμεσα στις δύο ανταγωνιστικές προσεγγίσεις για την κοινωνική αλλαγή, λαμβάνοντας υπόψη ότι δεν είναι ευθύνη μόνο των μειονοτήτων να εκκινήσουν την κοινωνική αλλαγή. Συγκεκριμένα προτείνω ότι, μειώνοντας την προκατάληψη, η διομαδική επαφή μπορεί να προάγει τη διομαδική αλληλεγγύη. Σε δείγμα 199 συμμετεχόντων, που χωρίστηκαν σε τρεις ομάδες, εξετάστηκε η σχέση μεταξύ επαφής με τρεις μειονότητες (ομοφυλόφιλοι, άτομα με αναπηρία και μετανάστες) και προθέσεων για συμμετοχή σε συλλογική δράση προς όφελος αυτών των μειονοτήτων. Εξετάστηκε ο διαμεσολαβητικός ρόλος της γνωστικής διάστασης της προκατάληψης, και ονομαστικά των στερεοτύπων της ικανότητας και της θέρμης. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι η διομαδική επαφή μπορεί πράγματι να προωθήσει τη διομαδική αλληλεγγύη και ότι αυτή η σχέση διαμεσολαβείται διαφορετικά ανάλογα με την εξω-ομάδα υπό εξέταση. Η συζήτηση για τη σημασία των αποτελεσμάτων των μελετών δίνει έμφαση στη δυνατότητα συμβιβασμού των δύο προσεγγίσεων στην κοινωνική αλλαγή.

Λέξεις κλειδιά: διομαδική επαφή, προκατάληψη, συλλογική δράση, κοινωνική αλλαγή, μετανάστες, στερεότυπα

Abstract

Prejudice reduction via intergroup contact has long been considered one of the best tools Social Psychology had to offer for improving intergroup relations and promoting social transformation. On the other hand collective action is probably the most widely used - as well as the most effective - strategy for social change. Theory and research suggests that the two approaches are incompatible; not only do they represent two conflicting processes (the first one involving a top-down, the second one a bottom-up process), but also intergroup contact has been found to blur minorities' perceptions of experienced collective injustices and to curb their intentions to engage in collective action – a phenomenon called the 'sedative' effect of contact. The purpose of the present work is twofold: a) to further investigate the sedative effect of intergroup contact, using a never-examined-before minority group and b) to attempt a reconciliation between the two conflicting approaches to social change, namely prejudice reduction via intergroup contact and collective action. Study 1 was conducted with a sample of 228 Greek immigrants in Germany and it explored the relationships between intergroup contact (i.e. contact with Germans) and intentions to participate in collective action to improve the conditions of Greeks in Germany as a whole. It tested a model with positive and negative intergroup contact as predictors, support for social change, collective efficacy and access to mobilization networks as mediating variables and collective action intentions as the outcome variable. It further tested the same model with positive and negative intragroup contact (i.e. with other Greeks in Germany) as predictors. Even though I did find evidence for the sedative effect of contact, the findings suggest that it is mostly intragroup processes, rather than intergroup relations, that play a major part in immigrants' collective mobilization. Subsequently, while acknowledging the concerns raised by theoretical considerations and empirical findings regarding the unfavorable effects of intergroup contact for minority members, I highlight the significance of the prejudice reduction approach. In Study 2 I

propose a mechanism that can bridge the two conflicting approaches to social change, taking into account that it is not only on the shoulders of minorities to initiate social change. Namely, I suggest that by reducing prejudice intergroup contact can serve to boost intergroup solidarity. Using a sample of 199 participants, split into three groups, the study explored the relationship between contact with three minority groups (gay men, people with disabilities, and immigrants) and intentions to participate in collective action for the benefit of these minorities. It further explored the mediating role of the cognitive dimension of prejudice, namely the stereotypes of competence and warmth. The findings suggest that intergroup contact can indeed promote intergroup solidarity and that this relationship is mediated differently depending on the outgroup in question. Implications of the studies' findings are discussed, while further emphasizing the importance of reconciling the two approaches to social change.

Keywords: intergroup contact, prejudice, collective action, social change, immigrants, stereotypes

Συνοπτική Επισκόπηση της Διατριβής

Το Κεφάλαιο 1 είναι εισαγωγικό και ξεκινά με μια αναφορά στο ιστορικό πλαίσιο της γέννησης της υπόθεσης της επαφής. Σε μια απόπειρα να καταγραφεί ο «διάλογος» της προσέγγισης της μείωσης της προκατάληψης και της συλλογικής δράσης από τη γένεση κιάλας της υπόθεσης της επαφής, περιγράφεται συνοπτικά το καθεστώς του φυλετικού διαχωρισμού στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής της δεκαετίας του 1950, καθώς και κάποια από τα πρώτα βήματα του κινήματος των πολιτικών δικαιωμάτων. Έτσι επιχειρείται μια πρώτη επισκόπηση των δύο προσεγγίσεων στην κοινωνική αλλαγή, με τις οποίες καταπιάνεται η παρούσα διατριβή.

Στο Κεφάλαιο 2 γίνεται μια συζήτηση της μακράς ερευνητικής παράδοσης της διομαδικής επαφής. Αφού παρουσιαστεί εκτενώς η θεωρητική της συνεισφορά, καθώς και ερευνητικά ευρήματα για την επίδραση της επαφής στις διομαδικές σχέσεις, γίνεται συνοπτικά λόγος για τις σύγχρονες εξελίξεις στη θεωρία. Το Κεφάλαιο κλείνει με αναφορά στους μηχανισμούς που επιτρέπουν στη διομαδική επαφή να επιφέρει θετικά αποτελεσμάτα.

Στο Κεφάλαιο 3 επιχειρείται η συνοπτική παρουσίαση διαφόρων θεωρητικών προσεγγίσεων της συλλογικής δράσης, αφού πρώτα αποσαφηνίζεται ο ορισμός της, κυρίως από κοινωνικο-ψυχολογική σκοπιά. Οι προσεγγίσεις αυτές ταξινομούνται σε δύο κατηγορίες ανάλογα με το επίπεδο ανάλυσής τους (ατομικό και ομαδικό/διομαδικό), ενώ καταλήγουμε εξηγώντας την αξία πολυδιάστατων προσεγγίσεων στην ερμηνεία της συλλογικής δράσης.

Στο Κεφάλαιο 4 παρουσιάζονται αναλυτικά τα σημεία κριτικής στην προσέγγιση μείωσης της προκατάληψης και συγκεκριμένα: α) στην περιορισμένη διερεύνηση των διαφορετικών επιδράσεων της επαφής για μειονοτικές και πλειοψηφικές ομάδες και β) στα δεδομένα για τη «σκοτεινή πλευρά» της επαφής και τη λεγόμενη «κατασταλτική» της δράση για μειονότητες.

Το κεφάλαιο κλείνει με τη θεωρητική πρόταση της διατριβής, τη γεφύρωση δηλαδή των δύο προσεγγίσεων, καθώς και με μια συνοπτική παρουσίαση των μελετών.

Στο Κεφάλαιο 5 παρουσιάζεται η Μελέτη 1. Συγκεκριμένα, αφού γίνεται λόγος για την περιορισμένη βιβλιογραφία για τα αποτελέσματα της διομαδικής επαφής για μετανάστες και την ακόμη πιο περιορισμένη για τη συλλογική τους δράση, αναπτύσσεται το θεωρητικό σκεπτικό και οι στόχοι της έρευνας, καθώς και η μέθοδος που ακολουθήθηκε και τα αποτελέσματά της. Το Κεφάλαιο ολοκληρώνεται με τη συζήτηση των αποτελεσμάτων, τη συνεισφορά τους σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο, ενώ επισημαίνονται οι περιορισμοί της μελέτης και οι προτάσεις μας για μελλοντική έρευνα.

Στο Κεφάλαιο 6 επιχειρείται η θεωρητική γεφύρωση της προσέγγισης της μείωσης της προκατάληψης με τη συλλογική δράση. Συγκεκριμένα, υποστηρίζουμε ότι τη θεωρητική γέφυρα αποτελεί η διομαδική αλληλεγγύη και παρουσιάζουμε ευρήματα από τη βιβλιογραφία για την παροχή βοήθειας, τα οποία συνηγορούν για την αξία της διομαδικής επαφής στην προώθηση διομαδικών συμμαχιών για την κοινωνική αλλαγή.

Στο Κεφάλαιο 7 παρουσιάζεται η Μελέτη 2, η οποία εξετάζει τη σχέση διομαδικής επαφής και πρόθεσης για δράση υπέρ μειονοτήτων, καθώς και η προτεινόμενη διαμεσολάβηση της σχέσης αυτής από το γνωστικό μηχανισμό της προκατάληψης: τα στερεότυπα. Στη συνέχεια ακολουθείται η ίδια δομή που ακολουθήθηκε για τη Μελέτη 1, δηλαδή η παρουσίαση της μεθόδου, των αποτελεσμάτων και των βασικών συμπερασμάτων της έρευνας, με μια τελική αναφορά στους περιορισμούς της και τις προτάσεις μας για το μέλλον.

Στο Κεφάλαιο 8 γίνεται μια σύνοψη των βασικών ευρημάτων των δύο μελετών και συζητείται η κεντρική θέση της διατριβής. Στο τέλος της διατριβής ο αναγνώστης μπορεί να βρει τη λίστα των βιβλιογραφικών αναφορών, καθώς και τα παραρτήματα, στα οποία

περιλαμβάνονται τα ερευνητικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν για την ολοκλήρωση της παρούσας διατριβής.

«Έχω ένα όνειρο ότι μια μέρα μικρά μαύρα αγόρια και μαύρα κορίτσια θα μπορούν να πιάνονται χέρι-χέρι με μικρά λευκά αγόρια και λευκά κορίτσια και να περπατούν μαζί σαν αδέρφια.» [I have a dream that one day little black boys and black girls will be able to join hands with little white boys and white girls and walk together as sisters and brothers.] – Martin Luther King, Jr., 1963

«Πιστεύω ότι θα υπάρξει τελικά σύγκρουση μεταξύ των καταπιεσμένων και εκείνων που καταπιέζουν. Πιστεύω ότι θα υπάρξει σύγκρουση μεταξύ εκείνων που θέλουν ελευθερία, δικαιοσύνη και ισότητα για όλους και εκείνων που θέλουν να συνεχίσουν τα συστήματα της εκμετάλλευσης.» [I believe that there will ultimately be a clash between the oppressed and those that do the oppressing. I believe that there will be a clash between those who want freedom, justice and equality for everyone and those who want to continue the systems of exploitation.] – Malcolm X, 1965

Κεφάλαιο 1: Γενική Εισαγωγή

Οι Martin Luther King και Malcolm X αποτέλεσαν ηγέτες και σύμβολα στον αγώνα των Μαύρων Αμερικανών για φυλετική ισότητα στις ΗΠΑ - αγώνας ο οποίος έχει μείνει στην Ιστορία ως Κίνημα Πολιτικών Δικαιωμάτων και που θεωρείται μια από τις πιο καθοριστικές εξελίξεις του προηγούμενου αιώνα (Morris, 1999). Οι δύο ηγέτες αξιοποιούν ένα αντιρατσιστικό δυναμικό που δημιουργείται ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, έχουν ωστόσο διαφορετικές απόψεις τόσο για τα μέσα όσο και για τον απώτερο στόχο του κινήματος: ειρηνιστής και υπέρμαχος της ενσωμάτωσης ο μεν, μαχητικός και υπέρ του διαχωρισμού ο δε· επίκληση κυρίως στους Λευκούς ο μεν, επίκληση στους Μαύρους ο δε (βλ. Cone, 1992).

Οι δύο αυτοί ηγέτες αποτελούν μια πολύ χρήσιμη παρομοίωση για τους σκοπούς της παρούσας διατριβής, η οποία θα επιχειρήσει να συμβιβάσει δύο «ανταγωνιστικές» προσεγγίσεις στην κοινωνική αλλαγή – ονομαστικά τη μείωση της προκατάληψης μέσω της διομαδικής επαφής από τη μία και τη συλλογική δράση από την άλλη. Οι προσεγγίσεις αυτές αποτελούν κεντρικές προτάσεις της Κοινωνικής Ψυχολογίας για τη λύση στο πρόβλημα της διομαδικής ανισότητας και την πρόωθηση της κοινωνικής αλλαγής (βλ. Wright & Lubensky, 2008). Η προσέγγιση της μείωσης της προκατάληψης (κατά κανόνα μέσω της διομαδικής επαφής· Allport, 1954/1958) είναι πρωτίστως μια παρέμβαση «από τα πάνω προς τα κάτω» (top-down), καθώς επικεντρώνεται στη βελτίωση των στάσεων των πλεονεκτούντων για τους μειονεκτούντες. Από την άλλη πλευρά, τα μοντέλα συλλογικής δράσης βλέπουν την κοινωνική αλλαγή ως μια συγκρουσιακή διαδικασία από τα κάτω (bottom-up) και θα λέγαμε ορίζουν τους μειονεκτούντες ως τους μοναδικούς φορείς κοινωνικής αλλαγής (π.χ. Tajfel & Turner, 1979).

Όπως ελπίζω να γίνει σαφές παρακάτω, και κατ' αντιστοιχία με τους Martin Luther King και Malcolm X, οι δύο προσεγγίσεις μπορούν να ειπωθούν συμπληρωματικά. Ενδεχομένως δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι βρίσκονται για δεκαετίες σε ένα συνεχή διάλογο, έχοντας και οι δύο να προσφέρουν στην προσπάθεια για ουσιαστική και θετική κοινωνική αλλαγή.

Η Γέννηση της Υπόθεσης της Επαφής και το Κίνημα Πολιτικών Δικαιωμάτων στις ΗΠΑ

Το 1954 εκδίδεται το *Nature of Prejudice* (Allport, 1954/1958), ενδεχομένως μία από τις δημοφιλέστερες αναφορές στο χώρο της Κοινωνικής Ψυχολογίας. Στο έργο του αυτό ο Allport μελετά διεξοδικά την προκατάληψη, την οποία και ορίζει ως στάση απέναντι σε ένα άτομο λόγω του ότι αποτελεί μέλος μιας συγκεκριμένης ομάδας - στάση δηλαδή που βασίζεται σε μια ελλοιωτική και δύσκαμπτη υπεργενίκευση. Ανάμεσα στις ενδιαφέρουσες

διαπιστώσεις του για την προκατάληψη και τις διομαδικές σχέσεις, διατυπώνει και την υπόθεση της επαφής, την ιδέα δηλαδή ότι η διομαδική προκατάληψη μπορεί να μειωθεί μέσω της ισότιμης επαφής¹ μεταξύ πλειοψηφικών και μειονοτικών ομάδων, επαφή η οποία χαρακτηρίζεται από συνεργατική επιδίωξη κοινών στόχων, απολαμβάνει θεσμική στήριξη και παρέχει την ευκαιρία για γνωριμία σε βάθος. Παρ' ότι απλή και σχεδόν ενστικτώδης, αυτή η ιδέα έμελλε να κυριαρχήσει στο ενδιαφέρον ερευνητών από διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους και για κάποιους να αποτελέσει το πιο χρήσιμο εργαλείο για την εξομάλυνση των διομαδικών σχέσεων - και κατ' επέκταση για τη θετική κοινωνική αλλαγή - που για δεκαετίες είχε να προσφέρει ο κλάδος της Κοινωνικής Ψυχολογίας (Dovidio, Gaertner, & Kawakami, 2003· Wright, Brody, & Aron, 2004).

Ήδη από τη δεκαετία του 1930, πολύ πριν δηλαδή την έκδοση του βιβλίου του Allport, κοινωνικοί επιστήμονες στις ΗΠΑ μελετούν τις επιπτώσεις της επαφής στη στάση των Λευκών απέναντι στους Μαύρους, με μεικτά αποτελέσματα (βλ. Dovidio et al., 2003, για μια πληρέστερη αναφορά στις πρώτες μελέτες για τη διαφυλετική επαφή). Το Σεπτέμβριο του 1945 το Συμβούλιο Έρευνας Κοινωνικών Επιστημών των ΗΠΑ (Social Science Research Council) ιδρύει μια Επιτροπή, βασικοί στόχοι της οποίας είναι να αξιολογήσει το έργο τοπικών και εθνικών οργανισμών που ασχολούνται με τις διομαδικές σχέσεις, να εξετάσει την υπάρχουσα βιβλιογραφία και να συντάξει μια έκθεση για τις διομαδικές συγκρούσεις και τις τεχνικές μείωσής τους (Williams, 1947). Η έκθεση συγκεντρώνει 102 προτάσεις, ανάμεσα στις οποίες βρίσκεται και η άποψη ότι η διομαδική επαφή μπορεί – υπό προϋποθέσεις, όπως η συνεργασία, οι κοινοί στόχοι και η ευκαιρία για ουσιαστική γνωριμία - να μειώσει την προκατάληψη και να διευκολύνει την προαγωγή αρμονικών διομαδικών σχέσεων.

¹ Η ισότιμη επαφή δεν αναφέρεται στο status των ομάδων γενικά, αλλά στο status τους στη συγκεκριμένη κατάσταση της διομαδικής επαφής. Με άλλα λόγια, τα άτομα που έρχονται σε επαφή μπορεί να ανήκουν σε ομάδες διαφορετικού status (ήτοι η μία είναι υψηλότερου status από την άλλη), ωστόσο η αλληλεπίδρασή τους πραγματοποιείται επί ίσους όρους και σε ισότιμο πλαίσιο.

Στο μεσοδιάστημα η ανθρωπότητα έχει βιώσει τη φρίκη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και οι ΗΠΑ παίζουν ενεργό ρόλο στην ήττα των φασιστικών Δυνάμεων του Άξονα. Παρά ταύτα, η πραγματικότητα στο εσωτερικό της χώρας έρχεται σε άμεση σύγκρουση με τις αξίες για τις οποίες μάχεται στο εξωτερικό (Williams, 1947). Στις Νότιες Πολιτείες βρίσκονται σε ισχύ οι νόμοι Jim Crow, οι οποίοι καθιστούν παράνομη τη μίξη Μαύρων και Λευκών: ο διαχωρισμός είναι αυστηρός και ξεκάθαρος σε εργασιακούς χώρους, γειτονιές, νοσοκομεία, φυλακές και μέσα μαζικής μεταφοράς (Franklin, 1956· Morris, 1999). Ο φυλετικός διαχωρισμός και οι ανισότητες αποτελούν καθεστώς και στο Βορρά. Σε μια μελέτη περίπτωσης για το Detroit, ο Thomas Sugrue (2005) περιγράφει πώς οι φτωχοί Μαύροι ουσιαστικά «σπρώχνονται» σε υπανάπτυκτες γειτονιές της πόλης - κυρίως λόγω των χαμηλών ενοικίων – και πώς αδυνατούν να εξασφαλίσουν εργασία σε μια αναπτυσσόμενη οικονομία. Το γεγονός ότι ζουν σε ακατάλληλες κατοικίες ισχυροποιεί ήδη υπάρχοντα στερεότυπα (π.χ. ότι έχουν περιορισμένες ικανότητες και ότι είναι ανεύθυνοι), τα οποία με τη σειρά τους δημιουργούν εμπόδια στην πρόσβασή τους στην αγορά εργασίας. Έτσι δημιουργείται και διαιωνίζεται ο φαύλος κύκλος του ρατσισμού, του αποκλεισμού και της ανισότητας.

Το κίνημα πολιτικών δικαιωμάτων - όπως ονομάζεται η συλλογική προσπάθεια των Μαύρων Αμερικανών για την ανατροπή της πολιτικής του φυλετικού διαχωρισμού - ξεκινά να «χτίζεται» από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα κιόλας, ενώ οι δεκαετίες 1950-1960 το βρίσκουν στην ακμή του (Morris, 1999). Το 1955, η Rosa Parks αρνείται να παραχωρήσει τη θέση της στο λεωφορείο σε Λευκό συνεπιβάτη της, συλλαμβάνεται και δέχεται πρόστιμο· η τιμωρία της αποτελεί τη σπίθα που θα πυροδοτήσει το μπούκοτάζ της εταιρείας μεταφορών από Μαύρους Αμερικανούς στο Montgomery της Alabama (Thornton, 2006). Το γεγονός αυτό αποτελεί καθοριστική στιγμή για το κίνημα των πολιτικών δικαιωμάτων, καθώς υπογραμμίζει τη

δύναμη της συλλογικής διαμαρτυρίας και ουσιαστικά ανοίγει το δρόμο για την ανατροπή του καθεστώτος Jim Crow (Morris, 1999).

Ο αγώνας των Μαύρων Αμερικανών για ισότητα συναντά κατά βάση ισχυρές αντιστάσεις από Λευκούς, οι οποίοι οργανώνονται με σημαία την ιδεολογία της λευκής ανωτερότητας. Οι αρχές που τους ενώνουν περιλαμβάνουν την ιδέα ότι ο διαχωρισμός και η φυλετική ανισότητα αποτελούν χαρακτηριστικά της φυσικής τάξης των πραγμάτων και ότι η άρση τους θα έχει αναπόφευκτες και καταστροφικές συνέπειες (Vander Zanden, 1959, σ. 386).

Μελετώντας το ιστορικό πλαίσιο, παρατηρεί κανείς ότι η ιδέα της μείωσης της προκατάληψης μέσω της διομαδικής επαφής ως εργαλείου για την προώθηση της κοινωνικής αλλαγής αναπτύσσεται σε μια περίοδο σκληρού φυλετικού διαχωρισμού, έντονων κοινωνικών συγκρούσεων, αλλά και παράλληλα με ένα από τα σημαντικότερα συλλογικά κινήματα στην αμερικανική ιστορία. Η συλλογική δράση και η μείωση της προκατάληψης θα λέγαμε ότι συνδιαλέγονται εκείνη την ιστορική στιγμή ως μέσα κοινωνικής αλλαγής. Ενώ οι Μαύροι Αμερικανοί οργανώνονται ενάντια στην καταπίεσή τους, ακαδημαϊκοί και κοινωνικοί επιστήμονες δίνουν το δικό τους αγώνα για αλλαγή παραδείγματος στη μελέτη του ρατσισμού και της ανισότητας. Η έμφαση στην προκατάληψη αποτελεί σύμφωνα με τον Reicher (2007) σημαντική θεωρητική στροφή: ως τότε η ανισότητα θεωρούνταν αποτέλεσμα της φυσικής κατωτερότητας των «άλλων» (βλ. Parker, 2011· Vander Zanden, 1959), ενώ η θεωρητική στροφή προς την προκατάληψη τοποθετεί στο επίκεντρο τον «θύτη» και τη μισαλλοδοξία του (βλ. επίσης Dixon, Levine, Reicher, & Durrheim, 2012).

Έτσι γεννιέται μια μακρά ερευνητική παράδοση που κύριο στόχο έχει να θέσει τις ιδέες του Allport υπό εξέταση. Η υπόθεση δίνει τη θέση της σε μια ολοκληρωμένη θεωρία (Brown & Hewstone, 2005, Pettigrew, 1998) και πολυάριθμες παρεμβάσεις σχεδιάζονται στη βάση αυτού του μοντέλου κοινωνικής αλλαγής (Lemmer & Wagner, 2015). Οι αρχές της θεωρίας εξετάζονται σε διάφορα διομαδικά (π.χ., Herek & Capitanio, 1996· Hewstone, Cairns, Voci,

Hamberger, & Niens, 2006· Voci, Hewstone, Swart, & Veneziani, 2015) και πολιτισμικά πλαίσια (π.χ., Kokkonen, Esaiasson, & Gilljam, 2015· Pickett, Baker, Metcalfe, Gertz, & Bellandi, 2014), ενώ συνολικά η διομαδική επαφή φαίνεται να έχει τις θετικές επιπτώσεις που υπέθεσε ο Allport (Lemmer & Wagner, 2015· Pettigrew & Tropp, 2006).

Παράλληλα, και ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1970 και έπειτα (Oliver, Cadena-Roa, & Strawn, 2003), οι κοινωνικοί επιστήμονες στρέφουν το ενδιαφέρον τους στη συλλογική δράση, η οποία μπορεί να οριστεί ως «οι ενέργειες ενός ατόμου, το οποίο δρα για λογαριασμό της ομάδας του και με στόχο να βελτιώσει το status της» (Wright, Taylor, & Moghaddam, 1990). Στο επόμενο κεφάλαιο (Κεφάλαιο 2) θα αναφερθώ διεξοδικότερα στο ερευνητικό έργο για τη διομαδική επαφή και την επίδρασή της στις διομαδικές σχέσεις. Στο Κεφάλαιο 3 θα παρουσιαστούν αναλυτικά τα μοντέλα συλλογικής δράσης, ενώ στο Κεφάλαιο 4 θα συζητήσω περαιτέρω γιατί οι δύο προσεγγίσεις θεωρούνται ανταγωνιστικές, αλλά και τους λόγους για τους οποίους η παρούσα διατριβή επιχειρεί τη γεφύρωσή τους.

Κεφάλαιο 2: Η Συμβολή της Διομαδικής Επαφής στη Βελτίωση των Διομαδικών

Σχέσεων

Η διομαδική επαφή ως εργαλείο βελτίωσης των διομαδικών σχέσεων μετρά πάνω από 60 χρόνια θεωρητικής και εμπειρικής διερεύνησης. Στην πρώτη διατύπωση της υπόθεσης της επαφής, ο Allport (1954/1958) έκανε λόγο για την αναγκαιότητα μιας σειράς καταστασιακών και κοινωνικών προϋποθέσεων, οι οποίες σχηματίζουν τη *βέλτιστη επαφή*, την επαφή δηλαδή που προάγει την αρμονική διομαδική συνύπαρξη. Πιο συγκεκριμένα, πρότεινε ότι για να είναι αποτελεσματική στο μέγιστο, η επαφή θα πρέπει να δημιουργεί το αίσθημα ισότιμου κοινωνικού status, να είναι στενή και αυθεντική, να περιλαμβάνει την επιδίωξη κοινών στόχων και να απολαμβάνει την έγκριση της κοινότητας στην οποία λαμβάνει χώρα (Allport, 1954/1958, σελ. 454). Ας σημειωθεί εδώ ότι, ενώ ορισμένοι ερευνητές εξακολουθούν να επιμένουν ότι οι προϋποθέσεις αυτές είναι αναγκαίες (βλ. Dhont & Van Hiel, 2009· Tredoux & Finchilescu, 2010), άλλοι επισημαίνουν τον κίνδυνο η έρευνα στο πεδίο αυτό να περιοριστεί σε μια ατέρμονη αναζήτηση βέλτιστων συνθηκών (Pettigrew, 1998· Pettigrew & Tropp, 2006). Φαίνεται άλλωστε, όπως θα δούμε παρακάτω, ότι οι προϋποθέσεις του Allport δρουν περισσότερο ως ενισχυτικοί και διευκολυντικοί παράγοντες, παρά ως απαραίτητες προϋποθέσεις για την εξασφάλιση της μείωσης της προκατάληψης (Pettigrew & Tropp, 2006).

Ο όγκος των κοινωνικο-ψυχολογικών ερευνών που καταδεικνύουν τη συνολικά αρνητική σχέση μεταξύ της επαφής και των διομαδικών προκαταλήψεων είναι μεγάλος και τα διομαδικά πλαίσια που έχουν μελετηθεί ποικίλλουν. Η πιο συνήθης εξαρτημένη μεταβλητή στη βιβλιογραφία φαίνεται να είναι η αξιολόγηση ή τα συναισθήματα απέναντι στην εξω-ομάδα (Bastian, Lusher & Ata, 2012), ενώ κύριο ζητούμενο τείνει να είναι η αλλαγή των στάσεων της ομάδας με την υψηλότερη κοινωνική θέση (Dixon, Tropp, Durrheim, & Tredoux, 2010β).

Για παράδειγμα, οι Herek και Capitanio (1996) πήραν συνεντεύξεις από δείγμα 505 ετεροφυλόφιλων ατόμων, καταγράφοντας τις εμπειρίες επαφής τους με ομοφυλόφιλους άντρες και γυναίκες και τις στάσεις τους απέναντι στους ομοφυλόφιλους άντρες. Οι ερευνητές βρήκαν ότι οι συμμετέχοντες που ανέφεραν διαπροσωπική επαφή με ομοφυλόφιλα άτομα είχαν θετικότερες απόψεις απέναντι στους ομοφυλόφιλους άντρες σε σύγκριση με εκείνους τους συμμετέχοντες που δεν ανέφεραν επαφή με ομοφυλόφιλα άτομα. Βρήκαν επίσης ότι οι στάσεις των συμμετεχόντων απέναντι στους ομοφυλόφιλους άντρες ήταν πιο θετικές όσο αύξανε ο αριθμός των ομοφυλόφιλων φίλων, συγγενών ή στενών γνωριμιών που ανέφεραν, αλλά και όσο αύξανε η εγγύτητα της σχέσης. Παρόμοια αποτελέσματα βρήκαν για τη σχέση διαπροσωπικής επαφής με ομοφυλόφιλα άτομα και στάσεων απέναντι στις λεσβίες, όταν, 9 μήνες μετά, πήραν αντίστοιχες συνεντεύξεις από 382 άτομα του ίδιου δείγματος.

Αναλύοντας δεδομένα που συλλέχθηκαν στα πλαίσια του Ευρωβαρόμετρου² του 1988, και συγκεκριμένα από τη Γαλλία, την Ολλανδία, τη Μεγάλη Βρετανία και την τότε Δυτική Γερμανία, ο Pettigrew (1997) βρήκε ότι οι φιλικές σχέσεις με μέλη εξω-ομάδων (π.χ. διαφορετικής εθνικής ή φυλετικής καταγωγής, διαφορετικού θρησκευόμενου ή κοινωνικής τάξης) σχετίζονταν αρνητικά με την προκατάληψη απέναντι στις κύριες μειονότητες μεταναστών στην κάθε χώρα. Παράλληλα, οι συμμετέχοντες που ανέφεραν διομαδικές φιλίες έτειναν να εκφράζουν πιο φιλελεύθερες στάσεις απέναντι στη μετανάστευση και τη μεταναστευτική πολιτική γενικά, αλλά και ευνοϊκότερα συναισθήματα απέναντι σε εθνικές εξω-ομάδες με τις οποίες δεν είχαν απαραίτητα φιλικές επαφές. Μειωμένη προκατάληψη έτειναν να αναφέρουν και οι συμμετέχοντες που εργάζονταν και ζούσαν σε περιβάλλοντα με πολυμορφία, αν και οι φιλικές σχέσεις παρουσίαζαν τις πιο ισχυρές επιδράσεις στις εξαρτημένες μεταβλητές (ήτοι στην προκατάληψη και τις απόψεις περί μετανάστευσης).

² Το Ευρωβαρόμετρο αποτελεί έρευνα που πραγματοποιείται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή από το 1974. Περιλαμβάνει συνεντεύξεις σε βάθος που διερευνούν «τα κίνητρα, τα συναισθήματα και τις αντιδράσεις επιλεγμένων κοινωνικών ομάδων απέναντι σε ένα συγκεκριμένο θέμα» (European Commission, n.d.).

Περαιτέρω ενδείξεις για τις θετικές επιδράσεις της διομαδικής επαφής, και δη των φιλικών διομαδικών σχέσεων, βρήκαν οι Kokkonen et al. (2015) μέσω δευτερογενούς ανάλυσης δεδομένων του πρώτου κύματος της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας³. Οι ερευνητές μελέτησαν τη σχέση της επαφής με μετανάστες (με τη μορφή διομαδικής φιλίας και συναδελφικής σχέσης) με την πρόσληψη εξω-ομαδικής απειλής, συγκρίνοντας την ανάμεσα σε περιοχές υψηλής και χαμηλής συγκέντρωσης μεταναστών (ήτοι περιοχές υψηλής και χαμηλής απειλής⁴, αντίστοιχα). Ας σημειωθεί ότι ο φόβος της εξω-ομάδας και η αίσθηση απειλής από αυτήν αποτελούν, σύμφωνα με την ολοκληρωμένη θεωρία απειλής των Stephan και Stephan (2000), αιτία της διομαδικής προκατάληψης. Η μέτρηση της προσλαμβανόμενης εξω-ομαδικής απειλής περιελάμβανε τις απόψεις των Ευρωπαίων συμμετεχόντων σχετικά με τις τυχόν συνέπειες της μετανάστευσης στην αγορά εργασίας, στο σύστημα υγείας, τον πολιτισμό, αλλά και την εγκληματικότητα στη χώρα υποδοχής. Τα αποτελέσματά τους έδειξαν ότι στις περιοχές της Ευρώπης όπου διέμεναν περισσότεροι μετανάστες (ήτοι περιοχές υψηλής απειλής) η επαφή μαζί τους είχε ισχυρότερη αρνητική σχέση με την πρόσληψη απειλής από την εξω-ομάδα στο σύνολό της σε σχέση με τις περιοχές με χαμηλή συγκέντρωση μεταναστών. Η σχέση αυτή μάλιστα ήταν πιο ισχυρή όταν αφορούσε επαφή με τη μορφή φιλίας σε σύγκριση με την πιο ουδέτερη μορφή της συναδελφικής σχέσης.

Η διομαδική επαφή λοιπόν «λειτουργεί» και σε συνθήκες υψηλής αίσθησης απειλής από την εξω-ομάδα. Πέραν όμως των θετικών επιδράσεων της στον περιορισμό της μισαλλοδοξίας και του κοινωνικού διαχωρισμού, η διομαδική επαφή φαίνεται να είναι χρήσιμη και σε περιβάλλοντα σκληρών και αιματηρών συγκρούσεων, όπως η Βόρειος Ιρλανδία και το Ισραήλ. Αναλύοντας αρχειακά δεδομένα από Καθολικούς και Προτεστάντες στη Βόρειο

³ Η Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα είναι μια ακαδημαϊκή διεθνική έρευνα, η οποία πραγματοποιείται κάθε δύο χρόνια από το 2001. Μετρά τις «στάσεις, απόψεις και συμπεριφορικά μοτίβα ποικίλων πληθυσμών σε περισσότερα από 30 έθνη» (European Social Survey, n.d.).

⁴ Οι ερευνητές χρησιμοποιούν τον όρο *contextual group threat* για να αναφερθούν στο μέγεθος της ομάδας μεταναστών στις περιοχές από εξέταση και τον διαχωρίζουν από την προσλαμβανόμενη εξω-ομαδική απειλή, όπως ορίζεται παρακάτω.

Ιρλανδία (τα οποία συλλέχθηκαν το 1989 και το 1991, όταν η θρησκευτική διαμάχη και οι εκδηλώσεις πολιτικής βίας στη χώρα ήταν ακόμη σε έξαρση), οι Hewstone et al. (2006, Μελέτη 1) διαπίστωσαν ότι η επαφή με άτομα του «αντίπαλου» θρησκευόμενου αποτελούσε στατιστικά σημαντικό προβλεπτικό παράγοντα της θετικής στάσης απέναντι στην περαιτέρω διομαδική επαφή (μέτρηση που περιελάμβανε στάσεις απέναντι στη διαθρησκευτική μείξη σε σχολεία, γειτονιές, χώρους εργασίας, αλλά και απέναντι στους μεικτούς γάμους) τόσο για τους Καθολικούς όσο και για τους Προτεστάντες.

Μια δεκαετία αργότερα, οι ερευνητές συνέλεξαν δεδομένα από αντιπροσωπευτικό δείγμα της χώρας για να μελετήσουν τους παράγοντες που συμβάλλουν στη συγχώρεση της εξω-ομάδας (Hewstone et al., 2006, Μελέτη 2). Μεταξύ άλλων, ως ανεξάρτητες μεταβλητές πρότειναν τη διομαδική φιλία, την ανάληψη της προοπτικής του άλλου⁵ και τη διομαδική εμπιστοσύνη.

Μολονότι βρήκαν ότι οι φιλικές επαφές με τη θρησκευτική εξω-ομάδα προέβλεπε συγχώρεση της εξω-ομάδας μόνο για τους Καθολικούς Βορειο-Ιρλανδούς, οι δύο μεταβλητές παρουσίαζαν σημαντική συσχέτιση και για τις δύο ομάδες. Η συσχέτιση μάλιστα ήταν στατιστικά σημαντική ανεξάρτητα από το αν οι συμμετέχοντες είχαν βιώσει προσωπικά πολιτική βία, αλλά και ανεξάρτητα από το επίπεδο βίας στην περιοχή κατοικίας τους.

Επιπλέον η διομαδική φιλία σχετίζονταν θετικά με την ανάληψη της προοπτικής του άλλου και τη διομαδική εμπιστοσύνη τόσο για τους Καθολικούς όσο και για τους Προτεστάντες. Σε αντίστοιχη έρευνα στη Βόρειο Ιρλανδία, οι Voci et al. (2015) βρήκαν αρνητική επίδραση της διομαδικής φιλίας στην εξω-ομαδική προκατάληψη και θετική επίδρασή της στη συγχώρεση της εξω-ομάδας.

⁵ Οι συγγραφείς ορίζουν την ανάληψη της προοπτικής του άλλου ως τη γνωστική συνιστώσα της ενσυναίσθησης, της συναισθηματικής δηλαδή κατάστασης που προκαλείται από την αναγνώριση και κατανόηση των σκέψεων και των συναισθημάτων κάποιου άλλου (Stephan & Finlay, 1999, όπως αναφέρεται από τους Turner, Hewstone, & Voci, 2007β).

Οι Pickett et al. (2014) ανέλυσαν δεδομένα από έρευνα κοινής γνώμης σε δείγμα 476 ενήλικων Ισραηλινών Εβραίων, με σκοπό να εξετάσουν τη σχέση μεταξύ επαφής με Ισραηλινούς Άραβες και υποστήριξης λύσεων συμφιλίωσης για το Παλαιστινιακό ζήτημα (μεταξύ των οποίων η λύση των δύο κρατών και η αποχώρηση των Ισραηλινών από τη Δυτική Όχθη). Παράλληλα διερεύνησαν το διαμεσολαβητικό ρόλο απόψεων που συντηρούν την αίσθηση απειλής (όπως για παράδειγμα το ότι οι Παλαιστίνιοι είναι βίαιοι, ότι δεν υπάρχει πιθανότητα εξεύρεσης ειρηνικής λύσης και ότι η πλειοψηφία των θυμάτων της διαμάχης είναι Εβραίοι Ισραηλινοί). Βρήκαν ότι η στενή διομαδική επαφή σχετιζόταν θετικά με την υποστήριξη συμβιβαστικών λύσεων, ενώ η σχέση αυτή διαμεσολαβούνταν από τη μείωση απόψεων προσλαμβανόμενης απειλής⁶.

Συνοψίζοντας τα παραπάνω, η διομαδική επαφή σχετίζεται με θετικότερες στάσεις για την εξω-ομάδα, αλλά και με τάση για συγχώρεση και συμβιβασμό, ακόμη και μετά από διομαδική σύγκρουση. Η επαφή επιδρά αρνητικά στην πρόσληψη της εξω-ομάδας ως απειλητικής, ενώ υπάρχουν ενδείξεις ότι οι επιδράσεις αυτές είναι ισχυρότερες σε συνθήκες «υψηλής απειλής». Όσο μάλιστα πιο στενή η σχέση μεταξύ ατόμων διαφορετικών ομάδων τόσο πιο ισχυρός ο θετικός αντίκτυπος της επαφής, όπως άλλωστε είχε προβλέψει και ο Allport (1954/1958).

Παράλληλα, η θεωρία της επαφής εξελίσσεται και διευρύνεται για να χωρέσει και άλλες μορφές αλληλεπίδρασης πέραν της άμεσης, πρόσωπο με πρόσωπο επαφής (βλ. Dovidio, Eller, & Hewstone, 2011). Αυτές οι μορφές επαφής προτείνονται ως εναλλακτικές λύσεις στην περίπτωση που η διομαδική επαφή είναι αδύνατη (λόγω π.χ. αυστηρού διαχωρισμού) ή και επισφαλής (π.χ. σε καταστάσεις έντονης διαμάχης). Εδώ συγκαταλέγεται η εκτεταμένη επαφή (Wright, Aron, McLaughlin-Volpe, & Ropp, 1997), η γνώση δηλαδή ότι μέλος της

⁶ Ας σημειωθεί εδώ ότι η απλή γνωριμία με Άραβες Ισραηλινούς παρουσίαζε αρνητική σχέση με τη στήριξη συμβιβαστικών λύσεων, εύρημα που υπογραμμίζει για άλλη μια φορά τη σημασία της εγγύτητας της διομαδικής επαφής στην προώθηση θετικών διομαδικών σχέσεων.

ενδο-ομάδας διατηρεί στενούς δεσμούς με μέλος της εξω-ομάδας, αλλά και η νοερή επαφή (Turner, Crisp, & Lambert, 2007α), η οποία περιλαμβάνει τη νοητική προσομοίωση αλληλεπίδρασης με μέλος της εξω-ομάδας. Αυτές οι μορφές έμμεσης επαφής φαίνεται να έχουν αντίστοιχες θετικές επιδράσεις με την άμεση διομαδική επαφή (βλ. τις μετα-αναλύσεις των Lemmer & Wagner, 2015 και των Miles & Crisp, 2014 για την εκτεταμένη και τη νοερή επαφή αντίστοιχα).

Επιχειρώντας να συνοψίσουν τα ευρήματα της πλούσιας ερευνητικής βιβλιογραφίας που μελετά τις επιδράσεις της επαφής στις διομαδικές σχέσεις και συγκεκριμένα να εξακριβώσουν την αρνητική της σχέση με την προκατάληψη, οι Pettigrew και Tropp (2006) συγκέντρωσαν και ανέλυσαν τα αποτελέσματα από περισσότερες των 500 ανεξάρτητων μελετών, δημοσιευμένων και μη. Η μετα-ανάλυσή τους βρήκε μια καθολική, στατιστικά σημαντική αρνητική σχέση μεταξύ της διομαδικής επαφής και της διομαδικής προκατάληψης ($r = -.215$ κατά μέσο όρο). Η σχέση αυτή ήταν ισχυρότερη στις πειραματικές μελέτες και πιο αδύναμη στις έρευνες πεδίου, παρουσιαζόταν ωστόσο καθολική σε ποικίλα διομαδικά πλαίσια και διαφορετικά δείγματα συμμετεχόντων. Ενδεχομένως το πιο ενδιαφέρον εύρημα της μετα-ανάλυσης αφορά στη γενίκευση των επιδράσεων της επαφής: οι στάσεις γίνονται θετικότερες όχι μόνο για τη διομαδική περίσταση υπό εξέταση, αλλά και απέναντι σε ολόκληρη την εξω-ομάδα και άλλες εξω-ομάδες. Με άλλα λόγια, η επαφή δεν επιδρά θετικά μόνο στις στάσεις για τα εξω-ομαδικά μέλη που συμμετέχουν στη διομαδική συνάντηση. Οι θετικές επιδράσεις της γενικεύονται στο σύνολο της εξω-ομάδας αλλά και σε άλλες εξω-ομάδες. Τέλος, οι συνθήκες που συνιστούν τη βέλτιστη επαφή λειτουργούν μεν ως ενισχυτικοί παράγοντες στην αρνητική της επίδραση στην διομαδική προκατάληψη, δεν είναι ωστόσο αναγκαίες· η αρνητική σχέση διομαδικής επαφής και προκατάληψης παρατηρείται ακόμη και εν απουσία των βέλτιστων συνθηκών.

Ενώ οι Pettigrew και Tropp συμπεριέλαβαν ποικίλα διομαδικά πλαίσια και ερευνητικές μεθόδους, σε πιο πρόσφατη μετα-ανάλυση οι Lemmer και Wagner (2015) επικεντρώθηκαν στη διερεύνηση της σχέσης διομαδικής επαφής και εθνοτικής προκατάληψης (προκατάληψης δηλαδή απέναντι σε εξω-ομάδες διαφορετικής εθνοτικής καταγωγής) και μόνον εκτός εργαστηρίου – σε πραγματικές δηλαδή διομαδικές συνθήκες. Πιο συγκεκριμένα συγκέντρωσαν μελέτες που αξιολογούσαν προγράμματα παρέμβασης δι-εθνοτικής επαφής⁷ σε σχολεία, πανεπιστήμια και άλλου τέτοιου είδους φυσικά περιβάλλοντα ως μέσου βελτίωσης των σχέσεων με μια εθνοτική εξω-ομάδα.

Τα αποτελέσματά τους είναι ανάλογα αυτών των Pettigrew και Tropp που περιγράφηκαν προηγουμένως. Βρήκαν ότι οι παρεμβάσεις επαφής μπορούν να επιφέρουν θετικότερες στάσεις απέναντι σε εθνοτικές εξω-ομάδες, τόσο άμεσα όσο και έως ένα χρόνο μετά το πέρας της παρέμβασης. Βρήκαν επίσης ότι και η έμμεση επαφή έχει θετικές επιδράσεις στις διομαδικές στάσεις, ενώ οι παρεμβάσεις επαφής είναι αποτελεσματικές και σε περιοχές όπου οι δι-εθνοτικές σχέσεις χαρακτηρίζονται ως συγκρουσιακές (όπως η Μέση Ανατολή, η Κύπρος και η Νότιος Αφρική). Και εδώ βρέθηκε γενίκευση των θετικών στάσεων σε ολόκληρη την εξω-ομάδα αλλά και σε άλλες εξω-ομάδες, ενώ οι επιδράσεις της επαφής, αν και ισχυρότερες για τις ομάδες των συμμετεχόντων που συνιστούσαν την πλειοψηφία, βρέθηκαν και για τις μειονότητες.

Ανακεφαλαιώνοντας όλα τα παραπάνω, η διομαδική επαφή έχει βρεθεί να είναι αποτελεσματική στη μείωση της προκατάληψης, όχι μόνο κάτω από υπολογισμένες συνθήκες εργαστηρίου, αλλά και στην πραγματική ζωή - ακόμη και σε πλαίσια σκληρών διομαδικών συγκρούσεων. Αποτελεσματική είναι επίσης εν απουσία των βέλτιστων συνθηκών που

⁷ Στα προγράμματα παρέμβασης περιλαμβάνονταν α) συναντήσεις, στις οποίες οι συμμετέχοντες διαφορετικής εθνοτικής καταγωγής συζητούσαν το θέμα των διομαδικών τους σχέσεων, β) προγράμματα συνεργατικής μάθησης, στα οποία δε θιγόταν ευθέως το θέμα των διομαδικών σχέσεων, γ) παρεμβάσεις εκτεταμένης επαφής, κατά τις οποίες δίνονταν στους συμμετέχοντες βιβλία, ταινίες, κοκ, όπου περιγράφονταν θετικές διομαδικές σχέσεις με την εκάστοτε εξω-ομάδα, και δ) παρεμβάσεις εικονικής επαφής, στις οποίες οι συμμετέχοντες αλληλεπιδρούσαν μέσω Η/Υ με μέλη της εξω-ομάδας.

πρότεινε ο Allport, του ισότιμου δηλαδή status κατά την επαφή, της συνεργασίας προς επίτευξη κοινών στόχων, της ευκαιρίας για σύναψη στενών σχέσεων και της υποστήριξη από θεσμούς. Οι θετικές της επιδράσεις δείχνουν να γενικεύονται εκτός της διομαδικής συνθήκης υπό εξέταση, τόσο στην εξω-ομάδα στο σύνολό της όσο και σε άλλες εξω-ομάδες, αλλά και να επιμένουν στο χρόνο.

Πώς Λειτουργεί η Επαφή;

Ο ίδιος ο Allport (1954/1958) είχε ήδη μια πρόταση για το πώς μπορεί η διομαδική επαφή να μειώσει την προκατάληψη. Κατ'αντιστοιχία με την άποψή του ότι η προκατάληψη αποτελεί λανθασμένα γενικευμένη αρνητική στάση απέναντι σε μια ομάδα, ισχυριζόταν ότι τον κεντρικό μηχανισμό μείωσης της προκατάληψης αποτελεί η εμπλουτισμένη γνώση για την εξω-ομάδα. Η επαφή με άλλες ομάδες, και δη η βέλτιστη επαφή, προσφέρει την ευκαιρία για ουσιαστική γνωριμία, η οποία μπορεί να καταρρίψει τις ψευδείς αρνητικές προκαταλήψεις και να προάγει συνεπώς θετικές διομαδικές στάσεις.

Επεκτείνοντας το project μετα-ανάλυσής τους για τη διομαδική επαφή, οι Pettigrew και Tropp (2008) συνέκριναν τους τρεις πιο συχνά εξεταζόμενους από τη βιβλιογραφία διαμεσολαβητικούς μηχανισμούς στην αρνητική σχέση επαφής και προκατάληψης: α) την αυξημένη γνώση για την εξω-ομάδα, β) τη μείωση του διομαδικού άγχους και γ) την αύξηση της ενσυναίσθησης και της ανάληψης της προοπτικής του άλλου. Διομαδικό άγχος ονομάζουν οι Stephan και Stephan (1985) τη δυσφορία και άλλες αρνητικές συναισθηματικές αντιδράσεις που μπορεί να βιώσει κανείς κατά τη συναναστροφή του με μέλη εξω-ομάδων, ενώ η ενσυναίσθηση και η ανάληψη προοπτικής του άλλου αναφέρονται στην ικανότητα να «μπει κανείς στη θέση κάποιου άλλου», τόσο συναισθηματικά όσο και γνωστικά⁸.

⁸ Οι συγγραφείς επέλεξαν να εξετάσουν μαζί την ενσυναίσθηση και τη συναφή έννοια της ανάληψης της προοπτικής του άλλου λόγω του περιορισμένου αριθμού ερευνών που μελετούσαν τις εν λόγω διαμεσολαβήσεις.

Αντίθετα με τις προσδοκίες του Allport, η μετα-ανάλυση έδειξε ότι οι συναισθηματικοί παράγοντες, όπως το διομαδικό άγχος και η ενσυναίσθηση, παίζουν ισχυρότερο διαμεσολαβητικό ρόλο στην προαναφερθείσα σχέση σε σύγκριση με την εμπλουτισμένη γνώση για την εξω-ομάδα. Συγκεκριμένα, η εμπλουτισμένη γνώση για την εξω-ομάδα αποτελεί την πιο αδύναμη διαμεσολαβητική μεταβλητή από τις τρεις, ενώ η ενσυναίσθηση την ισχυρότερη. Με άλλα λόγια, η διομαδική επαφή μειώνει την προκατάληψη κατά κύριο λόγο προάγοντας την ενσυναίσθηση και την ανάληψη της προοπτικής του άλλου, επιτρέποντας δηλαδή την αναγνώριση της κατάστασης ενός άλλου άτομου, τόσο σε συναισθηματικό όσο και σε γνωστικό επίπεδο. Η διομαδική επαφή επιδρά επίσης στον περιορισμό του διομαδικού άγχους, που με τη σειρά του περιορίζει την προκατάληψη, αλλά και στην επέκταση της γνώσης για την εξω-ομάδα, η οποία επίσης δρα αρνητικά στην προκατάληψη, αλλά σε μικρότερο βαθμό. Οι στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις μάλιστα ανάμεσα στις τρεις διαμεσολαβητικές μεταβλητές, οδηγούν τους Pettigrew και Tropp να προτείνουν ότι ενδεχομένως να υπάρχει μια ακολουθία, κατά την οποία η επαφή να μειώνει αρχικά το διομαδικό άγχος, προτού η αυξημένη ενσυναίσθηση και η σφαιρικότερη γνώση για την εξω-ομάδα μπορέσουν να λειτουργήσουν ενισχυτικά στη μείωση της προκατάληψης.

Στη δική του αναφορά περί της διαμεσολάβησης της σχέση επαφής - διομαδικής προκατάληψης, ο Pettigrew (1998) στέκεται στους εξής τέσσερις μηχανισμούς: τη γνώση για την εξω-ομάδα, την αλλαγή της συμπεριφοράς, τη δημιουργία συναισθηματικών δεσμών και την επανεκτίμηση της ενδο-ομάδας. Κατ' αντιστοιχία με τα αποτελέσματα της μετα-ανάλυσης που περιγράφηκαν παραπάνω, ο Pettigrew αναφέρει ότι η επαφή προσφέρει νέες πληροφορίες για την εξω-ομάδα, «διορθώνοντας» τις αρνητικές απόψεις για αυτήν και επιτρέπει τη δημιουργία συναισθηματικών δεσμών μαζί της, αυξάνοντας την ενσυναίσθηση και μειώνοντας το διομαδικό άγχος. Επιπλέον υποστηρίζει ότι η επαφή αποτελεί μια «καλοήθη μορφή τροποποίησης της συμπεριφοράς» (σελ. 71) και ότι η συναναστροφή με μια

εξω-ομάδα μπορεί να αποτελέσει τη βάση για την αλλαγή των στάσεων απέναντί της. Η ανακολουθία μεταξύ παλιάς προκατάληψης και καινούριας συμπεριφοράς (που περιλαμβάνει αποδοχή της εξω-ομάδας) επιλύεται μέσω της αναθεώρησης της στάσης προς την εξω-ομάδα. Ο τελευταίος μηχανισμός αποτελεί μια διαδικασία που ο ίδιος ονομάζει «από-επαρχιωτικοποίηση»⁹ και που περιλαμβάνει τη συνειδητοποίηση ότι οι ενδο-ομαδικές νόρμες δεν είναι ο μοναδικός τρόπος κοινωνικής οργάνωσης και τη σταδιακή αποστασιοποίηση από την ενδο-ομάδα (βλ. επίσης Pettigrew, 1997). Όσο κανείς αυξάνει τις επαφές με την εξω-ομάδα τόσο τείνει να μειώνει τη συναναστροφή του με μέλη της ενδο-ομάδας, διεργασίες που σχετίζονται από κοινού με μείωση της εξω-ομαδικής προκατάληψης (Wilder & Thompson, 1980, όπως αναφέρεται από τον Pettigrew, 1998).

Η Turner και συνεργάτες (2007β) εξέτασαν το διαμεσολαβητικό ρόλο της αυτοαποκάλυψης στη σχέση μεταξύ διομαδικής επαφής και προκατάληψης. Η αυτοαποκάλυψη, το εκούσιο δηλαδή μοίρασμα ευαίσθητων προσωπικών πληροφοριών με ένα άλλο άτομο (Miller, 2002, όπως αναφέρεται από τους Turner et al., 2007β), αποτελεί σημαντικό συστατικό στη διαμόρφωση φιλικών σχέσεων, καθώς όχι μόνο καταστά το άτομο που αυτοαποκαλύπτεται πιο ελκυστικό, αλλά εμπνέει την αυτοαποκάλυψη και από την άλλη πλευρά (π.χ., Worthy, Gary, & Kahn, 1969, όπως αναφέρεται από τους Turner et al., 2007β). Συνάμα, όπως αναφέρουν οι ερευνητές, η αυτοαποκάλυψη επιτρέπει την ενσυναίσθηση, αυξάνει τη σημαντικότητα της διομαδικής σχέσης και προάγει την αμοιβαία εμπιστοσύνη.

Σε τέσσερις μελέτες με παιδιά και εφήβους, η Turner και οι συνεργάτες της διαπίστωσαν πράγματι ότι η αυτοαποκάλυψη διαμεσολαβεί τη σχέση μεταξύ άμεσης (διομαδική φιλία), αλλά και έμμεσης επαφής (Μελέτες 1-3) και στάσης απέναντι στην εξω-ομάδα.

Συγκεκριμένα, τόσο οι φιλικές σχέσεις με μέλη της εξω-ομάδας όσο και η γνώση ότι ενδο-ομαδικά μέλη διατηρούν φιλίες με μέλη της εξω-ομάδας, σχετίζονταν με μεγαλύτερη διάθεση

⁹ Απόδοση του όρου deprovincialization.

για αυτοαποκάλυψη¹⁰, η οποία με τη σειρά της σχετίζονταν με ευνοϊκότερες στάσεις απέναντι στην εξω-ομάδα.

Η σύντομη αυτή αναφορά στους διαμεσολαβητικούς μηχανισμούς στην αρνητική σχέση διομαδικής επαφής και προκατάληψης δεν είναι εξαντλητική. Στη Μελέτη 2 μάλιστα, που περιγράφεται στο Κεφάλαιο 7, εξετάζεται μια διαφορετική διαμεσολαβητική διεργασία. Συνοψίζοντας όμως τα παραπάνω, οι επιδράσεις της διομαδικής επαφής στην προκατάληψη φαίνεται να διαμεσολαβούνται κυρίως από συναισθηματικούς μηχανισμούς, και συγκεκριμένα τον περιορισμό του διομαδικού άγχους και την καλλιέργεια της ενσυναίσθησης και της ανάληψης της προοπτικής του άλλου. Παράλληλα, η διομαδική επαφή προσφέρει νέες πληροφορίες για την εξω-ομάδα, αλλά και μια ευκαιρία επανεξέτασης της ενδο-ομάδας και των νορμών της, με αποτέλεσμα τη βελτίωση των εξω-ομαδικών στάσεων. Η αυτοαποκάλυψη προσωπικών πληροφοριών αποτελεί επίσης μια διαμεσολαβητική διεργασία στη σχέση επαφής και προκατάληψης, η οποία ενδεχομένως ερμηνεύει και την ισχυρή επίδραση των διομαδικών φιλιών στη μείωση της προκατάληψης (βλ. για παράδειγμα Kokkonen et al., 2015· Pettigrew, 1997, όπως συζητήθηκαν προηγουμένως).

¹⁰ Για τη μέτρηση της διάθεσης για αυτοαποκάλυψη, οι συμμετέχοντες καλούνταν να προσδιορίσουν το βαθμό στον οποίο θα αποκάλυπταν ένα πρόβλημα ή μυστικό τους σε μέλος της εξω-ομάδας. Για τις Μελέτες 3 και 4, οι ερευνητές συμπεριέλαβαν στη μέτρηση αυτοαποκάλυψης τη συχνότητα με την οποία οι συμμετέχοντες μιλούν πράγματι για θέματα που τους απασχολούν και για τα συναισθήματά τους με μέλος της εξω-ομάδας.

Κεφάλαιο 3: Η Συλλογική Δράση ως Στρατηγική για την Κοινωνική Αλλαγή

Ορισμός και Ερμηνείες για τη Συμμετοχή σε Συλλογική Δράση

Ο Le Bon (1896/2001) είναι ένας από τους πρώτους κοινωνιολόγους που μελετά τα πλήθη και τη συμπεριφορά τους. Υποστηρίζει ότι η νοοτροπία του πλήθους είναι ποιοτικά κατώτερη από αυτή των ξεχωριστών ατόμων που το απαρτίζουν και θεωρεί ότι η συμπεριφορά του χαρακτηρίζεται από απουσία λογικής. Αναγνωρίζει ωστόσο ότι «η μοίρα των εθνών αναπτύσσεται επί του παρόντος στην καρδιά των μαζών, και όχι πια στα πριγκηπικά συμβούλια» [“The destinies of nations are elaborated at present in the heart of the masses, and no longer in the councils of princes “] (Le Bon, 1896/2001, σ. 8). Σύμφωνα με τον ίδιο, είναι οι μάζες και οι μεταβαλλόμενες αξίες τους που έχουν τη δύναμη να μεταλλάσσουν τις κοινωνίες¹¹. Όπως επίσης χαρακτηριστικά υποστηρίζει ο Reicher (2001), ένα από τα προφανή χαρακτηριστικά των συλλογικών φαινομένων είναι το γεγονός ότι μπορούν να πυροδοτήσουν την κοινωνική αλλαγή.

Κάθε μελετητής της κοινωνικής αλλαγής οφείλει λοιπόν να αναγνωρίσει τη μοναδική συμβολή των συλλογικών κινήματων στην προώθηση συλλογικών αιτημάτων, όπως η ισότητα και η κοινωνική δικαιοσύνη. Από τη Γαλλική Επανάσταση ως το Μάη του '68, από την Αραβική Άνοιξη ως το κίνημα των Αγανακτισμένων στη Νότια Ευρώπη, από το Κίνημα Πολιτικών Δικαιωμάτων στις ΗΠΑ στο κίνημα “Black lives matter”, από τις Σουφραζέτες στο “Me too” και το “Time’s up” και από το “Earth Day” στο μαθητικό κίνημα “Fridays for Future”, τα παραδείγματα συλλογικής δράσης είναι αμέτρητα. Ανεξαρτήτως αποτελέσματος,

¹¹ Αξίζει να σημειωθεί ότι πρόθεση του Le Bon είναι να καταδείξει με πόση ευκολία χειραγωγούνται οι μάζες, και όχι τη δύναμη της συλλογικής διαμαρτυρίας στην προώθηση της κοινωνικής αλλαγής από τα κάτω. Οι ιδέες του μάλιστα χρησιμοποιήθηκαν για να δημιουργηθούν εργαλεία προπαγάνδας από φασιστικά καθεστώτα, όπως αυτά του Mussolini στην Ιταλία και του Hitler στη Γερμανία (βλ. Reicher, Hopkins, Levine, & Rath, 2005).

μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι η συλλογική διαμαρτυρία έχει υπάρξει ιστορικά και εξακολουθεί να είναι το σημαντικότερο μέσο πίεσης για κοινωνική αλλαγή.

Ως όρος η συλλογική δράση έχει χρησιμοποιηθεί ποικιλοτρόπως και για να περιγράψει μια πληθώρα φαινομένων, «από τη δημιουργία ενός στρατού ως τη δημιουργία ενός αγυρώνα» [“from raising an army to raising a barn”] (Marwell & Oliver, 1993, σελ. 1). Οι Hogg και Abrams (1988) προτείνουν ότι οι ομάδες χρησιμοποιούν μέσα, όπως οι διαδηλώσεις και οι απεργίες, για να πετύχουν συνεργατικά ένα στόχο, ενώ για άλλους θεωρητικούς η συλλογική δράση αποτελεί αντίδραση σε μια αντικειμενική αδικία (βλ. van Zomeren, Postmes, & Spears, 2008). Οι McCarthy και Zald (1977) ορίζουν ως κοινωνικό κίνημα το σύνολο των πεποιθήσεων ενός τμήματος της κοινωνίας που είναι υπέρ της αλλαγής της κοινωνικής δομής και – στο ίδιο μήκος κύματος – οι Marx & Wood (1975) ως την εξωθεσμική προσπάθεια μιας ομάδας για την επίτευξη ή την αποτροπή της κοινωνικής αλλαγής. Ο Wright και οι συνεργάτες του (1990) τοποθετούν στο επίκεντρο το άτομο και δίνουν ενδεχομένως τον πιο ψυχολογικό ορισμό στη συλλογική δράση (βλ. Wright, 2001): την ορίζουν ως τις ενέργειες ενός ατόμου, το οποίο δρα αντιπροσωπεύοντας τη μειονεκτούσα ομάδα του και με στόχο να βελτιώσει τη θέση της ομάδας στο σύνολό της.

Ενδεχομένως κανείς να μπορεί να κατανοήσει καλύτερα τη συλλογική δράση αντιπαραβάλλοντάς τη με τις εναλλακτικές της, όπως προτείνει και ο Wright (2001). Μια από τις εναλλακτικές είναι η *ατομική δράση*, η προσπάθεια δηλαδή ενός ατόμου να αλλάξει την προσωπική του κατάσταση. Μια άλλη εναλλακτική είναι φυσικά η μη δράση. Το άτομο-μέλος μειονεκτούσας ομάδας μπορεί να επιλέξει να μην κάνει τίποτε σε συμπεριφορικό επίπεδο για την αλλαγή της κατάστασης της ομάδας του¹².

¹² Όπως θα συζητηθεί διεξοδικά στην ενότητα «Ομαδικό επίπεδο ανάλυσης», σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας (Tajfel & Turner, 1979) η ατομική δράση μπορεί να οδηγήσει σε ατομική κινητικότητα, ενώ η συλλογική δράση στην κοινωνική αλλαγή. Από την άλλη, η μη δράση μπορεί να συνοδεύεται από γνωστικές ή συναισθηματικές διεργασίες διαχείρισης της μειονεκτικής θέσης, οι οποίες αποκαλούνται *κοινωνική δημιουργικότητα*.

Οι ερμηνείες για τη συμμετοχή σε συλλογική δράση είναι επίσης πολυάριθμες, καθώς η συλλογική δράση αποτελεί κατεξοχήν διεπιστημονικό πεδίο έρευνας (για μια εκτενή αναφορά στη διεπιστημονική μελέτη της συλλογικής δράσης βλ. Klandermans & Roggeband, 2007). Μολονότι η κοινωνικοψυχολογική μελέτη έχει συμβάλει στην κατανόηση των διεργασιών που σχετίζονται με τη συμμετοχή σε συλλογική δράση (βλ. για παράδειγμα Mummendey, Mielke, Wenzel, & Kanning, 1996· Tajfel & Turner, 1979· Wright, 2001), αυτό το πεδίο έρευνας είχε για πολύ καιρό παραμεληθεί και αποτελούσε αντικείμενο εξειδίκευσης κυρίως της Κοινωνιολογίας και των Πολιτικών Επιστημών (βλ. Klandermans, 1997, όπως αναφέρεται στο Wright & Lubensky, 2008).

Αν και μια διεξοδική επισκόπηση των θεωριών συλλογικής δράσης είναι έξω από τους στόχους αυτού του κεφαλαίου, αξίζει να σταθούμε σε κάποιες σημαντικές τάσεις στη διαχρονική μελέτη των συλλογικών φαινομένων. Οι προσεγγίσεις που παρουσιάζονται παρακάτω ταξινομούνται σε δύο ομάδες, σύμφωνα με το επίπεδο ανάλυσής τους: ατομικό και ομαδικό/ διομαδικό. Ας επισημάνουμε ωστόσο, ότι, όπως θα γίνει σαφές και στον αναγνώστη, ο διαχωρισμός αυτός γίνεται περισσότερο για λόγους περιγραφικούς και ότι τα διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης αλληλεπιδρούν. Αυτό ίσως ερμηνεύει το γεγονός ότι η έρευνα για τη συλλογική δράση περιλαμβάνει ολοένα και περισσότερο πολυεπίπεδα και πολυδιάστατα μοντέλα ερμηνείας της συλλογικής δράσης (βλ. για παράδειγμα Van Zomeren et al., 2008), όπως άλλωστε και αυτό που εξετάζουμε στη Μελέτη 1 και που παρουσιάζεται στο κεφάλαιο 5.

Ατομικό επίπεδο ανάλυσης. Οι κοινωνιολόγοι της δεκαετίας του 1950 θεωρούν τη συλλογική δράση ως αντιδημοκρατική παρέμβαση στους πολιτικούς θεσμούς, όπως αναφέρουν οι Oliver et al. (2003), ενώ ιδέες όπως του Le Bon (1896/2001) - ο οποίος, όπως προαναφέρθηκε, θεωρούσε τη συμπεριφορά του πλήθους παράλογη - κυριαρχούν για καιρό στις κοινωνικές επιστήμες (cf. Reicher & Haslam, 2010). Όπως σημειώνουν οι Marx και

Wood (1975), η θεωρία ως τότε διαμορφωνόταν από θεωρητικούς υψηλού status που απειλούνταν από μια ενδεχόμενη κοινωνική αλλαγή. Κατ'επέκταση μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η συμμετοχή σε συλλογική δράση αποτελούσε συμπεριφορά «πέραν του φυσιολογικού», που συνεπώς έχρηζε «θεραπείας» ή καταστολής και όχι διερεύνησης και ερμηνείας.

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, πολύ από το πρώιμο έργο εστιάζει σε ατομικούς παράγοντες και προσωπικά χαρακτηριστικά αυτών που συμμετέχουν σε συλλογικές δράσεις. Η υπόθεση ματαίωσης επιθετικότητας (*frustration aggression hypothesis*, Dollard, Miller, Doob, Mowrer, & Sears, 1939), η οποία προβλέπει ότι η δυσαρέσκεια για μια κατάσταση μπορεί να οδηγήσει σε επιθετική δράση, αποτελεί κεντρική προσέγγιση για τη συμμετοχή σε συλλογική δράση (βλ. Klandermans, 1986 για μια αναφορά στο ερευνητικό έργο για το ρόλο της ματαίωσης στον εργασιακό χώρο στη συμμετοχή σε εργατικά σωματεία). Στο ίδιο πνεύμα μελετάται και η σχετική αποστέρηση - η ασυμφωνία δηλαδή ανάμεσα σε αυτά που ένα άτομο πιστεύει ότι του αναλογούν και σε αυτά που πιστεύει ότι μπορεί πράγματι να αποκτήσει στην κατοχή του - ως προπομπός επιθετικότητας και επαναστατικότητας (Gurr, 1970). Όσο μεγαλύτερο το χάσμα ανάμεσα σε προσδοκία και πραγματικότητα, δηλαδή όσο μεγαλύτερη η σχετική αποστέρηση, τόσο μεγαλύτερη η αγανάκτηση και συνεπώς η τάση για συλλογική (και μάλιστα βίαιη) διεκδίκηση, σύμφωνα με τον Gurr.

Εν τω μεταξύ, τα συλλογικά κινήματα της δεκαετίας του 1960 υπήρξαν αφορμή για ενδυνάμωση του ενδιαφέροντος μελέτης της συλλογικής δράσης. Η ψυχολογική έρευνα επιχειρεί να σκιαγραφήσει την προσωπικότητα των ακτιβιστών και επικεντρώνεται σε ατομικά χαρακτηριστικά, όπως η έδρα ελέγχου (*locus of control*, π.χ., Gore & Rotter, 1963), η νοημοσύνη (π.χ., Kerpelman, 1969), αλλά και τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των ακτιβιστών (π.χ., Watts & Whittaker, 1966). Οι Gore και Rotter (1963) χορήγησαν μια κλίμακα μέτρησης της έδρας ελέγχου ενισχύσεων σε Αφροαμερικανούς φοιτητές. Η κλίμακα

αυτή μετρά το κατά πόσο ένα άτομο πιστεύει ότι «κρατά τη μοίρα του στα χέρια του», αποδίδει δηλαδή ό,τι του συμβαίνει σε δικά του χαρακτηριστικά ή συμπεριφορές (εσωτερική έδρα ελέγχου) ή αντίθετα πιστεύει ότι η ζωή του ελέγχεται από εξωτερικές δυνάμεις, οι οποίες βρίσκονται εκτός του ελέγχου του (εξωτερική έδρα ελέγχου). Μερικές εβδομάδες αργότερα οι ίδιοι φοιτητές κλήθηκαν από ένα φοιτητή - συνεργό στην έρευνα - να δηλώσουν ενδιαφέρον συμμετοχής σε διάφορες δράσεις του φοιτητικού κινήματος. Οι ερευνητές βρήκαν ότι η έδρα ελέγχου προέβλεπε τη συμμετοχή σε κοινωνικές δράσεις: συγκεκριμένα, οι φοιτητές με εσωτερική θέση ελέγχου έτειναν να είναι πιο πρόθυμοι να συμμετάσχουν και δη σε δράσεις που απαιτούσαν μεγαλύτερη αφοσίωση (π.χ. συμμετοχή σε πορεία ή σε ομάδα δράσης) έναντι δράσεων που δεν απαιτούσαν μεγάλη αφοσίωση, όπως η υπογραφή μιας διαμαρτυρίας.

Ο Kerpelman (1969) συνέκρινε ακτιβιστές και μη ακτιβιστές φοιτητές σε – μεταξύ άλλων – μια μέτρηση νοημοσύνης, και συγκεκριμένα λεκτικής ικανότητας. Βρήκε ότι οι ακτιβιστές, ανεξάρτητα από την πολιτική τους τοποθέτηση, έτειναν να τα πηγαίνουν καλύτερα στο συγκεκριμένο τεστ από τους μη πολιτικά ενεργούς συμφοιτητές τους. Παραμένοντας στον πανεπιστημιακό ακτιβισμό, οι Watts και Whittaker (1966) επιχείρησαν να φωτίσουν τις διαφορές μεταξύ των φοιτητών που συμμετείχαν σε μια καθιστική διαμαρτυρία στα πλαίσια του Κινήματος Ελευθερίας του Λόγου στο Πανεπιστήμιο του Berkeley και του υπόλοιπου φοιτητικού πληθυσμού. Μεταξύ άλλων βρήκαν ότι οι ακτιβιστές φοιτητές ήταν κατά βάση νεαρότεροι, ενώ ήταν πιο πιθανό να έχουν γονείς με υψηλή ακαδημαϊκή μόρφωση και να μην ακολουθούν κάποιο θρήσκευμα.

Ένας άλλος παράγοντας που εξετάζεται στη βιβλιογραφία είναι η ιδεολογία, δηλαδή το πλαίσιο αντιλήψεων (ή σύστημα ιδεών) μέσα από το οποίο ερμηνεύεται το status quo. Οι Marx και Wood (1975) αναφέρουν μια σειρά εμπειρικών μελετών που δημοσιεύτηκαν από το 1960 και μετά και που εξετάζουν το ρόλο των ιδεολογικών πεποιθήσεων (π.χ., Μαρξισμός,

φεμινισμός, Μακαρθισμός ή και θεωρίες συνωμοσίας) ως θεμέλιο στα συλλογικά κινήματα. Αναθεωρώντας τις μελέτες αυτές δεν καταφέρνουν να καταλήξουν σε σαφές συμπέρασμα σχετικά με τη βαρύτητα της ιδεολογίας στην πρόβλεψη της συμμετοχής σε συλλογική δράση, καθώς ένα κίνημα μπορεί να είναι εξαιρετικά πολυποίκιλο στη σύστασή του. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα από την πρόσφατη ελληνική ιστορία είναι το Κίνημα των Αγανακτισμένων, στο οποίο συμμετείχαν μέλη διαφόρων πολιτικών παρατάξεων και οργανώσεων, που προέρχονταν και από τους δύο πόλους του πολιτικού συστήματος, καθώς και ανένταχτοι πολίτες (Simiti, 2014).

Θεωρία κινητοποίησης πόρων. Η θεωρία κινητοποίησης πόρων (π.χ. McCarthy & Zald, 1977) τοποθετεί επίσης το άτομο στο επίκεντρο, αλλά έρχεται να αντιμετωπίσει τη συμμετοχή σε συλλογική δράση ως μία έλλογη επιλογή, η οποία πηγάζει από υπολογισμούς οφέλους-κόστους, και όχι ως μια αυτόματη διεργασία στη βάση ψυχολογικών χαρακτηριστικών, βιογραφίας ή προσωπικότητας. Εδώ η έμφαση δίνεται σε περισσότερο δομικούς και εργαλειακούς παράγοντες, όπως το σωστό timing (cf. Foster & Matheson, 1995), η αντίδραση των σημαντικών άλλων σε μια ενδεχόμενη συμμετοχή σε συλλογική δράση (Klandermans, 1984), αλλά και η κοινωνική δικτύωση γενικότερα (Snow, Zurcher, & Eklund-Olson, 1980).

Πιο αναλυτικά, οι McCarthy και Zald (1977) εκκινούν από τη γενική παραδοχή ότι η δυσαρέσκεια (ή σχετική αποστέρηση) είναι παρούσα σε κάθε κοινωνία και ότι είναι μεν χρήσιμη για να πυροδοτήσει μια συλλογική κινητοποίηση, υπό την προϋπόθεση όμως ότι το κίνημα είναι καλά οργανωμένο και διαθέτει αρκετούς πόρους. Άτομα και οργανώσεις μπορούν μάλιστα να δημιουργήσουν ή να χειραγωγήσουν τη δυσαρέσκεια, καθιστώντας τη δευτερεύοντα μονάχα παράγοντα στη συλλογική κινητοποίηση. Εξίσου δευτερεύοντα ρόλο κατέχει, σύμφωνα με τους θεωρητικούς αυτής της κατεύθυνσης, και η ιδεολογία, οι πεποιθήσεις δηλαδή σχετικά με τις αιτίες πρόκλησης της δυσαρέσκειας και με τους τρόπους διαχείρισής της. Κεντρικό ρόλο εδώ αποκτούν οι πολιτικές διεργασίες (ήτοι η οργάνωση, οι

πόροι και οι κινήσεις πολιτικών παραγόντων). Οι Marx και Wood (1975) αναφέρουν χαρακτηριστικά ότι ένα κίνημα πρέπει πρώτα να οργανωθεί για να κατακτήσει τους συλλογικούς του στόχους.

Ομαδικό/Διομαδικό επίπεδο ανάλυσης. Καθώς το πρώιμο ερευνητικό έργο αντιμετωπίζει τη συλλογική δράση με ατομικούς όρους και ως επιλογή, η οποία μπορεί να πηγάζει από προσωπικές ματαιώσεις, χαρακτηριστικά προσωπικότητας ή γνωστικές διεργασίες (όπως ο υπολογισμός οφέλους και κόστους), παραγνωρίζει την ομαδική και - κατά κάποιους αλληλένδετη - διομαδική διάστασή της. Έτσι, κάποιοι ερευνητές στρέφουν στη συνέχεια το ενδιαφέρον τους σε έννοιες όπως αυτή της κοινωνικής ταύτισης, της συλλογικής αίσθησης αδικίας (βλ. αδελφική σχετική αποστέρηση¹³, Runciman, 1966) και της συλλογικής αποτελεσματικότητας.

Οι θεωρίες της κοινωνικής ταυτότητας (Tajfel & Turner, 1979) και της κοινωνικής κατηγοριοποίησης (Turner, Hogg, Oakes, Reicher, & Wetherell, 1987) αποτέλεσαν, για παράδειγμα, σημαντική στροφή στη μελέτη της συλλογικής δράσης, υπογραμμίζοντας το ρόλο της κοινωνικής ταύτισης ως ισχυρού κινήτρου, όπως επισημαίνουν οι Simon, Trötschel και Dähne (2008). Σύμφωνα με τους Tajfel και Turner (1979), η διατήρηση μιας θετικής αυτοεικόνας εξαρτάται από τις ομάδες στις οποίες ανήκει κανείς και την εικόνα που έχει για αυτές (εξαρτάται δηλαδή από θετικές κοινωνικές ταυτότητες). Όλοι μας κάνουμε διομαδικές συγκρίσεις και προσπαθούμε να διατηρήσουμε μια θετική κοινωνική ταυτότητα και κατ'επέκταση υψηλή αυτοεκτίμηση. Όταν η αυτοεκτίμησή μας απειλείται ως αποτέλεσμα μιας δυσμενούς σύγκρισης (σύγκρισης δηλαδή με μια εξω-ομάδα που βρίσκεται σε καλύτερη θέση), έχουμε να επιλέξουμε ανάμεσα σε διαφορετικές στρατηγικές διαχείρισης της

¹³ Ο Runciman (1966) διακρίνει μεταξύ *εγωιστικής* και *αδελφικής σχετικής αποστέρησης*. Η πρώτη αναφέρεται σε συγκρίσεις στο προσωπικό ή διαπροσωπικό επίπεδο, ενώ η δεύτερη στο διομαδικό. Το άτομο δηλαδή συγκρίνει την ομάδα του με κάποια εξω-ομάδα και νιώθει αδελφική σχετική αποστέρηση όταν η εξω-ομάδα κατέχει κάτι που θα ήθελε να έχει και η ενδο-ομάδα.

αρνητικής κοινωνικής ταυτότητας, οι οποίες καθορίζονται από το βαθμό ταύτισής μας με την εκάστοτε ομάδα. Η υψηλή ταύτιση τείνει να σχετίζεται με συλλογική δράση με στόχο την αλλαγή της μειονεκτικής θέσης ολόκληρης της ομάδας (διομαδική σύγκρουση ή κοινωνική αλλαγή), ενώ η χαμηλή ταύτιση σχετίζεται περισσότερο με ατομικές στρατηγικές, όπως η κοινωνική δημιουργικότητα ή η ατομική κινητικότητα (ήτοι αποδέσμευση της ταυτότητάς μας από την εν λόγω ομάδα ή φυσική εγκατάλειψή της, βλ. επίσης Mummendey et al., 1996· Tajfel & Turner, 1986).

Η ομαδική ταύτιση έχει βρεθεί να αποτελεί σημαντικό προβλεπτικό παράγοντα για τη συμμετοχή σε συλλογική δράση σε έρευνες, όπως των Kelly & Breinlinger (1996) πάνω στο εργατικό και το φεμινιστικό κίνημα στη Βρετανία, των Klandermans, Sabucedo, Rodriguez, & de Weerd (2002) με αγρότες στην Ισπανία και την Ολλανδία, αλλά και των Bliuc, McGarthy, Reynolds, & Muntele (2007) με ομάδες γνώμης (opinion-based groups) στη Ρουμανία και την Αυστραλία. Οι τελευταίοι βρήκαν ότι η ταύτιση με την ομάδα γνώμης (υπέρ της κυβέρνησης ή της αντιπολίτευσης) προβλέπει δέσμευση για αντίστοιχη πολιτική δράση. Αντίστοιχα, οι έρευνες των Simon et al. (1998) στα κινήματα των ηλικιωμένων στη Γερμανία και των ομοφυλόφιλων στις ΗΠΑ δείχνουν ότι η ταύτιση με το συλλογικό κίνημα μπορεί να αποτελεί μοναδικό προβλεπτικό παράγοντα της συμμετοχής στις δράσεις του, ενώ η αίσθηση κοινής μοίρας με την υπόλοιπη ομάδα φαίνεται να έχει ιδιαίτερη βαρύτητα στον προσανατολισμό προς κοινή δράση, όπως βρήκαν σε δείγμα Αμερικανίδων οι Gurin και Townsend (1986).

Οι Taylor και McKirnan (1984) βλέπουν τη συλλογική δράση υπό ένα ξεκάθαρο διομαδικό πρίσμα. Το μοντέλο τους για τις διομαδικές σχέσεις περιγράφει μια ακολουθία πέντε σταδίων αντίδρασης στη διομαδική ανισότητα. Αρχικά τα μέλη των μειονοτήτων επιχειρούν να αλλάξουν την προσωπική τους κατάσταση και στρέφονται στη συλλογική δράση μόνο αν αυτή η στρατηγική αποτύχει. Πιο συγκεκριμένα, στο πρώτο στάδιο τα όρια ανάμεσα στη

μειονότητα και την πλειονότητα είναι διακριτά (συνήθως στη βάση κάποιου διακριτού χαρακτηριστικού, όπως η φυλή ή η εθνικότητα) και τόσο σαφώς καθορισμένα, που η υπεροχή της πλεονεκτούσας ομάδας δεν μπορεί να απειληθεί. Η ανισότητα στη βάση των χαρακτηριστικών της ομάδας αμφισβητείται στο δεύτερο στάδιο και οι ατομικές δεξιότητες και τα επιτεύγματα θεωρούνται ως οι μόνες αποδεκτές διαστάσεις που μπορούν να δικαιολογήσουν την ανισότητα. Στο στάδιο αυτό επιχειρείται ατομική κινητικότητα προς τα πάνω στην ιεραρχία. Στο τρίτο στάδιο προσπαθεί κανείς να ενσωματωθεί στην πλεονεκτούσα ομάδα, στρατηγική που δεν επιτυγχάνει πάντα. Στην περίπτωση αποτυχίας, το άτομο θα επιχειρήσει να βελτιώσει τη θέση ολόκληρης της μειονεκτούσας ομάδας του, πείθοντας και άλλους για την αδικία και καλώντας σε συλλογική δράση. Τέλος, στο πέμπτο στάδιο η μειονεκτούσα ομάδα προχωρά σε συλλογική δράση, ανταγωνιζόμενη ευθέως με την πλεονεκτούσα ομάδα.

Ο Wright και οι συνεργάτες του (Wright et al., 1990· Wright & Taylor, 1998) επεκτείνουν αυτό το μοντέλο, μελετώντας ιδιαίτερα τη συνθήκη *tokenism*, που στα ελληνικά μπορεί να μεταφραστεί ως «προσχηματική παραχώρηση». Ο όρος αυτός περιγράφει ουσιαστικά μια κατάσταση κατά την οποία τα διομαδικά όρια είναι σχετικά αδιαπέρατα, αφήνουν ωστόσο ένα μικρό περιθώριο να τα διασχίσει κανείς.

Οι Wright et al. (1990) σχεδίασαν ένα πείραμα με 4 πειραματικές συνθήκες, ελέγχοντας τη διαπερατότητα των διομαδικών ορίων και εξετάζοντας τη σχέση της με συμπεριφορικές αντιδράσεις. Αφού χώρισαν τους συμμετέχοντες σε μικρές, ανεξάρτητες ομάδες, οι ερευνητές τους πληροφόρησαν ότι θα λάμβαναν μέρος σε μια άσκηση λήψης αποφάσεων, η οποία θα καθόριζε την άνοδό τους σε μια υψηλού status ομάδα, αλλά και τη συμμετοχή τους σε κλήρωση με έπαθλο ένα υψηλό χρηματικό πόσο. Αν δεν τα κατάφερναν, θα παρέμεναν στη χαμηλού status ομάδα από την οποία ξεκινούσαν και θα συμμετείχαν σε κλήρωση για το 1/10 του χρηματικού ποσού. Αφού οι συμμετέχοντες ολοκλήρωσαν την άσκηση, πληροφορήθηκαν

ότι οι απαντήσεις τους θα δίνονταν σε τριμελείς επιτροπές (αποτελούμενες από κριτές μέλη της υψηλού status ομάδας) για αξιολόγηση και ότι η βαθμολογία που χρειάζονταν για να επιτύχουν ήταν 8,5/10.

Όλοι οι συμμετέχοντες απορρίφθηκαν, αλλά οι λόγοι απόρριψης διέφεραν ανάλογα με την πειραματική συνθήκη. Στην ανοιχτή πειραματική συνθήκη η αιτία απόρριψης που επικοινωνήθηκε στους συμμετέχοντες ήταν η χαμηλή βαθμολογία, το γεγονός δηλαδή ότι δε συγκέντρωσαν τους απαραίτητους βαθμούς. Στις υπόλοιπες 3 συνθήκες οι συμμετέχοντες ενημερώθηκαν ότι οι κριτές αποφάσισαν να επιβάλουν ένα όριο στον αριθμό των επιτυχόντων από τη χαμηλού status ομάδα που θα μπορούσαν να ανέλθουν. Το όριο αυτό στις 3 συνθήκες ήταν 30%, 2% και 0% αντίστοιχα. Οι συμμετέχοντες είχαν μετά την ευκαιρία να αντιδράσουν στην απόρριψη τους και να επιλέξουν ανάμεσα σε 5 εναλλακτικές: αποδοχή, ατομική επανεξέταση, ατομική διαμαρτυρία, ομαδική επανεξέταση ή ομαδική διαμαρτυρία¹⁴.

Τα αποτελέσματα του πειράματος έδειξαν ότι η διαπερατότητα των διομαδικών ορίων μπορεί να παίζει καθοριστικό ρόλο στην επιλογή δράσης από πλευράς της μειονότητας: όταν η κινητικότητα προς τα πάνω ήταν εφικτή, οι συμμετέχοντες επέλεξαν ατομικές κανονιστικές δράσεις (ακόμη και στη συνθήκη tokenism, όπου το όριο εισαγωγής ήταν 2%). Μόνον όταν τα διομαδικά όρια ήταν εντελώς κλειστά, επέλεξαν τη συλλογική διαμαρτυρία. Τα ευρήματα αυτά επιβεβαιώθηκαν και εκτός εργαστηρίου, με φυσικές ομάδες (Wright & Taylor, 1998, Μελέτη 1), με τους ερευνητές να υποστηρίζουν ότι οι συνθήκες «προσχηματικής παραχώρησης» μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως εργαλείο καταστολής της συλλογικής δράσης – και συνεπώς αναπαραγωγής της ανισότητας.

Η αδελφική σχετική αποστέρηση είναι μια ακόμη προσέγγιση που μπορούμε να εντάξουμε στο ομαδικό/ διομαδικό επίπεδο εμνησίας της συλλογικής δράσης. Σύμφωνα με τη διάκριση

¹⁴ Ας σημειωθεί ότι οι ερευνητές έκαναν ξεκάθαρο ότι τόσο η ατομική όσο και η ομαδική διαμαρτυρία ήταν επιλογές μη αποδεκτές από την υψηλού status ομάδα, εξ' ου και χαρακτηρίζονται από τους ερευνητές ως μη κανονιστικές δράσεις.

του Runciman (1966), ένα άτομο νιώθει αδελφική σχετική αποστέρηση όταν προβαίνει σε συγκρίσεις μεταξύ της ομάδας του και μιας ομάδας αναφοράς. Προτείνει μάλιστα ότι το μεγαλύτερο μερίδιο στην προώθηση της κοινωνικής αλλαγής έχουν τα άτομα που νιώθουν υψηλή αδελφική αποστέρηση, σχετική δηλαδή αποστέρηση λόγω της μειονεκτικής θέσης που κατέχει η ομάδα τους σε σχέση με κάποια άλλη ομάδα. Πράγματι, έρευνες όπως των Dubé και Guimond (1986) και των Walker και Mann (1987) προσφέρουν στήριξη σε αυτή τη διάκριση, καθώς υπογραμμίζουν ότι η συλλογική δυσφορία και όχι η ατομική αποστέρηση είναι ισχυρός προβλεπτικός παράγοντας της συλλογικής διαμαρτυρίας. Άλλα ευρήματα ωστόσο υποδεικνύουν ότι η σχέση αυτή ρυθμίζεται από άλλες μεταβλητές. Για παράδειγμα, στην πειραματική τους μελέτη, οι Kawakami και Dion (1993) εξέτασαν το ρυθμιστικό ρόλο της ομαδικής ταύτισης στη σχέση μεταξύ συλλογικής δράσης και συλλογικής σχετικής αποστέρησης. Βρήκαν ότι τα άτομα με υψηλότερη ταύτιση με τη μειονεκτούσα ενδο-ομάδα τους προτίθενταν περισσότερο να προβούν σε συλλογική δράση όταν έρχονταν αντιμέτωπα με διομαδική ανισότητα. Από την άλλη πλευρά, η έρευνα των Martin, Brickman και Murray (1984) αναδεικνύει τους περιορισμούς της συλλογικής σχετικής αποστέρησης: από το πείραμά τους προκύπτει ότι η διαθεσιμότητα κοινωνικών πόρων κινητοποίησης σχετίζεται με πρόθεση για δράση και όχι η συλλογική σχετική αποστέρηση. Εδώ επισημαίνεται η σημασία της διαθεσιμότητας πόρων που συζητήθηκε και παραπάνω (βλ. π.χ. McCarthy & Zald, 1977), αν και οι Martin et al. της δίνουν μια πιο ομαδική διάσταση, καθώς οι πόροι κινητοποίησης που εξετάζουν αφορούν στην επικοινωνία μεταξύ των μελών της μειονεκτούσας ομάδας, αλλά και στην αίσθησή τους ότι ανήκουν σε μια συγκροτημένη ομάδα.

Μια άλλη σημαντική παράμετρος σε αυτό το επίπεδο ερμηνείας της συμμετοχής σε συλλογική δράση αποτελεί η ομαδική αποτελεσματικότητα (Hornsey, et al., 2006· Van Zomeren et al., 2008). Ο Hornsey και οι συνεργάτες του (Hornsey et al., 2006) αποσαφηνίζουν την έννοια της συλλογικής αποτελεσματικότητας, τονίζοντας ότι, ενώ δεν

υπάρχει ένας κοινά αποδεκτός ορισμός για το τι καθιστά μια συλλογική δράση επιτυχημένη, συχνά θεωρείται συνώνυμη με την ικανότητα πειθούς και επιρροής σημαντικών εξω-ομάδων, όπως η πολιτική ηγεσία και οι χαράσσοντες πολιτική γενικότερα. Προτείνουν όμως ότι αυτή είναι μια πολύ περιορισμένη οπτική και ότι η συλλογική αποτελεσματικότητα μπορεί να ερμηνευθεί ως ικανότητα επιρροής των οργάνων λήψης αποφάσεων (π.χ., της εκάστοτε κυβέρνησης) ή κάποιου τρίτου (π.χ., της κοινής γνώμης), αλλά και ως ικανότητα έκφρασης των ενδο-ομαδικών αξιών ή της δημιουργίας ενός αντιπολιτευτικού κινήματος.

Ένας άλλος τρόπος να ορίσουμε τη συλλογική αποτελεσματικότητα είναι η κοινή πεποίθηση ότι μια ομάδα έχει την ικανότητα μέσω συλλογικής προσπάθειας να λύσει ένα πρόβλημα που αντιμετωπίζει (Bandura, 1995, όπως αναφέρεται στο Mummendey, Kessler, Klink, & Mielke, 1999). Αναπτύσσοντας αυτό τον ορισμό, οι van Zomeren et al. (2008) προτείνουν ότι η συλλογική αποτελεσματικότητα αντικατοπτρίζει την αίσθηση ότι η ομάδα έχει τον έλεγχο, την επιρροή, τη δύναμη και την αποδοτικότητα να λύσει ένα πρόβλημα που αντιμετωπίζει (σελ. 513).

Η συλλογική αποτελεσματικότητα έχει βρεθεί να συμβάλλει στην ερμηνεία της συμμετοχής για συλλογική δράση, αν και αυτή η σχέση μπορεί να ρυθμίζεται από άλλες παραμέτρους. Για παράδειγμα, σε έρευνά τους σε φοιτητές οι Abrams και Randsley de Moura (2002) βρήκαν ότι η συλλογική αποτελεσματικότητα αποτελεί προβλεπτικό παράγοντα της συλλογικής διαμαρτυρίας, αλλά μόνο όταν η ομαδική ταύτιση είναι υψηλή.

Πολυδιάστατα Μοντέλα

Όπως πιθανά έγινε ήδη σαφές στον αναγνώστη, η συμμετοχή σε συλλογική δράση είναι ένα σύνθετο φαινόμενο, το οποίο δεν μπορεί να ερμηνευθεί μόνο από μία ατομική ή (δι-)ομαδική διάσταση. Πολλές από τις μελέτες που παρουσιάστηκαν παραπάνω συνδυάζουν

διαφορετικές θεωρίες και μεταβλητές για να ερμηνεύσουν τη συλλογική κινητοποίηση. Οι van Zomeren et al. (2008) για παράδειγμα προτείνουν ένα μοντέλο πρόβλεψης της συλλογικής δράσης μέσω προσλαμβανόμενης αδικίας, συλλογικής αποτελεσματικότητας και συλλογικής ταύτισης, ενώ ο Wright (2001) προσθέτει την παράμετρο της σχετικής αποστέρησης, αλλά και τις ευκαιρίες για κοινωνική κινητικότητα.

Κεφάλαιο 4: Η Κριτική του Μοντέλου Μείωσης της Προκατάληψης και η Γεφύρωση των Δύο Προσεγγίσεων για την Κοινωνική Αλλαγή

Η Διομαδική Επαφή υπό το Μικροσκόπιο

Στο Κεφάλαιο 2 συζητήθηκαν αναλυτικά οι επιδράσεις των διαφόρων μορφών επαφής στις διομαδικές σχέσεις. Η ογκώδης βιβλιογραφία για τη διομαδική επαφή καλύπτει πάνω από 60 χρόνια διεξοδικής διερεύνησης, ενώ τα ευρήματα επιβεβαιώνουν επανειλημμένως την αρνητική σχέση επαφής και προκατάληψης. Όπως προαναφέρθηκε, το εν λόγω θεωρητικό και ερευνητικό ρεύμα αποτέλεσε σημαντική αλλαγή παραδείγματος και συνέβαλε στην προαγωγή της κοινωνικής ενσωμάτωσης και την άρση των διαχωρισμών, ιδιαίτερα στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής: το κεντρικό ερώτημα σε σχέση με την προκατάληψη και το διαχωρισμό μεταλλάχθηκε από το *πώς οι «άλλοι» διαφέρουν από «εμάς» και γιατί αυτές τους οι διαφορές είναι προβληματικές* στο *πώς κάποιοι από «εμάς» αντιλαμβάνονται τους «άλλους» ως διαφορετικούς και γιατί αυτές οι αντιλήψεις είναι προβληματικές*¹⁵ (βλ. Reicher, 2007, σελ. 820-821).

Έτσι, η βασική παραδοχή πίσω από αυτήν την προσέγγιση είναι ότι το κλειδί για μια ειρηνική και ισότιμη κοινωνία βρίσκεται στη βελτίωση των στάσεων των κυρίαρχων¹⁶ απέναντι στους αδύναμους (cf. Dixon et al., 2010β). Ίσως για αυτό το λόγο η ερευνητική αυτή παράδοση επικεντρώθηκε σε πλειοψηφικά δείγματα. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι από το σύνολο των 698 δειγμάτων που συγκέντρωσαν για τη μετα-ανάλυσή τους οι Tropp και Pettigrew (2005β), οι επιδράσεις της επαφής για μέλη μειονοτικών ομάδων εξετάζονταν μόλις στο 20.3% από αυτά. Ένα σημείο κριτικής λοιπόν στην προσέγγιση της μείωσης της

¹⁵ Απόδοση από το πρωτότυπο, δική μου έμφαση.

¹⁶ Στην παρούσα διατριβή οι όροι πλειοψηφική/κυρίαρχη και μειονοτική/μειονεκτούσα ομάδα χρησιμοποιούνται εναλλάξ με τους όρους ομάδα υψηλού status και ομάδα χαμηλού status, καθώς δεν αντανakλούν τόσο αριθμητική αντιπροσώπευση όσο κοινωνική δύναμη (βλ. Tajfel, 1978, όπως αναφέρεται από τους Subasic, Reynolds, & Turner, 2008).

προκατάληψης μέσω της διομαδικής επαφής είναι ότι για καιρό απέτυχε να φωτίσει τις διαφορετικές διεργασίες που λαμβάνουν χώρα κατά τη διομαδική συναναστροφή για τη μειονότητα και την πλειοψηφία και συνεπώς να ερμηνεύσει τις τυχόν διαφορικές επιδράσεις για τους μεν και τους δε.

Περαιτέρω, επιδιώκοντας αρμονικές διομαδικές σχέσεις με μειωμένες προκαταλήψεις απέναντι στις μειονότητες ωςάν το «ιερό δισκοπότηρο», παραβλέφθηκε το γεγονός ότι η αρμονία δε συνεπάγεται απαραίτητα ισότητα και ότι η απουσία προκαταλήψεων δεν ισούται απαραίτητα με κοινωνική δικαιοσύνη. Ωντας στο επίκεντρο της κοινωνικο-ψυχολογικής έρευνας, η μείωση της προκατάληψης μέσω της διομαδικής επαφής απέσπασε την προσοχή από τη μελέτη του πώς οι μειονότητες αντιλαμβάνονται τη μειονεκτική τους θέση και πώς αντιδρούν σε αυτή. Το βάρος που δόθηκε στην αρμονία στέρησε από το βάρος της συλλογικής δράσης μειονοτήτων ως μέσου κοινωνικής αλλαγής, που όπως συζητήσαμε στο Κεφάλαιο 3, αποτελεί ιστορικά ένα από τα συνηθέστερα – και ίσως αποτελεσματικότερα - εργαλεία για την επίτευξή της. Με άλλα λόγια, με την έμφαση που δόθηκε στη βελτίωση των εξω-ομαδικών στάσεων των ισχυρών, παραμελήθηκε η συζήτηση για το πώς ιστορικά μειονεκτούσες ομάδες αντιδρούν (ή όχι) στην καθεστηκυία τάξη, αλλά και η εξέταση του πώς η διομαδική επαφή μπορεί να σχετίζεται με αυτές τις αντιδράσεις (Dixon et al., 2010β· 2012).

Στην επόμενη υποενότητα θα συζητήσω τα δύο αυτά αλληλένδετα σημεία κριτικής για την προσέγγιση της μείωσης της προκατάληψης. Αρχικά θα παρουσιάσω ευρήματα από τη σύγκριση των επιδράσεων της διομαδικής επαφής για πλειοψηφικές και μειονοτικές ομάδες γενικά, ενώ στη συνέχεια θα συζητηθεί η πιο «σκοτεινή» πλευρά της διομαδικής επαφής, που αφορά στις αρνητικές επιπτώσεις που μπορεί να έχει για τις μειονότητες και συγκεκριμένα αναφορικά με την αναγνώριση της μειονεκτικής τους θέσης και της πρόθεσής τους για συλλογική δράση.

Οι επιδράσεις της επαφής για πλειοψηφικές και μειονοτικές ομάδες. Πράγματι, έρευνες δείχνουν ότι τα μέλη ομάδων που συνιστούν την πλειοψηφία αντιλαμβάνονται τη διομαδική επαφή διαφορετικά από ό,τι τα μέλη μειονοτικών ομάδων (π.χ., Bastian et al., 2012· Binder, et al., 2009· Levin, van Laar, & Sidanius, 2003). Η μετα-ανάλυση των Pettigrew και Tropp (2006) μάλιστα καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι θετικές επιδράσεις της επαφής στη μείωση της προκατάληψης είναι ιδιαίτερα περιορισμένες για τα μέλη των μειονοτικών ομάδων χαμηλής κοινωνικής θέσης.

Διαφορετικές επιδράσεις της επαφής για την πλειοψηφία και τη μειονότητα καταγράφουν έρευνες σε διάφορα διομαδικά και πολιτισμικά πλαίσια. Για παράδειγμα, στη διαχρονική έρευνά τους στο Βέλγιο, την Αγγλία και τη Γερμανία, οι Binder et al. (2009) κατέγραψαν μηδαμινές επιδράσεις της επαφής με την πλειοψηφία (με τη μορφή μάλιστα διομαδικής φιλίας) στη διομαδική προκατάληψη για τα μέλη των μειονοτήτων, ενώ βρήκαν τη συνηθισμένη σχέση διομαδικής επαφής – προκατάληψης για τις πλειοψηφικές ομάδες.

Η μελέτη των Bastian et al. (2012) σε περισσότερους από 1000 μαθητές στην Αυστραλία εξέτασε τη σχέση μεταξύ διομαδικής επαφής και τάσης για κοινωνική απόσταση (π.χ. (Bogardus, 1933)¹⁷. Οι ερευνητές βρήκαν ότι η επαφή με μαθητές άλλου θρησκευματος σχετίζονταν με αυξημένη διάθεση για περισσότερη συναναστροφή με την εξω-ομάδα, τόσο για τους χριστιανούς ή άθρησκους (πλειοψηφία) όσο και για τους μουσουλμάνους μαθητές (μειονότητα). Η διαφορά ωστόσο ανάμεσα στις δύο ομάδες έγκειται στο γεγονός ότι, για τα μέλη της κυρίαρχης ομάδας, η επίδραση της επαφής στην τάση για κοινωνική απόσταση ήταν και έμμεση και συγκεκριμένα διαμεσολαβούνταν από τη βελτίωση των στάσεων για την εξω-ομάδα. Η επαφή με μουσουλμάνους δηλαδή επιδρούσε θετικά στη γενική αξιολόγηση της

¹⁷ Η κοινωνική απόσταση ορίζεται ως διάθεση για αποφυγή συναναστροφής με μέλος μιας εξω-ομάδας. Μια από τις πιο γνωστές κλίμακες κοινωνικής απόστασης είναι αυτή του Bogardus (π.χ. 1933) η οποία μετρά τη διάθεση για συναναστροφή με την εξω-ομάδα σε διάφορες κοινωνικές περιστάσεις και βαθμούς, από τη συνύπαρξη στην ίδια χώρα μέχρι τη φιλία και το γάμο.

θρησκευτικής εξω-ομάδας, η οποία με τη σειρά της αύξανε τη διάθεση για περαιτέρω διομαδική επαφή. Αντίθετα, για τους μουσουλμάνους μαθητές η επαφή με την κυρίαρχη ομάδα δεν παρουσιάζε καμία επίδραση στη στάση για την εξω-ομάδα. Συνάμα, η αξιολόγηση της εξω-ομάδας δεν παρουσιάζε καμία συσχέτιση με την τάση για κοινωνική απόσταση.

Αναλύοντας δεδομένα από περισσότερους των 1500 Μαύρων και Λευκών Αμερικανών, η Tropp (2007) μελέτησε τη σχέση μεταξύ διομαδικής επαφής και διαφυλετικής εγγύτητας. Βρήκε ότι η επαφή με τη φυλετική εξω-ομάδα παρουσιάζε θετική συσχέτιση με την αίσθηση εγγύτητας με αυτήν τόσο για τους Λευκούς όσο και για τους Μαύρους Αμερικανούς, η σχέση αυτή όμως ήταν στατιστικά σημαντικά πιο αδύναμη για τους δεύτερους. Διενεργώντας μάλιστα ανάλυση ιεραρχικής παλινδρόμησης, και μετά τον έλεγχο δημογραφικών χαρακτηριστικών (όπως το φύλο, η ηλικία, το εισόδημα και η πολιτική τοποθέτηση), η επαφή βρέθηκε να αποτελεί σημαντικό προβλεπτικό παράγοντα της διαφυλετικής εγγύτητας για τους Λευκούς, αλλά μόνον οριακά για τους Μαύρους.

Σε έρευνά τους με τους αυτόχθονες Maruche στη Χιλή, οι Zagefka, Gonzalez και Brown, (2011) βρήκαν ότι τα μέλη της μειονοτικής ομάδας τείνουν να προσαρμόζουν τη διάθεσή τους για διομαδική επαφή στις επιλογές που θεωρούν ότι κάνει η πλειοψηφία. Όσο περισσότερο λοιπόν οι Maruche θεωρούσαν ότι οι μη αυτόχθονες Χιλιανοί επιθυμούσαν την επαφή μαζί τους, τόσο περισσότερο αύξανε και η δική τους επιθυμία για διομαδική συναναστροφή.

Μια ακόμα διαφορά που εντοπίζεται μεταξύ μειονοτικών και πλειοψηφικών ομάδων και την αλληλεπίδραση μεταξύ τους αφορά στα επίπεδα κοινωνικής κατηγοριοποίησης που επιτρέπουν στη διομαδική επαφή να έχει τα επιθυμητά αποτελέσματα τόσο στη συγκεκριμένη συγκυρία επαφής (δηλαδή μείωση της προκατάληψης) όσο και στις διομαδικές σχέσεις γενικότερα (γενίκευση δηλαδή των θετικών της αποτελεσμάτων πέραν της συγκεκριμένης διομαδικής συνάντησης). Αυτό αποτελεί από μόνο του σημείο αιχμής στη θεωρία της επαφής,

καθώς οι θεωρητικές προσεγγίσεις ποικίλλουν. Στο σημείο αυτό πάντως διασταυρώνεται η θεωρία της επαφής με την προσέγγιση της κοινωνικής ταυτότητας, την οποία σχηματίζουν οι θεωρίες της κοινωνικής ταυτότητας (Tajfel & Turner, 1979) και κοινωνικής κατηγοριοποίησης (Turner et al., 1987).

Συνοπτικά, σύμφωνα με την προσέγγιση της κοινωνικής ταυτότητας, η κοινωνική συμπεριφορά αποτελεί ένα συνεχές μεταξύ των δύο άκρων της *διατομικής* και της *διομαδικής* συμπεριφοράς: στο ένα άκρο η αλληλεπίδραση μεταξύ δύο ατόμων καθορίζεται πλήρως από τα ατομικά τους χαρακτηριστικά και οι ομάδες στις οποίες ανήκουν δεν έχουν καμία επιρροή στη μεταξύ τους σχέση, ενώ στο άλλο άκρο η αλληλεπίδρασή τους χρωματίζεται πλήρως από τις ομάδες στις οποίες ανήκουν. Ταυτόχρονα, όπως συζητήθηκε και παραπάνω, οι κοινωνικές μας ταυτότητες «χτίζονται» από τις ομάδες στις οποίες ανήκουμε και η ιδιότητα μέλους σε μια ομάδα μπορεί να είναι πηγή περηφάνιας και να συμβάλει στην αυτοεκτίμησή μας, καθώς τείνουμε να είμαστε θετικά προκατειλημμένοι υπέρ των ομάδων στις οποίες ανήκουμε (ενδο-ομάδες) και να τις προτιμούμε έναντι των εξω-ομάδων – κάτι που ονομάζεται ενδο-ομαδική εύνοια. Τέλος, η ιδιότητα μέλους σε ομάδες δεν έχει πάντα την ίδια ευκρίνεια, δεν έχουμε δηλαδή πάντοτε στον ίδιο βαθμό επίγνωση των ομάδων στις οποίες ανήκουμε.

Υπό το φως των παραπάνω έχουν προταθεί διαφορετικά μοντέλα για το πότε η επαφή λειτουργεί στο μέγιστο ως μέσο μείωσης της διομαδικής προκατάληψης και συγκεκριμένα σε ποιο επίπεδο κοινωνικής κατηγοριοποίησης των ατόμων που αλληλεπιδρούν. Οι Brewer και Miller (π.χ. 1984, όπως αναφέρεται από τους Brown & Hewstone, 2005) προτείνουν την *προσωποποιημένη επαφή*: υποστηρίζουν ότι η επαφή θα πρέπει να γίνεται σε διαπροσωπικό επίπεδο, να καταλύει δηλαδή τα διομαδικά όρια και να επιτρέπει την αναγνώριση της ατομικότητας των ατόμων που αλληλεπιδρούν. Έτσι, μέσω της αναγνώρισης ότι η εξω-ομάδα δεν είναι ομοιογενής, η επαφή θέτει σε αμφισβήτηση και τα αντίστοιχα αρνητικά στερεότυπα. Οι Brown και Hewstone (2005) από την άλλη πρεσβεύουν ότι μόνον όταν η επαφή λαμβάνει

χώρα σε *διομαδικό επίπεδο* – με πλήρη δηλαδή σαφήνεια των διομαδικών ορίων – μπορεί να παραγάγει ευνοϊκά και ικανά να γενικευθούν αποτελέσματα για τις διομαδικές σχέσεις.

Μια διαφορετική στρατηγική εισάγουν οι Gaertner, Dovidio, Anastasio, Bachman και Rust (1993) και συγκεκριμένα την επανακατηγοριοποίηση των μελών διαφορετικών ομάδων που έρχονται σε επαφή κάτω από την ομπρέλα μιας *κοινής ενδο-ομαδικής ταυτότητας*, ενός κοινού «εμείς». Με αυτόν τον τρόπο, μέλη της έως πρότεινος εξω-ομάδας μπορούν να επωφεληθούν από την ενδο-ομαδική εύννοια (βλ. (Tajfel & Turner, 1979, όπως συζητήθηκε και παραπάνω). Επεκτείνοντας αυτή τη συλλογιστική και συμφωνώντας με τους Brown και Hewstone (2005) ότι τα διομαδικά όρια θα πρέπει να είναι σαφή κατά την επαφή, οι Gonzalez και Brown (π.χ. 2006) εξετάζουν τη *διττή ταυτότητα*, την ταυτόχρονη δηλαδή κατηγοριοποίηση σε μια κοινή ομάδα και τη διατήρηση του αρχικού διομαδικού διαχωρισμού. Αυτό το μοντέλο, υποστηρίζουν, είναι ιδιαίτερα χρήσιμο για τις μειονοτικές ομάδες, καθώς τους επιτρέπει να διατηρήσουν τα διακριτά τους χαρακτηριστικά.

Οι Dovidio, Gaertner και Saguy (2009) επισημαίνουν ότι η επιλογή επιπέδου κατηγοριοποίησης, πέραν της ενισχυτικής λειτουργίας στην αυτοεκτίμηση των ατόμων (cf. Tajfel & Turner, 1979), εξυπηρετεί και την επίτευξη των ομαδικών τους στόχων. Συγκεκριμένα τα μέλη των πλειοψηφικών ομάδων τείνουν να προτιμούν μια κοινή ενδο-ομαδική ταυτότητα (βλ. Gaertner et al., 1993), καθώς έτσι οι διομαδικές ανισότητες γίνονται λιγότερο εμφανείς και μειώνονται οι πιθανότητες συλλογικής αντίδρασης στην καθεστηκία τάξη από τα μέλη της μειονοτικής ομάδας (βλ. Wright & Lubensky, 2008). Αντίθετα, τα μέλη των μειονοτικών ομάδων επιλέγουν συχνότερα τη διττή ταυτότητα (βλ. Gonzalez & Brown, 2006), η οποία τους δίνει τη δυνατότητα να διατηρούν τη μοναδικότητά τους, ενώ συγχρόνως επιτρέπει την κινητοποίηση τόσο της μειονότητας όσο και της πλειοψηφίας ενάντια στην κοινωνική αδικία. Με άλλα λόγια, οι συγγραφείς προτείνουν πως οι μεν επιθυμούν τη διατήρηση της κοινωνικής ιεραρχίας, οι δε την αμφισβήτησή της (βλ. επίσης Wright, 2001).

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι έρευνες των Saguy, Dovidio και Pratto (2008), τόσο στο εργαστήριο όσο και με ομάδες Ισραηλινών, οι οποίες έδειξαν ότι τα άτομα που ανήκουν στην ομάδα με μειονεκτική θέση επιθυμούν να συζητούν για τη διομαδική διαφορά ισχύος σε μεγαλύτερο βαθμό από τα άτομα που ανήκουν στην ομάδα με το πλεονέκτημα. Αντιθέτως, το status των ομάδων δεν επιδρά στη διάθεση συζήτησης για τα κοινά τους σημεία. Το κίνητρο μάλιστα ανατροπής του συσχετισμού δυνάμεων διαμεσολαβεί μερικώς ανάμεσα στο status της ομάδας και την επιθυμία για συζήτηση περί της διαφοράς ισχύος, πράγμα που υποδηλώνει ότι τα μέλη της μειονότητας επιθυμούν να μιλούν για την μειονεκτική καταστασή τους για να την αλλάξουν.

Σε σχέση πάντως με την επιλογή επιπέδου κατηγοριοποίησης, η έρευνα της Guerra και των συνεργατών της (Guerra, Rebelo, Monteiro, Riek, Mania, Gaertner & Dovidio, 2010) υπαινίσσεται ότι ιστορικοί και πολιτισμικοί παράγοντες μπορεί να παίζουν σημαντικό ρόλο και ότι σε ορισμένες περιπτώσεις οι μειονότητες μπορεί να επιλέγουν το «ανήκειν» σε βάρος της μοναδικότητας. Στην έρευνά τους με παιδιά πορτογαλικής και αφρικανικής καταγωγής στην Πορτογαλία, μια χώρα που σημειωτέον δεν έχει ιδιαίτερα μακρά ιστορία υποδοχής μεταναστών, τα ευρήματα φανερώνουν μια διαφορετική εικόνα, με τα παιδιά των μειονοτικών ομάδων να προτιμούν την κοινή ενδο-ομαδική ταυτότητα, σε μια προσπάθεια να ενσωματωθούν στην κυρίαρχη κουλτούρα. Τα μέλη της πλειοψηφίας από την άλλη πλευρά επιλέγουν τη διττή ταυτότητα, ίσως, όπως προτείνουν οι συγγραφείς, για να προστατευθούν από ρεαλιστικές ή και συμβολικές απειλές¹⁸ (για να προστατέψουν, για παράδειγμα, την κοινωνική τους ταυτότητα από τυχόν μείξη με άλλες κουλτούρες).

¹⁸ Στην ολοκληρωμένη θεωρία τους για την προσλαμβανόμενη απειλή ως ρίζα της προκατάληψης, οι Stephan και Stephan (2000) διαχωρίζουν τη ρεαλιστική από τη συμβολική απειλή. Η ρεαλιστική απειλή αναφέρεται στο φόβο ότι μια εξω-ομάδα μπορεί να βλάψει την ίδια την ύπαρξη της ενδο-ομάδας και περιλαμβάνει απειλές στην οικονομική της δύναμη, την ασφάλεια ή τα φυσικά της υπάρχοντα. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα ρεαλιστικής απειλής αποδίδει η συχνά αναφερόμενη φράση «μας παίρνουν τις δουλειές». Από την άλλη, οι συμβολικές απειλές αναφέρονται στο φόβο ότι μια εξω-ομάδα θα φθείρει τις αξίες, την κοσμοθεωρία ή την ίδια την ταυτότητα της ενδο-ομάδας. Παράδειγμα αίσθησης συμβολικής απειλής είναι η άποψη ότι η χρήση αγγλικών όρων στην ελληνική καθομιλουμένη απειλεί να αλλοιώσει την εθνική φυσιογνωμία των Ελλήνων.

Από τα παραπάνω γίνεται εμφανής η αξία της περαιτέρω εξέτασης των επιδράσεων της διομαδικής επαφής για τις μειονοτικές ομάδες, στις οποίες ενδεχομένως δεν έχει δοθεί η δέουσα προσοχή. Η διομαδική επαφή έχει χρησιμοποιηθεί κυρίως ως παρέμβαση για τη μείωση της προκατάληψης των κυρίαρχων ομάδων, πράγμα που μάλλον στερούσε από τη διερεύνηση των δυναμικών που προκύπτουν κατά την επαφή και που αφορούν τις μειονοτικές ομάδες – οι οποίες δυναμικές, όπως θα δούμε παρακάτω, μπορεί να έχουν σημαντικές επιπτώσεις όχι μόνο στις διομαδικές σχέσεις, αλλά και στην κοινωνική αλλαγή γενικότερα.

Η «κατασταλτική» δράση της θετικής διομαδικής επαφής. Ο Stephen Reicher (2007), αφού αναγνωρίζει τη συνεισφορά της προσέγγισης της μείωσης της προκατάληψης τόσο σε θεωρητικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο (όπως περιγράφηκε παραπάνω), δεν αμελεί να ασκήσει την κριτική του, συμβάλλοντας σε έναν επιστημονικό διάλογο, ο οποίος κυριαρχεί τα τελευταία χρόνια στο χώρο της Κοινωνικής Ψυχολογίας. Πιο αναλυτικά, αναφέρει ότι η διομαδική επαφή μπορεί να είναι βοηθητική για τα μέλη της κυρίαρχης ομάδας, καθώς μπορεί να διευρύνει τους ορίζοντές τους, να μειώσει τις προκαταλήψεις και να κατευνάσει τους φόβους τους για μέλη της μειονοτικής ομάδας. Εικάζει ωστόσο πως η επαφή με την πλειοψηφία μπορεί να καταστεί προβληματική για τη μειονότητα και συγκεκριμένα ότι μπορεί α) να υποβαθμίσει την ενδυνάμωση και οργάνωσή της για την προώθηση της ισότητας (μέσω της επικράτησης της κυρίαρχης ατζέντας στη χάραξη πολιτικής, για παράδειγμα) και β) να στρεβλώσει την αντίληψη συστημικών ανισοτήτων και να δημιουργήσει την ψευδαίσθηση ατομικής κινητικότητας προς τα πάνω.

Αντίστοιχη ανησυχία σχετικά με τις αρνητικές επιδράσεις της διομαδικής επαφής στην αναγνώριση συστημικών ανισοτήτων και την πρόθεση για συλλογική δράση από μεριάς της μειονότητας εκφράζει και ο Wright (2001). Επισημαίνει πως η διομαδική επαφή - ιδιαίτερα

στο βαθμό που «θαμπώνει» τα διομαδικά όρια και δημιουργεί την αίσθηση μιας κοινής ενδο-ομαδικής ταυτότητας (όπως συζητήσαμε και παραπάνω) - μπορεί να δημιουργήσει στη μειονότητα την ψευδαίσθηση ότι έχει πια πρόσβαση στους πόρους και την ισχύ της πλειονότητας. Μάλιστα, η προσλαμβανόμενη διαπερατότητα των διομαδικών ορίων, ακόμη και όταν είναι εξαιρετικά μικρή και χωρίς ουσιαστικό αντίκτυπο στη μειονεκτική θέση της μειονότητας, μπορεί να μειώσει την πρόθεση για συλλογική δράση και να ενισχύσει την προτίμηση ατομικών στρατηγικών για ανέλιξη (π.χ. Wright, et al., 1990)¹⁹.

Θέσεις όπως του Reicher (2007) και του Wright (2001) ξεκίνησαν ένα ζωντανό επιστημονικό διάλογο. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, το 2012 το επιστημονικό περιοδικό Behavioral and Brain Sciences (BBS) δημοσίευσε ένα εκτενές άρθρο του John Dixon και των συνεργατών του, το οποίο καλούσε για μια στροφή στην εξέταση της κοινωνικής αλλαγής πέραν της μείωσης της προκατάληψης. Το εν λόγω περιοδικό φιλοξενεί *ιδιαίτερα σημαντικά και αμφιλεγόμενα έργα*²⁰, τα οποία θέτει σε «δημόσια διαβούλευση» και τα συνοδεύει με μια σειρά σχολιαστικών κειμένων ακαδημαϊκών και ερευνητών που προέρχονται από το ίδιο ή σχετικό επιστημονικό πεδίο. Πράγματι, το άρθρο των Dixon et al. (2012) δημοσιεύτηκε συνοδευόμενο από 27 σχολιαστικά κείμενα, καθώς και την τελική απάντηση των συγγραφέων στους σχολιαστές.

Οι Dixon et al. ακολουθούν τα επιχειρήματα των Reicher και Wright, παρουσιάζοντας επίσης τα ως τότε ερευνητικά δεδομένα σχετικά με τις συνέπειες της επαφής στην αναγνώριση των κοινωνικών ανισοτήτων από μέλη ιστορικά μειονεκτουσών ομάδων και την αντίδρασή τους σε αυτές. Τα ευρήματα είναι αποκαλυπτικά: πράγματι, η θετική επαφή με μέλη της κυρίαρχης ομάδας συνδέεται με τη συνολική πρόσληψή της – από μέρους των μελών της μειονοτικής

¹⁹ Αν και το σημείο αυτό συζητήθηκε αναλυτικότερα παραπάνω, παραθέτω ένα παράδειγμα για καλύτερη κατανόηση: ένα άτομο με αναπηρίες (ΑμεΑ) που κάνει αίτηση εργασίας σε εταιρεία, η οποία εξασφαλίζει μια ποσόστωση των θέσεων εργασίας σε ΑμεΑ (π.χ. 2%), είναι πιο πιθανό να εστιάσει στην ατομική του επιτυχία και την εισχώρησή του στην εταιρεία, παρά να προβεί σε δράσεις για την εξασφάλιση περισσότερων θέσεων εργασίας σε ΑμεΑ.

²⁰ Από την επίσημη περιγραφή του περιοδικού στην ιστοσελίδα του, www.cambridge.org/core/journals/behavioral-and-brain-sciences

ομάδας - ως δίκαιης και ισότιμης (Saguy, Tausch, Dovidio & Pratto, 2009· βλ. επίσης Dixon et al., 2010β· Wright, 2001), αλλά και με μειωμένη πρόσληψη συλλογικών διακρίσεων και αδικίας (Dixon, Durrheim, Tredoux, Tropp, Clack, & Eaton 2010α). Η επαφή μελών μειονεκτουσών ομάδων με την κυρίαρχη ομάδα σχετίζεται επίσης με μειωμένη υποστήριξη πολιτικών αποκατάστασης των ανισοτήτων (Dixon, Durrheim, & Tredoux, 2007· Sengupta & Sibley, 2013), αλλά και με μειωμένη πρόθεση για συμμετοχή σε συλλογικές δράσεις προς όφελος της ενδο-ομάδας (Cakal, Hewstone, Schwär, & Heath, 2011· βλ. επίσης Dixon et al., 2010β· Reicher, 2007). Το φαινόμενο αυτό ονομάζεται «φαινόμενο Reicher» (Pettigrew, 2010) ή «κατασταλτική» δράση της επαφής²¹ (Cakal, et al., 2011).

Ερευνητικά ευρήματα για την «κατασταλτική» δράση της επαφής. Την τελευταία δεκαετία το φαινόμενο αυτό κέντρισε το ερευνητικό, αλλά και θεωρητικό ενδιαφέρον και η βιβλιογραφία για τη διομαδική επαφή εμπλουτίστηκε με μια σειρά μελετών που εξετάζουν τις επιδράσεις της στις πολιτικές στάσεις των μειονοτήτων. Οι όροι «πολιτικές απόψεις» ή «πολιτικές στάσεις» συχνά χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν την πολιτική τοποθέτηση κάποιου στο φάσμα ανάμεσα σε αριστερά και δεξιά. Να επισημάνω ωστόσο ότι στην παρούσα διατριβή τον χειρίζομαι όπως και οι Dixon et al. (2012), δηλαδή ως γενική στάση της μειονότητας απέναντι στην κατάστασή της, συμπεριλαμβανομένης της πρόθεσής της για συλλογική δράση για την αλλαγή αυτής της κατάστασης.

Μία από τις πρώτες έρευνες που κατέγραψαν τις «παράδοξες» επιδράσεις της διομαδικής επαφής για τις μειονότητες πραγματοποιήθηκε από τον Dixon και τους συνεργάτες του στο μεταβαλλόμενο περιβάλλον της μετα-απαρτχάιντ Νοτίου Αφρικής (Dixon et al., 2007).

Στόχος των ερευνητών ήταν να εξετάσουν το χάσμα αρχής – εφαρμογής²² (το φαινόμενο δηλαδή της απόρριψης της κοινωνικής ανισότητας σε επίπεδο αρχής, αλλά την απουσία

²¹ Απόδοση του όρου «‘sedative’ effect of contact».

²² Απόδοση του όρου «principle – implementation gap»

στήριξης πολιτικών αντιμετώπισής της στην πράξη) και το ρόλο της διομαδικής επαφής στη διατήρηση ή μη αυτού του χάσματος. Τα αποτελέσματά τους έδειξαν όντως χάσμα αρχής – εφαρμογής για τους Λευκούς Νοτιοαφρικανούς, αλλά και – όπως θα ήταν αναμενόμενο - θετική επίδραση της επαφής με Μαύρους στον περιορισμό του. Όσο περισσότερη δηλαδή θετική επαφή είχαν οι Λευκοί με Μαύρους Νοτιοαφρικανούς τόσο μικρότερο το χάσμα αρχής – εφαρμογής. Το εύρημα όμως που εξέπληξε τους συγγραφείς ήταν το εξής: η επαφή με Λευκούς προέβλεπε εναντίωση των Μαύρων Νοτιοαφρικανών σε πολιτικές αποκατάστασης, όπως η αναδιανομή της γης και οι θετικές διακρίσεις.

Σε άλλη έρευνα στη Νότιο Αφρική, οι Dixon και συνεργάτες (2010α) βρήκαν ότι η θετική επαφή με Λευκούς σχετίζεται με μειωμένη αντίληψη συλλογικών διακρίσεων και σχετικής αποστέρησης ανάμεσα σε Μαύρους Νοτιοαφρικανούς, μολονότι η Νότιος Αφρική παραμένει μία από τις χώρες με την πιο άνιση κατανομή πλούτου (Human Development Report, 2007/2008, όπως αναφέρεται από τους Dixon et al., 2010α). Συγκεκριμένα όσο πιο στενή και φιλική επαφή με Λευκούς ανέφεραν οι συμμετέχοντες τόσο λιγότερο ανέφεραν προσωπική εμπειρία διάκρισης λόγω φυλετικής καταγωγής, αλλά και φυλετικές διακρίσεις εναντίον των Μαύρων γενικά στη χώρα. Η θετική διομαδική επαφή παρουσίαζε επίσης αρνητική συσχέτιση με τις μετρήσεις συλλογικής σχετικής αποστέρησης και συγκριτικής φυλετικής ανισότητας²³. Οι ερευνητές μάλιστα διαπίστωσαν ότι η αρνητική σχέση μεταξύ θετικής διομαδικής επαφής και προσλαμβανόμενων συλλογικών διακρίσεων διαμεσολαβούνταν από την περιορισμένη εμπειρία προσωπικών διακρίσεων και τα θετικά συναισθήματα απέναντι στην εξω-ομάδα. Στο σημείο αυτό στέκονται οι συγγραφείς για να υπογραμμίσουν ότι ενώ η

²³ Για τη μέτρηση της σχετικής αποστέρησης, οι Dixon et al. ζήτησαν από τους ερωτηθέντες να υποδείξουν το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο των Λευκών και Μαύρων στη Νότιο Αφρική σε «σκάλες» από το 1 (χαμηλότερο κοινωνικο-οικονομικό status) ως το 10 (υψηλότερο κοινωνικο-οικονομικό status), αλλά και το σημείο όπου θα βρίσκονταν οι μεν και οι δε αν είχαν το μερίδιο που τους αναλογεί δικαίως από τον πλούτο της χώρας. Αφαιρώντας τη βαθμολογία της παρούσας κατάστασης από τη θεμιτή, οι ερευνητές δημιούργησαν τη μέτρηση συλλογικής σχετικής αποστέρησης για τις δύο φυλετικές ομάδες. Για την πρόσληψη συγκριτικής ανισότητας, οι ερευνητές χρησιμοποίησαν τη διαφορά σχετικής αποστέρησης Μαύρων και Λευκών.

διομαδική επαφή λειτουργεί, βελτιώνοντας τα συναισθήματα απέναντι στην κυρίαρχη εξω-ομάδα και περιορίζοντας την αίσθηση προσωπικής θυματοποίησης από φυλετικές διακρίσεις, συνάμα εμποδίζει την ουσιαστική κοινωνική αλλαγή, καθώς «θολώνει» την αντίληψη των διακρίσεων που υφίσταται η μειονοτική ενδο-ομάδα στο σύνολό της.

Το 2009 η Saguy και οι συνεργάτες της δημοσιεύουν τα αποτελέσματα δύο ερευνών που εξετάζουν την «ειρωνία της αρμονίας», όπως χαρακτηριστικά δηλώνει και ο τίτλος του άρθρου τους. Για την πρώτη τους μελέτη, οι ερευνητές χώρισαν ένα δείγμα προπτυχιακών φοιτητών σε τριμελείς ομάδες και στις μισές ομάδες έδωσαν πιο πλεονεκτική θέση από ό,τι στις άλλες μισές. Συγκεκριμένα, στις πρώτες έδωσαν τον έλεγχο στη διανομή ερευνητικών μονάδων, που αποτελούν σημαντικούς πόρους για προπτυχιακούς φοιτητές, ενώ στις υπόλοιπες έδωσαν τον έλεγχο διανομής βόλων, ενός ασήμαντου δηλαδή πόρου. Οι ομάδες καλούνταν ύστερα να αλληλεπιδράσουν ανά ζεύγη (μία ισχυρή με μία αδύναμη τη φορά) και να συζητήσουν είτε θέματα που είχαν από κοινού (επαφή στο πλαίσιο κοινών σημείων) είτε ζητήματα στα οποία διέφεραν (επαφή στο πλαίσιο διαφορών). Στη συνέχεια οι συμμετέχοντες συμπλήρωναν ένα ερωτηματολόγιο που μετρούσε τις στάσεις τους απέναντι στην εξω-ομάδα, την προσοχή τους στη διομαδική ανισότητα, τις προσδοκίες τους για το πόσο δίκαιη είναι η άλλη ομάδα και για το πόσους από τους πόρους της θα τους παραχωρήσει. Στο τέλος, ζητούνταν από τους συμμετέχοντες να διανείμουν τους πόρους τους μεταξύ της δική τους και της άλλης ομάδας.

Τα αποτελέσματα του πειράματος έδειξαν ότι στη συνθήκη επαφής κοινών σημείων τα άτομα που ανήκαν στις μειονεκτούσες ομάδες εξέφραζαν θετικότερες στάσεις απέναντι στην εξω-ομάδα και μειωμένη προσοχή στη διομαδική ανισότητα, που με τη σειρά τους προέβλεπαν μεγαλύτερες προσδοκίες δίκαιης διανομής πόρων από τις πλεονεκτούσες ομάδες. Περαιτέρω, στη συνθήκη κοινών σημείων τα μέλη των μειονεκτούντων ομάδων επιδείκνυαν υπέρμετρα

και μη ρεαλιστική αισιοδοξία, καθώς προσδοκούσαν περισσότερες μονάδες από την κυρίαρχη ομάδα σε σχέση με αυτές που τελικά έλαβαν.

Στη δεύτερη μελέτη τους, οι Saguy et al. (2009) κατάφεραν να επαληθεύσουν τα ευρήματά τους σε ένα πραγματικό περιβάλλον ανισότητας και συγκεκριμένα με δείγμα Αράβων στο Ισραήλ – μια ομάδα, που όπως σημειώνουν οι συγγραφείς βιώνει συστηματικές διακρίσεις σε σχέση με τους Εβραίους Ισραηλινούς. Βρήκαν επίσης ότι η διομαδική φιλία με Εβραίους μπορεί να «χαλαρώσει» τη στήριξη των Αράβων Ισραηλινών για κοινωνική αλλαγή (που περιλαμβάνει υποστήριξη της ισότητας σε επίπεδο αρχών αλλά και νομοθεσίας) μέσω των πεποιθήσεων ότι η κυρίαρχη εξω-ομάδα είναι δίκαιη και η διομαδική ανισότητα δικαιολογημένη.

Πέραν της μειωμένης στήριξης κοινωνικών πολιτικών αποκατάστασης των αδικιών, η θετική επαφή με την κυρίαρχη ομάδα φαίνεται να περιορίζει και την πρόθεση της μειονότητας για συλλογική δράση. Οι Tausch, Saguy και Singh (2009, όπως αναφέρεται από τους Dixon et al., 2010β) βρήκαν ότι, μειώνοντας τη συναίσθηση συλλογικών αδικιών, οι φιλικές σχέσεις με την πλειοψηφία μείωναν και την πρόθεση Ινδών Μουσουλμάνων για δράση προς βελτίωση της κατάστασής τους. Οι Wright & Lubensky (2008) εξέτασαν τη σχέση ανάμεσα στη θετική επαφή με Λευκούς φοιτητές και τον προσανατολισμό προς συλλογική δράση φοιτητών με αфро- και λατινοαμερικανικές καταβολές. Βρήκαν αρνητική σχέση, η οποία εν μέρει ερμηνεύεται από τη μείωση ταύτισης με τη μειονότητα (βλ. Κεφάλαιο 3 για το ρόλο της συλλογικής ταύτισης ως κινήτρου για συλλογική δράση).

Οι Cakal et al. (2011) βρίσκουν παρόμοια αποτελέσματα στη Νότιο Αφρική: η θετική επαφή Μαύρων φοιτητών με Λευκούς είχε άμεση αρνητική σχέση με την αίσθηση σχετικής αποστέρησης, τη στήριξη πολιτικών που ωφελούν την ενδο-ομάδα, αλλά και την πρόθεση για συλλογική δράση. Ένα άλλο εύρημα της ίδιας έρευνας ήταν ότι η διομαδική επαφή ρύθμιζε τη σχέση μεταξύ σχετικής αποστέρησης και συλλογικής δράσης. Συγκεκριμένα, η σχέση αυτή

δεν ήταν στατιστικά σημαντική για τους συμμετέχοντες που ανέφεραν υψηλή συχνότητα διαφυλετικής επαφής.

Σε αντίστοιχα αποτελέσματα κατέληξε και μακροχρόνια έρευνα με φοιτητές που ανήκαν σε φυλετικές μειονότητες στις ΗΠΑ (Tropp, Hawi, van Laar, & Levin, 2012, όπως αναφέρεται από τους Dixon et al., 2012). Συγκεκριμένα βρέθηκε ότι οι φίλιες με Λευκούς Αμερικανούς σχετίζονταν με περιορισμένη αντίληψη ανισοτήτων και χαμηλότερη υποστήριξη ακτιβιστικών δράσεων κατά της φυλετικής αδικίας. Παράλληλα, η πειραματική μελέτη των Becker, Wright, Lubensky και Zhou (2013) έδειξε ότι οι φιλικές σχέσεις με άτομα της κυρίαρχης εξω-ομάδας μειώνει τόσο τη διάθεση όσο και την συμμετοχή σε δημόσια διαμαρτυρία υπέρ της ενδο-ομάδας. Οι ερευνητές μάλιστα βρήκαν ότι οι στάσεις των εξω-ομαδικών φίλων μπορεί να παίζουν ρυθμιστικό ρόλο σε αυτή τη σχέση: οι θετικές διομαδικές αλληλεπιδράσεις μειώνουν την πρόθεση για δράση όταν οι εξω-ομαδικοί εταίροι περιγράφουν τη διομαδική ανισότητα ως νόμιμη, η σχέση αυτή όμως δεν ισχύει όταν αναγνωρίζουν την άδικη φύση της.

Ευρήματα σαν τα παραπάνω δημιουργούν έντονο προβληματισμό σχετικά με την αξία της διομαδικής επαφής ως μέσου για τον μετασχηματισμό των κοινωνιών και την πορεία τους στην κατεύθυνση της ισότητας και της δικαιοσύνης (Dixon, et al., 2010α· Dixon, et al., 2012· Dixon, et al., 2010β· Saguy, et al., 2009). Πράγματι, ο Dixon και οι συνεργάτες του (2012) καλούν στην επανεξέταση αυτού του μοντέλου κοινωνικής αλλαγής, καθώς υποβαθμίζει την πρόθεση των μειονεκτούντων να αντισταθούν στις ανισότητες που βιώνουν. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν, η μείωση των ανισοτήτων χρειάζεται συλλογική κινητοποίηση ενάντια στις κοινωνικές δομές που τις επιτρέπουν και όχι το να «συμπαθήσουμε ο ένας τον άλλο» (σ. 44).

Φαίνεται πως η έμφαση που δόθηκε στη μείωση της προκατάληψης μείωσε το ενδιαφέρον για το πώς οι καταπιεσμένες κοινωνικά ομάδες οργανώνονται και δρουν συλλογικά για την

κοινωνική αλλαγή. Η κοινωνική αρμονία που επιτυγχάνεται μέσω της διομαδικής επαφής αποτελούσε θέσφατο, ήταν το «ιερό δισκοπότηρο», αλλά τα νέα δεδομένα μας κάνουν να αναρωτιόμαστε εάν η κοινωνική αρμονία είναι τελικά συνώνυμη με ισότιμες διομαδικές σχέσεις (cf. Dixon et al., 2010β).

Αντλώντας από ευρήματα σαν τα παραπάνω, γίνεται ενδεχομένως σαφής η ανησυχία και ο προβληματισμός ανάμεσα σε ερευνητές και θεωρητικούς σε σχέση με την αξία της επαφής ως μέσο προαγωγής της κοινωνικής ισότητας και δικαιοσύνης (Dixon et al, 2010β· 2012· Reicher, 2007· Saguy et al., 2009). Η αναγνώριση των ανισοτήτων, η ενδο-ομαδική ταύτιση και τελικά η συμμετοχή σε συλλογική δράση αποτελούν, όπως αναλύσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ακρογωνιαίους λίθους στην επίτευξη της θετικής κοινωνικής αλλαγής.

Μείωση της Προκατάληψης και Συλλογική Δράση: Γιατί η Γεφύρωση των Δύο Προσεγγίσεων;

Η μείωση της προκατάληψης μέσω της διομαδικής επαφής και η συλλογική δράση αποτελούν δύο ανταγωνιστικές προσεγγίσεις στην κοινωνική αλλαγή. Πέραν του ότι αφορούν αντίθετες διεργασίες (άνωθεν η πρώτη, κάτωθεν η δεύτερη), από τα παραπάνω γίνεται επίσης σαφές ότι μπορούν να οδηγούν και σε αντίθετα αποτελέσματα. Ο αναγνώστης ενδεχομένως λοιπόν να αναρωτιέται γιατί η παρούσα διατριβή προτείνει το συμβιβασμό των δύο προσεγγίσεων, επιμένοντας στη συμβολή της προσέγγισης της μείωσης της προκατάληψης μέσω της διομαδικής επαφής.

Πριν κανείς απορρίψει αυτή την προσέγγιση, αξίζει να σταθεί σε ακόμη ένα σημείο της κριτικής του Reicher (2007) στην προσέγγιση της μείωσης της προκατάληψης. Στην κοινωνικο-ψυχολογική παράδοση που αναδύθηκε από τις αρχές του Allport, η προκατάληψη νοείται ως αρνητική και λανθασμένη στάση απέναντι σε μια εξω-ομάδα. Ο Reicher ωστόσο

προτείνει να την αντιμετωπίσουμε με όρους ιδεολογικούς: η προκατάληψη είναι ένας τρόπος περιγραφής της κοινωνικής πραγματικότητας και των διομαδικών σχέσεων, ο οποίος συμβάλει στη διατήρηση των συσχετισμών δυνάμεων. Ακόμη και η θετική προκατάληψη απέναντι σε μια εξω-ομάδα μπορεί να εξυπηρετήσει αυτό το σκοπό. Για παράδειγμα, η απόδοση θετικών χαρακτηριστικών σε μια εξω-ομάδα μπορεί να την καταστήσει απειλητική για την ενδο-ομάδα και να δικαιολογήσει συνεπώς τη γενικευμένη αντιπάθεια ή ακόμη και την επιθετικότητα απέναντί της.

Παράλληλα υποστηρίζει πως η προκατάληψη όχι μόνον δεν είναι ζήτημα εσφαλμένης αντίληψης μιας εξω-ομάδας, αλλά συχνά λειτουργεί ως ένα είδος αυτοεκπληρούμενης προφητείας, δημιουργώντας μια συγκεκριμένη κοινωνική πραγματικότητα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, η άποψη ότι οι Μαύροι δεν έχουν ψυχή επέτρεπε στους Λευκούς να τους εκμεταλλεύονται ως σκλάβους (Fryer, 1984, όπως αναφέρεται στο Reicher, 2007).

Βασική λειτουργία της προκατάληψης, ανεξάρτητα από το αν περιέχει αρνητικές, θετικές ή αμφίθυμες απόψεις και συναισθήματα για μια εξω-ομάδα (cf. Dixon, et al., 2012), είναι η δημιουργία και διατήρηση συστημάτων ανισότητας και εκμετάλλευσης.

Πράγματι, το να «συμπαθήσουμε ο ένας τον άλλο» δεν αποτελεί αυτοσκοπό. Μπορεί κανείς να υποστηρίξει όμως, ότι, στο βαθμό που η διομαδική επαφή λαμβάνει χώρα σε μη ισότιμα διομαδικά πλαίσια, τα οποία δημιουργεί, συντηρεί και διαιωνίζει η προκατάληψη, η μείωσή της αποτελεί ουσιαστικό στόχο.

Συνάμα αξίζει κανείς να σταθεί και στα ευρήματα για τις επιδράσεις της διομαδικής επαφής για μέλη πλειοψηφικών ομάδων. Εδώ η επαφή όχι μόνο δεν έχει κατασταλτική δράση, αλλά φαίνεται να έχει την ακριβώς αντίθετη επίδραση: για παράδειγμα οι έρευνες των Dixon et al. (2007) και των Cakal et al. (2011) στη Νότιο Αφρική βρήκαν ότι η θετική επαφή με Μαύρους σχετιζόταν με περισσότερη στήριξη πολιτικών αποκατάστασης των συνεπειών του

καθεστώς Απαρτχάιντ, αλλά και με μεγαλύτερη πρόθεση για συλλογική δράση υπέρ της εξω-ομάδας. Η διομαδική επαφή άλλωστε επιδρά θετικά στις διομαδικές σχέσεις, ενθαρρύνοντας την ενσυναίσθηση και την ανάληψη της προοπτικής του άλλου (βλ. Pettigrew & Tropp, 2008). Εύλογα συνεπώς υποστηρίζουμε ότι η μείωση της προκατάληψης μέσω της διομαδικής επαφής έχει θέση τόσο στη βιβλιογραφία όσο και σε παρεμβάσεις για την κοινωνική αλλαγή.

Λαμβάνοντας λοιπόν υπόψη τα παραπάνω και με αφετηρία τη θέση ότι ο καθένας έχει ρόλο να παίζει στην κοινωνική αλλαγή και ότι δεν είναι μόνο κάποιες ομάδες οι μοναδικοί φορείς της (και συνεπώς οι μόνες υπεύθυνες και υπαίτιες αν δεν επιτευχθεί), διατυπώνουμε την άποψη ότι και οι δύο προσεγγίσεις είναι χρήσιμες. Προτείνουμε μάλιστα ότι η διομαδική αλληλεγγύη μπορεί να αποτελέσει τη θεωρητική γέφυρα ανάμεσα τους.

Κεντρική θέση της παρούσας διδακτορικής διατριβής είναι ότι η συλλογική δράση αποτελεί θεμελιώδες μέσο για την επίτευξη της κοινωνικής αλλαγής, χωρίς όμως να παραβλέπει τη συμβολή της προσέγγισης μείωσης της προκατάληψης. Παρά το γεγονός ότι οι δύο αυτές προσεγγίσεις θεωρούνται μη συμβιβάσιμες (Wright & Lubensky, 2008), η παρούσα διατριβή θα επιχειρήσει να κάνει ακριβώς αυτό. Κατ'αντιστοιχία με τους Martin Luther King και Malcolm X - ηγέτες στον αγώνα των Μαύρων Αμερικανών για ισότητα, οι οποίοι είχαν συνολικά διαφορετικές προσεγγίσεις ως προς τα μέσα και τους τελικούς στόχους του κινήματος (βλ. Cone, 1992) - η συνεργασία και η ρήξη, η συλλογική δράση και η μείωση της προκατάληψης θα επιχειρηθεί να ειπωθούν συμπληρωματικά και όχι ανταγωνιστικά.

Αντλώντας από την πλούσια βιβλιογραφία για τη διομαδική επαφή, τη συλλογική δράση και την παροχή βοήθειας, κεντρικοί στόχοι των δύο μελετών που παρουσιάζονται - μία εκ των οποίων σε δείγμα Ελλήνων ως μειοψηφική ομάδα στη Γερμανία και μία σε δείγμα Ελλήνων ως πλειοψηφική ομάδα στην Ελλάδα - είναι οι εξής: α) να αναδειχτεί περαιτέρω η «κατασταλτική» δράση της διομαδικής επαφής για τα μέλη μειοψηφικών ομάδων,

διερευνώντας τη σε μια ομάδα μεταναστών και β) να εξεταστεί ο ρόλος της διομαδικής επαφής, μέσω της μείωσης της προκατάληψης, στην κινητοποίηση μελών της πλειοψηφίας προς όφελος μειονοτήτων.

Συνοπτική Επισκόπηση της Μελέτης 1

Η πρώτη μελέτη πραγματοποιήθηκε σε δείγμα ατόμων ελληνικής καταγωγής που ζουν στη Γερμανία. Βασικός στόχος ήταν να εξετάσουμε αν η διομαδική επαφή έχει κατασταλτική δράση σε ένα διαφορετικό διομαδικό πλαίσιο, καθώς τα δεδομένα για τη «σκοτεινή πλευρά» της διομαδικής επαφής προέρχονται από κοινωνίες που έχουν βιώσει βαθιές ιστορικές ανισότητες, όπως οι ΗΠΑ (π.χ., Tropp, 2007), η Νότιος Αφρική (π.χ., Cakal et al., 2011), το Ισραήλ (Saguy et al., 2009) και η Νέα Ζηλανδία (Sengupta & Sibley, 2013). Από όσο γνωρίζουμε η σχέση αυτή δεν έχει μελετηθεί σε ομάδες μεταναστών.

Στη μελέτη αυτή εξετάζουμε τόσο τη διομαδική όσο και την ενδο-ομαδική επαφή (με άλλα άτομα ελληνικής καταγωγής στη Γερμανία δηλαδή) ως προβλεπτικούς παράγοντες στην πρόθεση για συλλογική δράση. Παράλληλα, αντιμετωπίζουμε τη διομαδική και ενδο-ομαδική επαφή πιο συνολικά, αναγνωρίζοντας ότι έχει και αρνητικές εκφάνσεις. Τέλος, διερευνούμε το διαμεσολαβητικό ρόλο τριών μεταβλητών στη σχέση επαφής και συλλογικής δράσης.

Αντλώντας από τη βιβλιογραφία για την πρόβλεψη της συλλογικής δράσης και δεδομένα για την κινητοποίηση των μεταναστών, προτείνουμε ένα μοντέλο ερμηνείας της πρόθεσης για συλλογική δράση με τη θετική και αρνητική διομαδική και τη θετική και αρνητική ενδο-ομαδική επαφή ως προβλεπτικές μεταβλητές και τη στήριξη της κοινωνικής αλλαγής, τη συλλογική αποτελεσματικότητα και την πρόσβαση σε δίκτυα κινητοποίησης ως διαμεσολαβητικές μεταβλητές. Οι τρεις αυτές μεταβλητές αναμένουμε ότι θα συμβάλουν στην ερμηνεία συμμετοχής σε συλλογική δράση μεταναστών και υποθέτουμε ότι θα

αλληλεπιδρούν διαφορετικά με την επαφή τόσο με την εξω-ομάδα όσο και με τη μεταναστευτική κοινότητα.

Κεφάλαιο 5: Μελέτη 1

Εισαγωγή

Ολοένα και περισσότερα ευρήματα συνηγορούν στην «κατασταλτική» δράση της θετικής διομαδικής επαφής, τις δυσμενείς επιδράσεις της δηλαδή στην ικανότητα των μειονοτήτων να αναγνωρίσουν τις διομαδικές ανισότητες που υφίστανται και να δράσουν συλλογικά προς την εξάλειψή τους. Στο προηγούμενο κεφάλαιο παρουσιάστηκαν τα σχετικά δεδομένα, που μας δίνουν έρευνες πεδίου (π.χ. Cakal et al., 2011· Dixon et al., 2007), πειραματικές (π.χ. Becker et al., 2013) και διαχρονικές μελέτες (Tropp et al., 2012, όπως αναφέρεται από τους Dixon et al., 2012), οι οποίες διεξάγονται σε ποικίλα μειονοτικά δείγματα, μεταξύ των οποίων η αραβική μειονότητα στο Ισραήλ (Saguy et al., 2009) και οι αυτόχθονες Māori στη Νέα Ζηλανδία (Sengupta & Sibley, 2013).

Παράλληλα, η αρνητική διομαδική επαφή φαίνεται να έχει τις ακριβώς αντίθετες επιδράσεις στην πρόθεση για αμφισβήτηση της καθεστηκυίας τάξης, όπως δείχνουν οι έρευνες των Hayward, Tropp, Hornsey και Barlow (2017) με φυλετικές μειονότητες στις ΗΠΑ και των Reimer και συνεργατών (2017) με σεξουαλικές μειονότητες στο Ηνωμένο Βασίλειο και τη Γερμανία. Αναλυτικότερα, σε δείγμα 195 Αφροαμερικανών και 170 Λατινοαμερικανών, οι Hayward et al. (2017, Μελέτη 2) βρήκαν ότι η αρνητική επαφή με Λευκούς Αμερικανούς σχετιζόταν με αυξημένο θυμό απέναντι στην εξω-ομάδα, αυξημένη διάθεση για ενεργή αποφυγή της, αλλά και με αρνητικές εξω-ομαδικές στάσεις. Σε αντίθεση με τη θετική επαφή, η οποία σχετίζεται με πρόσληψη της κυρίαρχης εξω-ομάδας ως ισότιμης και δίκαιης (π.χ. Saguy et al., 2009), οι ερευνητές βρήκαν ενδείξεις ότι η αρνητική επαφή σχηματίζει μια πιο ακριβή εικόνα του διομαδικού συσχετισμού. Συγκεκριμένα βρήκαν ότι η αρνητική διομαδική επαφή σχετίζεται με απόψεις όπως ότι οι Λευκοί θα ήθελαν να επιστρέψουν στην εποχή που οι μειονότητες δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα (σελ. 354). Η σχέση αυτή μάλιστα διαμεσολαβούνταν από το θυμό προς την εξω-ομάδα.

Τα ευρήματα των Reimer et al. (2017) συνηγορούν ευθέως για τη «χειραφετική» δράση της αρνητικής επαφής με την πλειοψηφία. Σε δύο μελέτες με ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα οι ερευνητές βρήκαν ότι η αρνητική επαφή με ετεροφυλόφιλα άτομα σχετίζονταν με αυξημένες προθέσεις για συλλογική δράση. Στη Μελέτη 1 η σχέση αυτή ήταν άμεση, ενώ στη Μελέτη 2 οι επιδράσεις της αρνητικής επαφής στις προθέσεις για συλλογική δράση ήταν μόνο έμμεση και συγκεκριμένα μέσω της πρόσληψη ομαδικών διακρίσεων. Ας σημειωθεί εδώ ότι οι Reimer et al. δε βρήκαν ενδείξεις για την κατασταλτική δράση της θετικής επαφής με την κυρίαρχη ομάδα. Οι ερευνητές προτείνουν ότι αυτό οφείλεται στις μεθοδολογικές τους επιλογές και συγκεκριμένα στην παράλληλη εξέταση θετικής και αρνητικής επαφής. Σε κάθε περίπτωση όμως διαφαίνεται η αξία της διερεύνησης της εν λόγω σχέσης σε διαφορετικά διομαδικά πλαίσια.

Η «κατασταλτική» δράση της θετικής διομαδικής επαφής και η «χειραφετική» δράση της αρνητικής διομαδικής επαφής δεν έχουν μελετηθεί ακόμη σε δείγμα μεταναστών. Η παρούσα μελέτη επιχειρεί να καλύψει αυτό το κενό, εμπλουτίζοντας παράλληλα την περιορισμένη βιβλιογραφία για την κινητοποίηση των μεταναστών. Εξετάζουμε ένα μοντέλο ερμηνείας της πρόθεσης για συλλογική δράση Ελλήνων μεταναστών στη Γερμανία, με τη θετική και αρνητική διομαδική επαφή ως προβλεπτικές μεταβλητές και τη στήριξη της κοινωνικής αλλαγής, τη συλλογική αποτελεσματικότητα και την πρόσβαση σε δίκτυα κινητοποίησης ως διαμεσολαβητικές μεταβλητές. Επιπλέον, λαμβάνοντας υπόψη τη σημασία των ενδο-ομαδικών δυναμικών στη συλλογική κινητοποίηση μεταναστών και συγκεκριμένα ευρήματα που υποδεικνύουν ότι η συμμετοχή άλλων μελών της ενδο-ομάδας σε συλλογική δράση μπορεί να έχει άμεσο θετικό αντίκτυπο στην πρόθεση για δράση (βλ. Ebert & Okamoto, 2013), εξετάζουμε το ίδιο μοντέλο με τη θετική και αρνητική ενδο-ομαδική επαφή (με άλλους Έλληνες στη Γερμανία δηλαδή) ως προβλεπτικές μεταβλητές της συλλογικής δράσης.

Έλληνες μετανάστες στη Γερμανία. Στη Γερμανία ζουν περισσότερα από 10 εκατομμύρια άτομα με μεταναστευτικό παρελθόν, μεταξύ των οποίων περισσότεροι από 300.000 Έλληνες, συνιστώντας την 8^η μεγαλύτερη ομάδα μεταναστών στη χώρα (Statistisches Bundesamt, 2019). Η σύγχρονη, μαζική μετανάστευση προς τη Γερμανία παρουσιάζει δύο σημεία κορύφωσης: το πρώτο τις δεκαετίες του 1960 και 1970 με τις διμερείς συμφωνίες μεταξύ της μεταπολεμικής Δυτικής τότε Γερμανίας και άλλων χωρών (μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα) για «φιλοξενούμενους εργάτες» (“Gastarbeiter“) και το δεύτερο μετά την έναρξη της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης του 2008, οπότε και άρχισε να καταφτάνει στη χώρα μεγάλος αριθμός μεταναστών από τον πληγέντα Ευρωπαϊκό Νότο (βλ. Verwiebe, Wiesböck, & Teitzer, 2014)²⁴.

Παρά το γεγονός ότι η Γερμανία έχει μακρά εμπειρία ως χώρα υποδοχής μεταναστών, δέχεται συχνά κριτική για τα κενά στη μεταναστευτική πολιτική που εφαρμόζει (π.χ., Clarence, 2009) και για τις περιορισμένες πρωτοβουλίες που λαμβάνει για ουσιαστική κοινωνική και πολιτική ένταξη των μεταναστών (βλ. Razum & Wenner, 2016). Όπως αναφέρουν οι Zick, Wagner, van Dick και Petzel (2002) οι μετανάστες αντιμετωπίζονται ακόμη ως «φιλοξενούμενοι εργάτες» που κάποια στιγμή θα επιστρέψουν στις χώρες τους. Την ίδια στιγμή φαίνεται να επιμένουν ζητήματα άνιση κατανομής πόρων μεταξύ γηγενών και μεταναστών, όπως η ανισότητα στους μισθούς (Aldashev, Gernandt, & Thompsen, 2008), ενώ η μεταναστευτική πολιτική της χώρας φαίνεται να έχει επηρεάσει τη στάση των Γερμανών προς τον επιπολιτισμό των μεταναστών. Η στάση του γενικού πληθυσμού απέναντι στην ένταξη των μεταναστών έτεινε – τουλάχιστον στο πρόσφατο παρελθόν – περισσότερο προς την πλήρη αφομοίωση (ή και το διαχωρισμό ακόμα) παρά προς την εναρμόνιση των διαφορετικών πολιτιστικών στοιχείων (βλ. Zick et al., 2002).

²⁴ Ας σημειωθεί ότι τα τελευταία χρόνια η Γερμανία έχει υποδεχτεί και συνεχίζει να δέχεται μεγάλο αριθμό προσφύγων και αιτούντων άσυλο, λόγω μεταξύ άλλων του πόλεμου στη Συρία.

Πέραν των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της Γερμανίας ως χώρας υποδοχής μεταναστών, η ελληνική μετανάστευση προς τη χώρα δε συμβαίνει σε ένα πολιτικό κενό, αλλά θα λέγαμε σημαδεύεται από συγκεκριμένες πολιτικές και οικονομικές συνθήκες. Πιο συγκεκριμένα, χαρακτηρίζεται από τις συχνά τεταμένες διμερείς σχέσεις, τις οποίες μπορούμε να εντοπίσουμε ήδη από τη γέννηση του σύγχρονου ελληνικού κράτους και την επιβολή του Βαυαρού βασιλιά Όθωνα (Smith, 2015). Ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος και η ναζιστική κατοχή της Ελλάδας έχει αφήσει τα δικά της σημάδια στη συλλογική μνήμη, ενώ τα ζητήματα των πολιτικών αποζημιώσεων και του κατοχικού δανείου παραμένουν για κάποιους ακόμη ανοιχτά (π.χ., Sourdis, 2013). Παράλληλα, μεγάλο τμήμα του ελληνικού πληθυσμού κρατά αρνητική στάση απέναντι στη Γερμανία, ενώ και οι Γερμανοί διατηρούν αρνητικά στερεότυπα για τους Έλληνες. Ενδεικτικά είναι τα αποτελέσματα της έρευνας του Pew Research Institute, η οποία διενεργήθηκε το 2012 (*Pew Global Attitudes Project*, Kohut, et al., 2012): μόλις το 27% των ερωτηθέντων Γερμανών διατηρούσαν θετική άποψη για την Ελλάδα, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό των ερωτηθέντων Ελλήνων που διατηρούσαν θετική άποψη για τη Γερμανία ήταν 21% - ελαφρά υψηλότερο από το μόλις 14% των Ελλήνων που πίστευαν ότι η Καγκελάρια Merkel έκανε καλή δουλειά στη διαχείριση της Ευρωπαϊκής οικονομικής κρίσης. Το 60% των ερωτηθέντων Γερμανών πίστευαν ότι οι Έλληνες είναι οι λιγότερο σκληρά εργαζόμενοι στην Ε.Ε. και το 51% ότι είναι οι πιο διεφθαρμένοι.

Κατά την περίοδο συλλογής των δεδομένων της παρούσας έρευνας, οι σχέσεις Ελλάδας και Γερμανίας παρέμεναν τεταμένες, κυρίως λόγω του απόηχου της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης. Τα τελευταία χρόνια, η Ελλάδα (όπως και οι άλλες χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου) βρίσκεται σε καθεστώς οικονομικής επιτήρησης και έχει υποχρεωθεί να εφαρμόσει μέτρα λιτότητας, μεταξύ των οποίων το κόσμιμο μισθών, συντάξεων και δημόσιων δαπανών. Τα μέτρα αυτά εφαρμόζονται υπό την εποπτεία ενός ευρωπαϊκού μηχανισμού, με τη Γερμανία να παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο. Η συμμετοχή της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση συχνά

απειλείται και από τις δύο πλευρές, ενώ τα μέσα μαζικής ενημέρωσης των δύο χωρών συχνά παρουσιάζουν τους εταίρους με σκληρό τρόπο.

Οι συνθήκες αυτές δημιουργούν ένα διομαδικό πλαίσιο με ιδιαίτερο ενδιαφέρον και γι' αυτό αποφασίσαμε να εξετάσουμε την «κατασταλτική» δράση της διομαδικής επαφής, αλλά και το προτεινόμενο μοντέλο κινητοποίησης μεταναστών που θα συζητηθεί παρακάτω, στη Γερμανία και ανάμεσα σε μετανάστες και μετανάστριες από την Ελλάδα.

Οι μετανάστες ως μειονοτική ομάδα. Η μετανάστευση επιτρέπει τη στενή, από πρώτο χέρι επαφή διαφορετικών πολιτισμών. Η επαφή αυτή μπορεί να επιφέρει σημαντικές αλλαγές τόσο στην κουλτούρα των μεταναστών όσο και σε αυτή της χώρας υποδοχής (cf. Redfield, Linton, & Herskovits, 1936). Σε ατομικό επίπεδο οι αλλαγές αυτές παρατηρούνται τόσο στον προσωπικό όσο και στο δημόσιο βίο και σε ποικίλα πεδία, συμπεριλαμβανομένων των απόψεων, των αξιών και των συμπεριφορών (για μια σχετική συζήτηση βλ. Cabassa, 2003).

Οι μετανάστες αποτελούν μια ιδιαίτερα ποικιλόμορφη ομάδα. Κοινή τους συνισταμένη ωστόσο αποτελεί το γεγονός ότι - είτε από επιλογή είτε εξ ανάγκης - εγκαθίστανται σε μια ξένη χώρα και διέρχονται μια σειρά (ψυχολογικών μεταξύ άλλων) διεργασιών προσαρμογής, που έχουν να κάνουν με τη νέα γλώσσα, τη νέα κουλτούρα, αλλά και τις διομαδικές δυναμικές που αναπτύσσονται μεταξύ αυτών και των ντόπιων πληθυσμών (βλ. Brown & Zagefka, 2011· Μπεζεβέγκης, 2008). Συνάμα, οι μετανάστες συχνά ταξινομούνται ως ευάλωτη κοινωνική ομάδα (π.χ. Council of Europe, 2008), ενώ κάποιες έρευνες δείχνουν ότι βιώνουν περισσότερη μοναξιά (π.χ. Madsen, et al., 2016) και χειρότερη σωματική και ψυχική υγεία σε σχέση με τους ντόπιους (π.χ. Ranjbar, Fornazar, Ascher, Ekberg-Jansson, & Hensing, 2017· cf. Kennedy, Kidd, McDonald, & Biddle, 2015 για το φαινόμενο του υγιούς μετανάστη).

Η αξία της διερεύνησης των επιδράσεων της διομαδικής επαφής στις στάσεις της μειονοτικής ομάδας των μεταναστών απέναντι στην κοινωνία υποδοχής αλλά και στην κατάστασή τους σε αυτήν προκύπτει από τα παραπάνω. Παρά την πλούσια και μακρά ερευνητική παράδοση της διομαδικής επαφής, οι μετανάστες ως μειονοτική ομάδα θα λέγαμε ότι έχουν σε γενικές γραμμές παραμεληθεί από την «παραδοσιακή» βιβλιογραφία. Τα σχετικά δεδομένα προκύπτουν κυρίως από έρευνες που μελετούν τις επιδράσεις της επαφής με μετανάστες στην προκατάληψη εναντίον τους από την κοινωνία υποδοχής (π.χ. Voci & Hewstone, 2003), ενώ η πλευρά των μεταναστών μελετάται κυρίως αναφορικά με τις διεργασίες επιπολιτισμού και δη μέσω του θεωρητικού πλαισίου του Berry και των συνεργατών του (βλ. για παράδειγμα Berry, 1997, Berry, Kim, Power, Young, & Bujaki, 1989). Οι τελευταίοι χειρίζονται την επαφή των μεταναστών με την κοινωνία υποδοχής ως μία από τις διαστάσεις που καθορίζουν τις επιπολιτιστικές τους στρατηγικές.

Επιγραμματικά το εν λόγω θεωρητικό πλαίσιο αναγνωρίζει τέσσερις διαφορετικές επιπολιτιστικές στρατηγικές (εναρμόνιση, αφομοίωση, διαχωρισμός και περιθωριοποίηση²⁵), οι οποίες προκύπτουν από τη διχοτόμηση δύο διαστάσεων: α) της διατήρησης της πολιτιστικής ταυτότητας και του εθνικού διακριτού χαρακτήρα κάποιου και β) της διάθεσης για διαπολιτισμική επαφή και δημιουργία θετικών δεσμών με την ευρύτερη κοινωνία υποδοχής. Οι τέσσερις επιπολιτιστικές στρατηγικές προκύπτουν ως εξής: η εναρμόνιση όταν τόσο η διάθεση για πολιτιστική διατήρηση όσο και η διάθεση για διαπολιτισμική επαφή είναι υψηλές, η αφομοίωση όταν η διάθεση για πολιτιστική διατήρηση είναι χαμηλή και η διάθεση για διαπολιτισμική επαφή υψηλή, ο διαχωρισμός όταν η διάθεση για πολιτιστική διατήρηση είναι υψηλή και η διάθεση για διαπολιτισμική επαφή χαμηλή και η περιθωριοποίηση όταν

²⁵ Οι αντίστοιχοι αγγλικοί όροι είναι *integration, assimilation, separation, marginalization*. Την ελληνική απόδοση των όρων δανειστήκαμε από την ερευνητική έκθεση του Μπεζεβέγκη (2008).

τόσο η διάθεση για πολιτιστική διατήρηση όσο και η διάθεση για διαπολιτισμική επαφή είναι χαμηλές.

Γηγενείς και μετανάστες μπορεί να έχουν διαφορετικές ανάγκες και διαφορετικούς στόχους όταν έρχονται σε επαφή. Σύμφωνα με τον Berry (2001), για την πλειοψηφική ομάδα η διομαδική επαφή μπορεί να εξυπηρετεί την ανάγκη για πολυπολιτισμικότητα ή για αφομοίωση διαφορετικών ομάδων στην κυρίαρχη κουλτούρα. Από την άλλη, η επαφή φαίνεται να εξυπηρετεί την ανάγκη της μειονότητας για κοινωνική ενσωμάτωση – αποτελεί δηλαδή εργαλείο ουσιαστικής σημασίας για τη μειονότητα. Κατ' αντιστοιχία με τα διαφορετικά επίπεδα κατηγοριοποίησης που προτιμούν κυρίαρχες και μειονοτικές ομάδες (όπως συζητήθηκαν στην αντίστοιχη ενότητα), κάποιοι ντόπιοι πληθυσμοί τείνουν να προτιμούν την αφομοίωση, ενώ οι μετανάστες την εναρμόνιση (βλ. για παράδειγμα Zick et al., 2002): δηλαδή οι μεν προτιμούν την πλήρη ενσωμάτωση των μεταναστών στην κυρίαρχη κουλτούρα, οι δε προτιμούν εξίσου τη διατήρηση των πολιτιστικών τους χαρακτηριστικών και τη στενή αλληλεπίδραση με την κυρίαρχη ομάδα.

Δεδομένα σχετικά με τον επιπολιτισμό των μεταναστών. Η επαφή μεταναστών με τους ντόπιους πληθυσμούς ερευνάται λοιπόν κυρίως μέσα από το πρίσμα των επιπολιτιστικών στρατηγικών που επιλέγουν. Ας σημειωθεί ότι στρατηγική της εναρμόνισης θεωρείται ως η πιο επιτυχημένη, καθώς τείνει να έχει τα καλύτερα αποτελέσματα όσον αφορά στην ομαλή προσαρμογή των μεταναστών, όπως υποδεικνύεται για παράδειγμα από την καλύτερη ψυχική και σωματική τους υγεία (βλ. Berry, 1997), τις κοινωνικές δεξιότητες (π.χ. Brown et al., 2013), αλλά και από τις αρμονικές διομαδικές σχέσεις (βλ. Brown & Zagefka, 2011 για μια συζήτηση). Χαρακτηριστικό και ενδιαφέρον εύρημα αφορά στη σχέση μεταξύ των στάσεων προς την ευρύτερη κοινότητα (με τη διάθεση για επαφή να αποτελεί μια διάστασή τους) και της επιτυχημένης προσαρμογής σε αυτήν: ο Zick και οι συνεργάτες του (όπως αναφέρεται

στο Zick et al., 2002) βρήκαν γραμμική σχέση ανάμεσα στα δύο σε έρευνες με μειονοτικές ομάδες στη Γερμανία.

Οι έρευνες του Brown και των συνεργατών του (βλ. Brown & Zagefka, 2011 για μια αναλυτική παρουσίαση) εξέτασαν τον αντίκτυπο των επιπολιστικών επιλογών των μεταναστών στις διομαδικές σχέσεις, «παντρεύοντας» έτσι κατά κάποιο τρόπο τη μελέτη του επιπολιτισμού με την «παραδοσιακή» έρευνα για τη διομαδική επαφή. Οι ερευνητές καταλήγουν ότι οι διαφορετικές επιπολιτιστικές στρατηγικές σχετίζονται διαφορετικά με την πρόσληψη των διομαδικών σχέσεων και ότι η εναρμόνιση παρουσιάζει τα πιο θετικά αποτελέσματα για τις διομαδικές σχέσεις. Όσον αφορά στη διάθεση για επαφή συγκεκριμένα, η ποιότητα (αλλά και ο αριθμός) φιλικών σχέσεων με την κυρίαρχη ομάδα αποτελεί σημαντικό παράγοντα πρόβλεψης της διάθεσης για περαιτέρω διαπολιτισμική επαφή διαχρονικά, αλλά και το αντίστροφο (δηλαδή περισσότερη διάθεση για επαφή με την κυρίαρχη κουλτούρα προέβλεπε καλύτερες και περισσότερες διαπολιτισμικές φιλίες 6 μήνες αργότερα, Binder, et al., 2009).

Παράλληλα, η έρευνα των Ramos, Cassidy, Reicher και Haslam (2016) έδειξε ότι το ποσοστό φιλικών σχέσεων με μέλη της κοινότητας υποδοχής σχετιζόταν θετικά με την επιλογή της συμμετοχής στην κυρίαρχη κουλτούρα. Αντίστοιχα, το ποσοστό φιλικών σχέσεων με μέλη της ίδιας εθνικής ομάδας σχετιζόταν θετικά με την επιλογή της διατήρησης της κουλτούρας της χώρας προέλευσης. Στην έρευνά τους με μετανάστες από την Ελλάδα και την Τουρκία στη Γερμανία, οι Sixtus, Wesche, Tsantila και Kerschreiter (2019) βρήκαν ότι οι εμπειρίες επαφής των μεταναστών με την κοινωνία υποδοχής συμβάλλουν στη διαμόρφωση των επιπολιτιστικών τους στάσεων και συγκεκριμένα στη διάθεση για υιοθέτηση των γερμανικών ηθών και τρόπου ζωής. Η θετική επαφή βρέθηκε να έχει μεγαλύτερη επίδραση από ό,τι η αρνητική, ενώ οι σχέσεις αυτές διαμεσολαμβάνονταν από την ταύτιση των μεταναστών με τη χώρα υποδοχής. Και για τα δύο δείγματα η θετική επαφή με Γερμανούς είχε άμεση θετική

σχέση με τη διάθεση για υιοθέτηση της γερμανικής κουλτούρας, αλλά και έμμεση μέσω της αυξημένης ταύτισης με τους Γερμανούς.

Αρνητική επαφή. Η διομαδική επαφή ωστόσο δεν είναι πάντα ευχάριστη, αλλά αντίθετα σε ορισμένες περιπτώσεις μπορεί να βιωθεί ως απειλητική και να προξενήσει άγχος (π.χ. Stephan, Stephan, Demitrakis, Yamada, & Clason, 2000). Ο Pettigrew (2008· βλ. επίσης Finchilescu & Tredoux, 2008, όπως παρατίθεται στο Tredoux & Finchilescu, 2010) είχε τονίσει τη σημασία της συστηματικής μελέτης των εμπειριών διομαδικής επαφής που δεν επιφέρουν τα επιθυμητά αποτελέσματα, αλλά αντίθετα, οξύνουν διακρίσεις, στερεότυπα και διαμάχες και η πρόσφατη βιβλιογραφία έχει ακολουθήσει αυτή την παρότρυνση.

Μια σημαντική επισήμανση που πρέπει να γίνει εδώ είναι ότι χειριζόμαστε τη θετική και την αρνητική επαφή ως δύο ανεξάρτητες εννοιολογικές κατασκευές και όχι ως τους δύο αντίθετους πόλους ενός συνεχούς. Αυτό γιατί η θετική επαφή δε συνεπάγεται απαραίτητα την απουσία αρνητικής επαφής και το αντίστροφο: κάποιος μπορεί να έχει και θετικές και αρνητικές εμπειρίες επαφής με μέλη της εξω-ομάδας (Heitmeyer, 2004· βλ. επίσης Pettigrew & Tropp, 2011· Reimer, et al., 2017). Η θετική επαφή περιλαμβάνει μεταξύ άλλων φιλικές, ευγενικές και θερμές αλληλεπιδράσεις, ενώ η αρνητική χαρακτηρίζεται από εχθρικές, επικριτικές και αγενείς συμπεριφορές (Hayward et al., 2017).

Οι Paolini, Harwood και Rubin (2010) βρήκαν ότι η αρνητική επαφή προκαλεί στα εμπλεκόμενα μέλη μεγαλύτερη επίγνωση, σε σχέση με τη θετική επαφή, ότι είναι μέλη διαφορετικών ομάδων. Για το λόγο αυτό, υποστηρίζουν οι συγγραφείς, τα αποτελέσματα των αρνητικών διομαδικών αλληλεπιδράσεων έχουν ισχυρότερες επιπτώσεις στις διομαδικές σχέσεις απ' ό,τι οι θετικές. Αντίστοιχα, οι Barlow et al. (2012) βρήκαν ότι η συχνότητα

αρνητικής επαφής είναι πιο ισχυρός προβλεπτικός παράγοντας της προκατάληψης και της αποφυγής της εξω-ομάδας²⁶ από ό,τι η συχνότητα θετικής επαφής.

Η εμπειρία συμπεριφορών διάκρισης μπορεί να επιφέρει αρνητικές προσδοκίες και αποφυγή των διομαδικών αλληλεπιδράσεων για μέλη μειονοτικών ομάδων. Σε δύο πειραματικές μελέτες, η Tropp (2003) έδειξε ότι το να βιώσει κανείς προκατάληψη που προέρχεται από μέλος της πλεονεκτούσας εξω-ομάδας μπορεί να επηρεάσει αρνητικά τις προσδοκίες για ευχάριστες μελλοντικές αλληλεπιδράσεις, τόσο με το προκαταλημμένο μέλος της εξω-ομάδας, όσο και με την εξω-ομάδα συνολικά, καθώς αυξάνει τα συναισθήματα της εχθρότητας (Μελέτες 1 και 2) και του άγχους (Μελέτη 2). Η αρνητική επαφή έχει επίσης βρεθεί να αποτελεί σημαντικό προβλεπτικό παράγοντα των αρνητικών στάσεων γυναικών για τους άντρες (Stephan et al., 2000) και Λατινοαμερικανών και Αφροαμερικανών για Λευκούς Αμερικανούς (Hayward et al., 2017, Μελέτη 2).

Σε σχέση με τις επιδράσεις της αρνητικής διομαδικής επαφής για τους μετανάστες, οι Christ, Asbrock, Dhont, Pettigrew και Wagner (2013) μελέτησαν την επίδραση ενός αρνητικού διομαδικού κλίματος (με τη μορφή υψηλών επιπέδων προκατάληψης και αρνητικών στάσεων ενάντια στην πολυπολιτισμικότητα από πλευράς των ντόπιων στα διάφορα γερμανικά κρατίδια) στις επιπολιτιστικές επιλογές των μεταναστών στη Γερμανία. Βρήκαν ότι το διομαδικό κλίμα σχετίζεται με τις επιπολιτιστικές στρατηγικές που επιλέγουν οι μετανάστες. Συγκεκριμένα στα κρατίδια με υψηλότερα επίπεδα προκατάληψης, οι μετανάστες έδειχναν μεγαλύτερη διάθεση να διατηρήσουν τα ιδιαίτερα πολιτιστικά τους χαρακτηριστικά.

Παράλληλα, στην έρευνα των Sixtus et al. (2019) με Έλληνες και Τούρκους μετανάστες στη Γερμανία, η αρνητική διομαδική επαφή σχετιζόταν αρνητικά με την υιοθέτηση της

²⁶ Η αποφυγή εδώ αναφέρεται στην αποφυγή συζήτησης «ευαίσθητων» θεμάτων κατά την αλληλεπίδραση με την εξω-ομάδα (π.χ. θέματα ρατσισμού), αλλά και στην εξ ολοκλήρου αποφυγή αλληλεπίδρασης με την εξω-ομάδα.

γερμανικής κουλτούρας για το ελληνικό δείγμα, ενώ η σχέση αυτή ήταν οριακή για το τουρκικό.

Από την άλλη πλευρά, η ποιοτική έρευνα των Kim, Suh και Heo (2014) με Νοτιο-κορεάτες εφήβους που είχαν πρόσφατα μεταναστεύσει στις ΗΠΑ εξέτασε το αν οι αρνητικές εμπειρίες επαφής με την κοινωνία υποδοχής, αλλά και με άλλους μετανάστες από τη Νότιο Κορέα μπορούν να προσφέρουν ευκαιρίες για προσωπική βελτίωση και θετικές αλλαγές σε ψυχολογικό επίπεδο. Πράγματι οι συμμετέχοντες ανέφεραν θετικές επιδράσεις των δυσάρεστων εμπειριών επαφής στην προσωπική τους ανάπτυξη (π.χ. στην ανάπτυξη της πνευματικής τους δύναμης ή μηχανισμών άμυνας), αλλά και στην πολυπολιτισμική τους ευαισθησία (π.χ. αναγνώριση ιδίων προκαταλήψεων και πολιτιστικών ομοιοτήτων και διαφορών) και τις διαπροσωπικές τους σχέσεις. Οι αρνητικές εμπειρίες διομαδικής, αλλά και ενδο-ομαδικής επαφής λοιπόν μπορούν να έχουν θετικές και – τολμούμε να πούμε – «χειραφετικές» επιδράσεις.

Η «χειραφετική» δράση της αρνητικής διομαδικής επαφής. Πράγματι, η έκθεση σε εχθρικές αντιλήψεις μπορεί να ενδυναμώσει την πρόθεση για δράση (Becker & Wright, 2011). Πιο συγκεκριμένα, οι Reimer και συνεργάτες (2017) βρήκαν ότι οι εμπειρίες αρνητικής αλληλεπίδρασης με την κυρίαρχη εξω-ομάδα (ετεροφυλόφιλα άτομα) αύξαναν την πρόθεση ΛΟΑΤΚΙ ατόμων για δράση υπέρ των δικαιωμάτων της ενδο-ομάδας.

Οι Ebert και Okamoto (2013) μελέτησαν περισσότερες από 600 δράσεις μεταναστών στις ΗΠΑ, οι οποίες κάλυπταν ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων (π.χ. εθελοντικές και δράσεις αλληλεγγύης, πολιτιστικά φεστιβάλ, συνελεύσεις), εξετάζοντας παράλληλα την επίδραση αντι-μεταναστευτικών δράσεων και απειλών στην ενδυνάμωση των συλλογικών δράσεων των μεταναστών και στην αίσθηση συλλογικής αποτελεσματικότητας. Οι συγγραφείς καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η ύπαρξη αντι-μεταναστευτικών δράσεων μάλλον

ενδυνάμωναν τη συλλογική αποτελεσματικότητα των μεταναστών και τους κινητοποιούσαν περαιτέρω.

Συλλογική δράση μεταναστών. Χωρίς να παραβλέπουμε τη μεγάλη αξία της μελέτης του επιπολιτισμού των μεταναστών, θεωρούμε ότι η έρευνα μπορεί να εμπλουτιστεί από την εξέταση της επίδρασης της διομαδικής επαφής στις πολιτικές τους απόψεις και επιλογές. Η βιβλιογραφία άλλωστε για τη συμμετοχή των μεταναστών σε συλλογική δράση είναι σχετικά περιορισμένη, παρά το γεγονός ότι η εξέταση αυτού του φαινομένου θα είχε μεγάλη θεωρητική αλλά και κοινωνική αξία (Ebert & Okamoto, 2013, Klandermans, van der Toorn, & van Stekelenburg, 2008). Επίσης, η «κατασταλτική» δράση της επαφής, ενώ έχει πια ερευνηθεί σε διάφορα διομαδικά πλαίσια, δεν έχει από όσο γνωρίζουμε μελετηθεί σε μετανάστες.

Στην προσπάθειά τους να ενταχθούν, οι μετανάστες ενδεχομένως να αποφεύγουν τη συλλογική διαμαρτυρία. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω και όπως υποστηρίζουν οι Klandermans et al. (2008), οι κοινωνίες υποδοχής συχνά προσδοκούν την απόλυτη αφομοίωση των μεταναστών στην κυρίαρχη κουλτούρα (χωρίς δηλαδή τη διατήρηση των ιδίων διακριτών πολιτιστικών τους χαρακτηριστικών) και τυχόν προσλαμβανόμενη αποτυχία τους να ενταχθούν πλήρως θεωρείται δείγμα έλλειψης αφοσίωσης. Ενδεχόμενη μάλιστα προσφυγή σε συλλογική δράση από πλευρά τους θα αντιμετωπίζεται μάλλον αρνητικά από τους γηγενείς. Εικάζουμε επίσης ότι η θετική επαφή με την κυρίαρχη ομάδα μπορεί να δημιουργεί μια συνθήκη αντίστοιχη με τη αυτή της «προσχηματικής» παραχώρησης (Wright et al., 1990), κατά την οποία οι μετανάστες αντιλαμβάνονται τα διομαδικά όρια ως διαπερατά, πράγμα που θα συνεισέφερε στην ερμηνεία της «κατασταλτικής» της δράσης. Ενδιαφέρον έχει λοιπόν να εξετάσουμε το ρόλο της επαφής με την κοινωνία υποδοχής στη – θεωρητικά τουλάχιστον – ήδη περιορισμένη πρόθεση για συλλογική δράση των μεταναστών.

Όπως μάλλον έγινε σαφές στο Κεφάλαιο 3, οι θεωρητικές προσεγγίσεις για τη συλλογική δράση ποικίλλουν και οι παράγοντες που συμβάλλουν στην πρόθεση για ανάληψή της μπορεί να είναι πολλαπλοί. Όπως προαναφέραμε ωστόσο, η συλλογική δράση των μεταναστών δεν έχει μελετηθεί διεξοδικά. Λαμβάνοντας υπόψη τα περιορισμένα ευρήματα (και συγκεκριμένα τις έρευνες των Ebert και Okamoto, 2013 και Klandermans et al., 2008) και θεωρώντας ότι η κινητοποίηση των μεταναστών αποτελεί φαινόμενο με τα δικά του ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, προτείνουμε ένα μοντέλο συλλογικής δράσης μεταναστών με προβλεπτικούς παράγοντες τη θετική και αρνητική διομαδική επαφή με την ομάδα υποδοχής και διαμεσολαβητικές μεταβλητές τη στήριξη της κοινωνικής αλλαγής, τη συλλογική αποτελεσματικότητα και την πρόσβαση σε δίκτυα κινητοποίησης των μεταναστών.

Οι βασικές μας υποθέσεις είναι ότι η θετική επαφή με Γερμανούς θα σχετίζεται αρνητικά (Υπόθεση 1) και η αρνητική θετικά (Υπόθεση 2) με την πρόθεση για συμμετοχή σε συλλογική δράση. Περαιτέρω προτείνουμε ότι για να προβεί ο μετανάστης σε συλλογική δράση χρειάζεται α) να ενστερνίζεται μια πολιτική πεποίθηση υπέρ της κοινωνικής αλλαγής (στήριξη κοινωνικής αλλαγής), β) να πιστεύει ότι η ενδο-ομάδα έχει τη δύναμη να επιφέρει την κοινωνική αλλαγή μέσω συλλογικής δράσης (συλλογική αποτελεσματικότητα), και γ) να έχει δεσμούς και πρόσβαση σε δίκτυα ακτιβιστών (πρόσβαση σε δίκτυα κινητοποίησης).

Αναμένουμε ότι οι τρεις αυτές μεταβλητές θα σχετίζονται θετικά μεταξύ τους, ενώ υποθέτουμε ότι θα επηρεάζονται από τη θετική και αρνητική επαφή με την κυρίαρχη ομάδα.

Στήριξη κοινωνικής αλλαγής. Η στήριξη της κοινωνικής αλλαγής ορίζεται ως η αναγνώριση της ανάγκης για μια αλλαγή που θα βελτιώσει τη θέση της ενδο-ομάδας και η υποστήριξη πολιτικών που εγγυώνται ίση κατανομή πόρων ανάμεσα στις διαφορετικές κοινωνικές ομάδες (βλ. Saguy et al., 2009, Μελέτη 2). Ως εννοιολογική κατασκευή θα λέγαμε αποτελεί ένα δείκτη αδελφικής σχετικής αποστέρησης, πράγμα που ενισχύει την υπόθεσή μας

ότι η στήριξη της κοινωνικής αλλαγής θα σχετίζεται θετικά με την πρόθεση για συλλογική δράση (Υπόθεση 3).

Οι μειονοτικές ομάδες είναι περισσότερο πρόθυμες να επισημάνουν τις τυχόν διομαδικές ανισότητες και παρουσιάζουν ισχυρότερα κίνητρα για κοινωνική αλλαγή σε σχέση με τις πλειοψηφικές ομάδες (Saguy et al., 2008). Οι Dixon et al. (2012) ωστόσο υπογραμμίζουν ότι η επαφή με την κυρίαρχη ομάδα έχει αντίκτυπο στις πολιτικές απόψεις των μειονεκτούντων, πράγμα που υποδεικνύεται από ερευνητικά ευρήματα. Η θετική επαφή με την κυριαρχούσα ομάδα σχετίζεται αρνητικά με την πρόσληψη ατομικών και συλλογικών διακρίσεων (Dixon et al., 2010α· Tropp et al., 2012, όπως αναφέρεται από τους Dixon et al., 2012) και με τη στήριξη πολιτικών αποκατάστασης των ανισοτήτων (Dixon et al., 2007).

Οι μελέτες της Saguy και των συνεργατών της (2009) στο εργαστήριο αλλά και με Άραβες στο Ισραήλ έδειξαν ότι οι θετικές αλληλεπιδράσεις με την κυρίαρχη ομάδα μπορούν να δημιουργήσουν λανθασμένες προσδοκίες σχετικά με την πρόθεσή της να μοιραστεί ισότιμα τους πόρους της (Μελέτη 1) και να μειώσουν τη στήριξη της κοινωνικής αλλαγής (Μελέτη 2). Αναμένουμε λοιπόν ότι η θετική επαφή με Γερμανούς θα σχετίζεται αρνητικά με τη στήριξη της κοινωνικής αλλαγής (Υπόθεση 4).

Αντίθετα, η αρνητική επαφή σχετίζεται με αυξημένα επίπεδα προσλαμβανόμενων διακρίσεων (βλ. Tropp, 2003), πράγμα το οποίο αναμένεται να κινητοποιεί τα μέλη της μειονοτικής ομάδας να δράσουν συλλογικά (Dion, 2002). Αναμένουμε λοιπόν ότι η αρνητική επαφή με Γερμανούς θα σχετίζεται θετικά με τη στήριξη της κοινωνικής αλλαγής (Υπόθεση 5).

Συλλογική αποτελεσματικότητα. Η συλλογική αποτελεσματικότητα ορίζεται ως η πεποίθηση ότι η ενδο-ομάδα έχει τον έλεγχο, την επιρροή, τη δύναμη και την αποδοτικότητα να λύσει ένα πρόβλημα που αντιμετωπίζει (van Zomeren et al., 2008). Όπως συζητήθηκε στη σχετική ενότητα, η συλλογική αποτελεσματικότητα αποτελεί εδραιωμένο προβλεπτικό

παράγοντα της πρόθεσης για συλλογική δράση, οπότε αναμένουμε να σχετίζεται θετικά με την πρόθεση για συλλογική δράση των Ελλήνων μεταναστών στη Γερμανία (Υπόθεση 6).

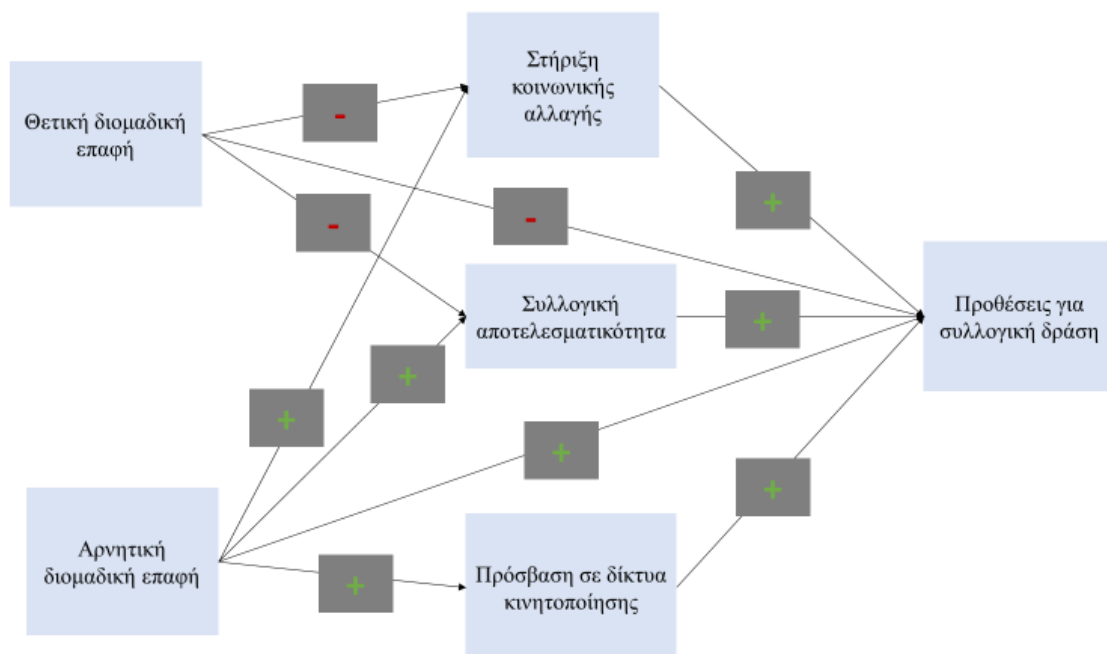
Η θετική διομαδική επαφή παρουσίαζε αρνητική συσχέτιση με τη συλλογική αποτελεσματικότητα στη μελέτη των Cakal και συνεργατών (2011) με Μαύρους φοιτητές στη Νότιο Αφρική. Αντιστοίχως αναμένουμε αρνητική σχέση μεταξύ θετικής διομαδικής επαφής και συλλογικής αποτελεσματικότητας (Υπόθεση 7). Από την άλλη, όπως όπως αναφέραμε παραπάνω, οι αντι-μεταναστευτικές δράσεις και απειλές μπορούν να ενδυναμώσουν την αίσθηση συλλογικής αποτελεσματικότητας (Ebert & Okamoto, 2013). Υποθέτουμε συνεπώς ότι η αρνητική διομαδική επαφή θα συνδέεται θετικά με τη συλλογική αποτελεσματικότητα (Υπόθεση 8).

Πρόσβαση σε δίκτυα κινητοποίησης. Οι κοινωνικοί δεσμοί έχουν ιδιαίτερη σημασία για τη συλλογική κινητοποίηση, καθώς η «στρατολόγηση» ακτιβιστών γίνεται κυρίως μέσα από προϋπάρχοντα κοινωνικά δίκτυα (π.χ. Snow et al., 1980· Swank & Fahs, 2012). Για την περίπτωση των μεταναστών συγκεκριμένα, οι στενοί δεσμοί φαίνεται να παίζουν σημαντικό ρόλο στην πολιτική κινητοποίηση. Στην ποιοτική τους μελέτη με μετανάστες (γονείς και εφήβους) που συμμετείχαν στις μαζικές κινητοποιήσεις για τα δικαιώματα των μεταναστών στις ΗΠΑ το 2006, οι Bloemraad και Trost (2008) βρήκαν ότι τα κοινωνικά δίκτυα έπαιζαν καθοριστικό ρόλο στην κινητοποίησή τους. Οι έφηβοι ανέφεραν κυρίως κινητοποίηση μέσω των συνομηθικών και των σχολείων τους, ενώ οι γονείς μέσω της εκκλησίας, των χώρων εργασίας, αλλά και των παιδιών τους. Οι Klandermans και συνεργάτες (2008) βρήκαν επίσης σημαντική επίδραση της συμμετοχής σε δίκτυα στην πρόβλεψη συλλογικής δράσης των μεταναστών. Υποθέτουμε συνεπώς ότι η πρόσβαση σε δίκτυα κινητοποίησης θα σχετίζεται θετικά με την πρόθεση για συλλογική δράση (Υπόθεση 9).

Οι αρνητικές εμπειρίες επαφής μπορεί να επιδράσουν θετικά στο άτομο, βοηθώντας την προσωπική του ανάπτυξη, αλλά και τις διαπροσωπικές του σχέσεις (Kim et al., 2014).

Υποθέτουμε ότι οι αρνητικές εμπειρίες επαφής με την κοινωνία υποδοχής θα στρέφουν το μετανάστη σε κοινωνικά και πολιτικά δίκτυα που δραστηριοποιούνται για τη βελτίωση της κατάστασης των Ελλήνων στη Γερμανία. Υποθέτουμε λοιπόν ότι η αρνητική επαφή με Γερμανούς θα σχετίζεται θετικά με πρόσβαση σε δίκτυα κινητοποίησης (Υπόθεση 10). Ωστόσο, δεν αναμένουμε συσχέτιση της πρόσβασης σε δίκτυα κινητοποίησης με τη θετική διομαδική επαφή (Υπόθεση 11), καθώς εικάζουμε ότι η θετική διομαδική επαφή θα λειτουργεί κατευναστικά, αν όχι και εδώ κατασταλτικά.

Οι υποθέσεις μας παρουσιάζονται σχηματικά στο παρακάτω μοντέλο (Σχήμα 1).

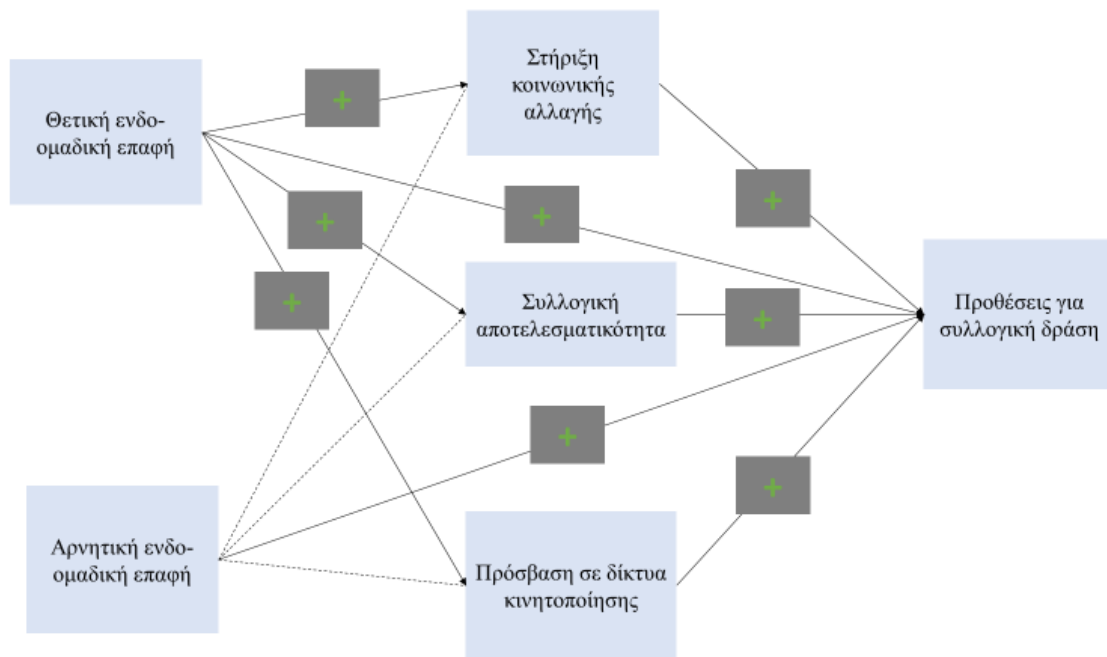
Σχήμα 1. Προτεινόμενο μοντέλο για τη σχέση θετικής και αρνητικής διομαδικής επαφής και προθέσεων για συλλογική δράση μέσω στήριξης κοινωνικής αλλαγής, συλλογικής αποτελεσματικότητας και πρόσβασης σε δίκτυα κινητοποίησης.

Ενδο-ομαδική επαφή. Οι μετανάστες έρχονται σε επαφή όχι μόνο με την κοινωνία υποδοχής, αλλά και με τις κοινότητες των συμπατριωτών τους. Θεωρήσαμε ότι θα είχε προστιθέμενη αξία να εξετάσουμε τις υποθέσεις μας και για την ενδο-ομαδική επαφή, καθώς οι κοινωνικοί δεσμοί στα πλαίσια μιας ομάδας ισχυροποιούν τον προσανατολισμό προς

συλλογική δράση (Marwell, Oliver, & Prael, 1988). Επιπρόσθετα, θεωρούμε ότι η ενδο-ομαδική επαφή έχει ιδιαίτερο βάρος για την κινητοποίηση των μεταναστών. Όπως αναφέρουν οι Ebert και Okamoto (2013), η κοινωνική δικτύωση και η συμμετοχή στις κοινότητες μεταναστών αποτελεί μέρος της προσαρμογής στη χώρα υποδοχής, ειδικά για τους νέους μετανάστες, ενώ οι κοινότητες αυτές συχνά πρωτοστατούν στην οργάνωση δράσεων αλληλεγγύης και βελτίωσης των συνθηκών των μεταναστών.

Συνάμα, η έρευνα του Dixon και των συνεργατών του (Dixon, Cakal, Khan, Osmany, Majundar & Hassan, 2017) με μειονότητες στην Ινδία παρέχει ενδείξεις ότι η επαφή με άτομα σε παρόμοια μειονεκτική θέση μπορεί να συμβάλει στην πρόθεση για συλλογική δράση, μέσω της αίσθηση συλλογικής αποτελεσματικότητας, αλλά και της επίγνωσης των κοινών υφιστάμενων διακρίσεων. Συνεπώς αναμένουμε ότι η θετική ενδο-ομαδική επαφή θα σχετίζεται θετικά με πρόθεση για συλλογική δράση τόσο άμεσα (Υπόθεση 12) όσο και μέσω και των τριών διαμεσολαβητικών μεταβλητών: υποθέτουμε δηλαδή ότι η θετική αλληλεπίδραση με συμπατριώτες Έλληνες θα σχετίζεται θετικά με τη στήριξη της κοινωνικής αλλαγής (Υπόθεση 13), τη συλλογική αποτελεσματικότητα (Υπόθεση 14) και την πρόσβαση σε δίκτυα κινητοποίησης (Υπόθεση 15). Από την άλλη, αναμένουμε ότι και η αρνητική ενδο-ομαδική επαφή θα σχετίζεται άμεσα και θετικά με την πρόθεση για συλλογική δράση (Υπόθεση 16), καθώς έχει βρεθεί ότι οι αρνητικές εμπειρίες μπορούν να ωθήσουν τους μετανάστες σε δράση (Kim et al., 2014), δεν έχουμε όμως a priori υποθέσεις για τη σχέση της αρνητικής ενδο-ομαδικής επαφής με τις διαμεσολαβούσες μεταβλητές.

Δένοντας μαζί όλα τα παραπάνω, οι υποθέσεις μας παρουσιάζονται σχηματικά στο παρακάτω μοντέλο (Σχήμα 2). Ας σημειώσουμε ότι οι σχέσεις για τις οποίες δεν έχουμε a priori υποθέσεις παρουσιάζονται με διακεκομμένες γραμμές.

Σχήμα 2. Προτεινόμενο μοντέλο για τη σχέση θετικής και αρνητικής ενδο-ομαδικής επαφής και προθέσεων για συλλογική δράση μέσω στήριξης κοινωνικής αλλαγής, συλλογικής αποτελεσματικότητας και πρόσβασης σε δίκτυα κινητοποίησης.

Η παρούσα έρευνα. Συνοψίζοντας τα παραπάνω, κεντρικός στόχος της παρούσας μελέτης ήταν να εξετάσει κατά πόσον προηγούμενα ευρήματα για την «κατασταλτική» δράση της θετικής διομαδικής επαφής, επιβεβαιώνονται και για μια ομάδα μεταναστών και συγκεκριμένα Ελλήνων μεταναστών στη Γερμανία. Αντίστοιχα, επόμενος στόχος ήταν η εξέταση της «χειραφετικής» δράσης της αρνητικής διομαδικής επαφής, των ευρημάτων δηλαδή για τη σχέση αρνητικής διομαδικής επαφής και κινητοποίησης μειονοτήτων, και η επιβεβαίωσή τους για μια ομάδα μεταναστών. Τρίτον, η εξέταση ενός μοντέλου ερμηνείας αυτών των σχέσεων μέσω τριών διαμεσολαβητικών μεταβλητών και συγκεκριμένα της στήριξης της κοινωνικής αλλαγής, της συλλογικής αποτελεσματικότητας και της πρόσβασης σε δίκτυα κινητοποίησης. Τέλος, η διερεύνηση του εν λόγω μοντέλου με τη θετική και αρνητική ενδο-ομαδική επαφή (δηλαδή με άλλους Έλληνες μετανάστες στη Γερμανία) ως προβλεπτικές μεταβλητές.

Μέθοδος

Διαδικασία και συμμετέχοντες. Η εν λόγω μελέτη αποτέλεσε τμήμα ενός ευρύτερου ερευνητικού προγράμματος του εργαστηρίου Κοινωνικής και Οικονομικής Ψυχολογίας του Freie Universität Berlin που αφορούσε στον επιπολιτισμό Ελλήνων μεταναστών στη Γερμανία. Η συλλογή δεδομένων πραγματοποιήθηκε διαδικτυακά μεταξύ Νοεμβρίου 2014 και Ιανουαρίου 2015 μέσω του λογισμικού QuestBack EFS Survey 10.7. Για την προσέλκυση συμμετεχόντων πληροφορήθηκαν κοινότητες και οργανώσεις ομογενών στη Γερμανία, καθώς και διαχειριστές ανάλογων ομάδων σε ιστοτόπους κοινωνικής δικτύωσης, με την έκκληση να διανείμουν στα μέλη τους το σύνδεσμο για το διαδικτυακό ερωτηματολόγιο. Οι συμμετέχοντες ενημερώθηκαν ότι επρόκειτο να λάβουν μέρος σε έρευνα αναφορικά με τις εμπειρίες, τις απόψεις και τα συναισθήματα των Ελλήνων που ζουν στη Γερμανία.

Αρχικά, οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να επιλέξουν σε ποια γλώσσα επιθυμούσαν να συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο (ελληνικά ή γερμανικά) και στη συνέχεια ανακατευθύνονταν στην επιλεγμένη εκδοχή του ερωτηματολόγιου. Το 80.3% του δείγματος επέλεξε ελληνικά και το 19.7% γερμανικά.

Το ερευνητικό δείγμα αποτέλεσαν 228 Έλληνες και Ελληνίδες που ζουν στη Γερμανία (92 άνδρες, 135 γυναίκες, 1 άτομο που δε δήλωσε φύλο), ηλικίας 18 έως 78 ετών ($M = 33.69$, $TA = 10.10$). Η πλειοψηφία του δείγματος (57%) δήλωσε ότι εργάζεται στη Γερμανία με πλήρη (43.4%) ή μερική απασχόληση (13.6%), το 14% των συμμετεχόντων ήταν άνεργοι/ες κατά την περίοδο συλλογής των δεδομένων, ενώ το 20.6% των συμμετεχόντων δήλωσε ότι σπουδάζει (το υπόλοιπο 8.3% του δείγματος επέλεξε την απάντηση «άλλο»). Ο μέσος χρόνος παραμονής στη Γερμανία έως τη στιγμή συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου ήταν τα 11.37 χρόνια ($TA = 14.58$, εύρος μεταξύ 0.8 και 56 χρόνων).

Μετρήσεις. Οι πρωτότυπες κλίμακες μεταφράστηκαν από τα αγγλικά στα ελληνικά και τα γερμανικά από μέλη της ερευνητικής ομάδας και ελέγχθηκαν στη συνέχεια με τη

μέθοδο της αντίστροφης μετάφρασης. Συγκεκριμένα, οι μεταφρασμένες κλίμακες αποδόθηκαν στα αγγλικά από δίγλωσσους ψυχολόγους, από τους οποίους είχαν αποκρυφθεί οι πρωτότυπες. Οι όποιες διαφορές ανάμεσα στις πρωτότυπες και τις μεταφρασμένες κλίμακες συζητήθηκαν και επιλύθηκαν εντός της ερευνητικής ομάδας. Οι κλίμακες στα ελληνικά και τα γερμανικά παρουσιάζονται στο Παράρτημα I.

Διομαδική επαφή. Η θετική και αρνητική επαφή με Γερμανούς ($\alpha = .83$ και $\alpha = .78$ αντίστοιχα), μετρήθηκαν με δύο κλίμακες 4 στοιχείων (Pettigrew, 2008, προσαρμοσμένες από το έργο του Heitmeyer και των συνεργατών του, π.χ., Heitmeyer, 2004). Οι εν λόγω κλίμακες μετρούσαν τη συχνότητα της επαφής, αλλά και τις συναισθηματικές αντιδράσεις σε αυτή, ενώ οι απαντήσεις δόθηκαν σε 4-βάθμιες κλίμακες Likert (1 = «ποτέ» έως 4 = «συχνά»).

Ενδο-ομαδική επαφή. Αντίστοιχες κλίμακες χρησιμοποιήθηκαν για τη μέτρηση της θετικής ($\alpha = .84$) και της αρνητικής επαφής με Έλληνες στη Γερμανία ($\alpha = .79$).

Στήριξη κοινωνικής αλλαγής. Για τη μέτρηση της στήριξης της κοινωνικής αλλαγής χρησιμοποιήθηκε κλίμακα 3 στοιχείων ($\alpha = .66$, Saguy et al., 2009, Μελέτη 2· ενδεικτικά: «Θα υποστήριζα τη γερμανική νομοθεσία, η οποία θα εγγυόταν στους Έλληνες ισότιμες επαγγελματικές ευκαιρίες με τους Γερμανούς»). Οι απαντήσεις δόθηκαν σε 7-βάθμια κλίμακα Likert (1 = «διαφωνώ σε μεγάλο βαθμό» έως 7 = «συμφωνώ σε μεγάλο βαθμό»).

Συλλογική αποτελεσματικότητα (Collective efficacy). Για τη μέτρηση της συλλογικής αποτελεσματικότητας κατασκευάστηκε κλίμακα 4 στοιχείων ($\alpha = .96$ · ενδεικτικά: «Πιστεύω ότι οι Έλληνες μπορούμε να επηρεάσουμε προς το καλύτερο την κατάσταση μας στη Γερμανία, αν δράσουμε συλλογικά»), τα οποία ανταποκρίνονταν στον ορισμό της συλλογικής αποτελεσματικότητας που δίνουν οι Van Zomeren et al. (2008). Οι

απαντήσεις δόθηκαν σε 7-βάθμια κλίμακα Likert (1 = «διαφωνώ σε μεγάλο βαθμό» έως 7 = «συμφωνώ σε μεγάλο βαθμό»).

Πρόσβαση σε δίκτυα κινητοποίησης. Κλίμακα 3 στοιχείων κατασκευάστηκε για τη μέτρηση της πρόσβασης σε δίκτυα κινητοποίησης ($\alpha = .94$), η οποία αφορούσε στις φίλιες και γνωριμίες των συμμετεχόντων με άτομα που συμμετέχουν σε δράσεις για τη βελτίωση των συνθηκών των Ελλήνων στη Γερμανία (βλ. Swank & Fahs, 2012). Οι απαντήσεις δόθηκαν σε 7-βάθμια κλίμακα Likert (1 = «διαφωνώ σε μεγάλο βαθμό» έως 7 = «συμφωνώ σε μεγάλο βαθμό»).

Πρόθεση για συμμετοχή σε συλλογική δράση. Για τη μέτρηση της πρόθεσης συμμετοχής σε συλλογική δράση κατασκευάσαμε κλίμακα 4 στοιχείων ($\alpha = .84$), τα οποία ανταποκρίνονταν σε βασικές δράσεις ενός κινήματος (π.χ., συμμετοχή σε διαδήλωση ή δημόσια συζήτηση). Οι απαντήσεις δόθηκαν σε 7-βάθμια κλίμακα Likert (1 = «διαφωνώ σε μεγάλο βαθμό» έως 7 = «συμφωνώ σε μεγάλο βαθμό»).

Αποτελέσματα

Προκαταρκτικές αναλύσεις. Αρχικά διενεργήθηκαν μια σειρά t -tests ανά ζεύγη, έτσι ώστε να ελέγξουμε τυχόν διαφορές ανάμεσα στη θετική και αρνητική διομαδική επαφή, τη θετική και αρνητική ενδο-ομαδική επαφή, αλλά και τις διαφορές ανάμεσα στη θετική διομαδική και ενδο-ομαδική επαφή και την αρνητική διομαδική και ενδο-ομαδική επαφή. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι συμμετέχοντες ανέφεραν σε μεγαλύτερο βαθμό θετική επαφή ($M = 3.20$, $TA = .69$) από ό,τι αρνητική επαφή με Γερμανούς ($M = 2.11$, $TA = .66$), $t(227) = 17.59$, $p < .001$. Αντίστοιχα, οι συμμετέχοντες ανέφεραν θετική επαφή με Έλληνες ($M = 3.17$, $TA = .73$) σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι αρνητική επαφή με Έλληνες ($M = 2.13$, $TA = .72$), $t(227) = 14.07$, $p < .001$. Δε βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές ανάμεσα στη θετική επαφή με Γερμανούς και τη θετική επαφή με Έλληνες, $t(227) = .44$, ns , αλλά ούτε και

ανάμεσα στην αρνητική επαφή με Γερμανούς και την αρνητική επαφή με Έλληνες, $t(227) = -.39, ns$.

Συσχετίσεις. Στον Πίνακα 1 παρουσιάζονται οι συσχετίσεις μεταξύ όλων των υπό μελέτη μεταβλητών.

Πίνακας 1. Μέσοι όροι, τυπικές αποκλίσεις και συσχετίσεις μεταξύ θετικής και αρνητικής επαφής με Γερμανούς, θετικής και αρνητικής επαφής με Έλληνες στη Γερμανία, στήριξης κοινωνικής αλλαγής, συλλογικής αποτελεσματικότητας, πρόσβασης σε δίκτυα, και πρόθεσης για συλλογική δράση.

Μεταβλητή	M (TA)	2	3	4	5	6	7	8
1. Θετική διομαδική επαφή	3.20 (.69)	.04	.22**	.08	-.14*	-.04	.02	-.18**
2. Αρνητική διομαδική επαφή	2.11 (.66)		.12	.33***	.08	.13	.18**	.19**
3. Θετική ενδοομαδική επαφή	3.17 (.73)			-.18**	.13	.22**	.19**	.16*
4. Αρνητική ενδοομαδική επαφή	2.13 (.72)				.01	-.03	.25***	.06
5. Στήριξη κοιν. αλλαγής	5.57 (1.26)					.47***	.18**	.53***
6. Συλλ. αποτελεσματικότητα	5.23 (1.50)						.27***	.61***
7. Πρόσβαση σε δίκτυα	3.33 (1.95)							.36***
8. Προθέσεις για συλ. δράση	4.58 (1.57)							

Σημείωση: *** $p < .001$; ** $p < .01$; * $p < .05$; $N = 228$

Παρατηρούμε ότι η θετική επαφή με Γερμανούς (διομαδική επαφή) παρουσιάζει θετική στατιστικά σημαντική συσχέτιση με τη θετική ενδο-ομαδική επαφή, ενώ δεν παρουσιάζει καμία συσχέτιση με τις αρνητικές εμπειρίες αλληλεπίδρασης με Γερμανούς ή Έλληνες. Αυτό το εύρημα ισχυροποιεί το επιχείρημά μας ότι θετική και αρνητική επαφή αποτελούν δύο ξεχωριστές μεταβλητές και όχι τα δύο άκρα ενός διπόλου. Η θετική διομαδική επαφή σχετίζεται αρνητικά με την πρόθεση για δράση και τη στήριξη της κοινωνικής αλλαγής, επιβεβαιώνοντας τις Υποθέσεις 1 και 4 αντίστοιχα, αλλά δεν παρουσιάζει στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις με τη συλλογική αποτελεσματικότητα (εύρημα που δεν επιβεβαιώνει την Υπόθεση 7) ή την πρόσβαση σε δίκτυα κινητοποίησης, εύρημα που αναμέναμε (Υπόθεση 11).

Η αρνητική επαφή με Γερμανούς σχετίζεται θετικά με την αρνητική επαφή με Έλληνες (εύρημα για το οποίο δεν είχαμε a priori υπόθεση), την πρόσβαση σε δίκτυα ακτιβιστών και την πρόθεση για συλλογική δράση, σε συμφωνία με τις Υποθέσεις 10 και 2 αντίστοιχα. Αυτά τα ευρήματα παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς υπαινίσσονται ότι οι Έλληνες μετανάστες με εμπειρίες αρνητικής μεταχείρισης τόσο από την κοινωνία υποδοχής όσο και από την κοινότητα των συμπατριωτών τους, στρέφονται σε δίκτυα και σε δράση για τη βελτίωση των συνθηκών της ενδο-ομάδας εν γένει. Οι Υποθέσεις 5 και 8 δεν επιβεβαιώνονται, καθώς η αρνητική διομαδική επαφή δεν παρουσιάζει στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις με τη στήριξη της κοινωνικής αλλαγής και τη συλλογική αποτελεσματικότητα.

Η θετική επαφή με Έλληνες στη Γερμανία (ενδοομαδική επαφή) παρουσιάζει αρνητική συσχέτιση με την αρνητική επαφή με Έλληνες στη Γερμανία (εύρημα για το οποίο δεν είχαμε a priori υπόθεση), πράγμα που σημαίνει ότι όσο περισσότερες θετικές εμπειρίες είχαν οι συμμετέχοντες με συμπατριώτες τους τόσο λιγότερο πιθανό ήταν να αναφέρουν αρνητικές εμπειρίες μαζί τους. Επίσης, η θετική ενδοομαδική επαφή σχετίζεται θετικά με τη συλλογική

αποτελεσματικότητα (επιβεβαιώνοντας την Υπόθεση 14), την πρόσβαση σε δίκτυα κινητοποίησης (επιβεβαιώνοντας την Υπόθεση 15) και με την πρόθεση για συλλογική δράση (επιβεβαιώνοντας την Υπόθεση 12), ενώ δε βρέθηκε συσχέτιση μεταξύ θετικής ενδοομαδικής επαφής και στήριξης της κοινωνικής αλλαγής, πράγμα που δεν επιβεβαιώνει την Υπόθεση 13. Ανάμεσα στις μετρήσεις που χρησιμοποιήσαμε για να αντλήσουμε τις πολιτικές στάσεις του δείγματος, η στήριξη της κοινωνικής αλλαγής ήταν η μόνη κλίμακα που έδινε ένα διομαδικό τόνο στην κοινωνική αλλαγή (π.χ. «Εύχομαι οι Γερμανοί και οι Έλληνες να ήταν περισσότερο ισότιμοι όσον αφορά τους πόρους που τους παρέχονται στη Γερμανία»). Οι υπόλοιπες κλίμακες (συλλογική αποτελεσματικότητα, πρόσβαση σε δίκτυα κινητοποίησης και πρόθεση για συλλογική δράση) αναφέρονταν στη βελτίωση των συνθηκών των Ελλήνων στη Γερμανία, χωρίς τον υπαινιγμό διομαδικής ανισότητας (το ερωτηματολόγιο παρατίθεται στο Παράρτημα Ι). Τα παραπάνω ευρήματα λοιπόν ενδεχομένως υποδηλώνουν ότι το θετικό κλίμα μέσα στην κοινότητα των μεταναστών σχετίζεται με προσανατολισμό προς τη συλλογική ενδυνάμωση και δράση, αλλά όχι απαραίτητα προς το διομαδικό ανταγωνισμό.

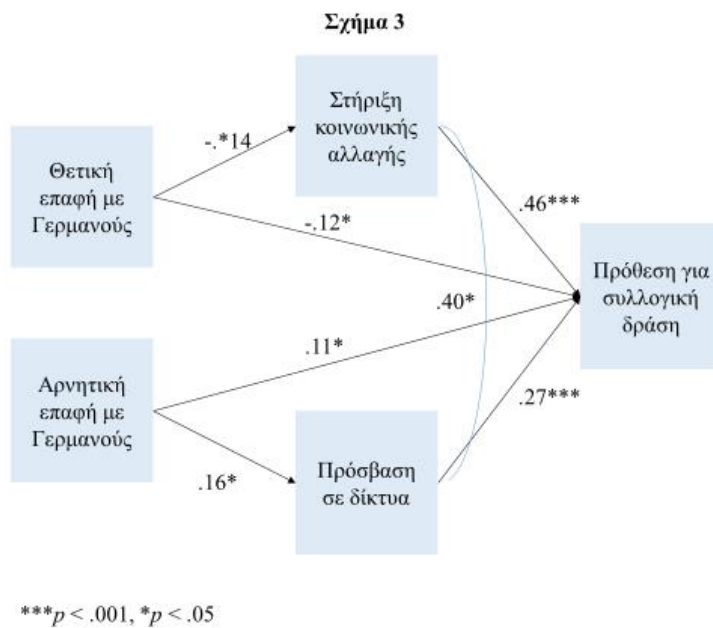
Η αρνητική επαφή με Έλληνες σχετίζεται θετικά με την πρόσβαση σε δίκτυα κινητοποίησης, εύρημα για το οποίο δεν είχαμε a priori υπόθεση. Εδώ μάλλον αντικατοπτρίζεται μια ιδιαιτερότητα της κατάστασης των Ελλήνων μεταναστών στη Γερμανία, η οποία αφορά σε καταγγελίες για – εργασιακή κυρίως - εκμετάλλευση των μεταναστών από συμπατριώτες τους (Αναστασοπούλου, 2014), η οποία ενδεχομένως οδηγεί τους μετανάστες σε δίκτυα κινητοποίησης. Ωστόσο, σε αντίθεση με την Υπόθεση 16, η αρνητική ενδοομαδική επαφή δεν παρουσιάζει συσχέτιση με την πρόθεση για συλλογική δράση. Η πρόθεση για συλλογική δράση παρουσιάζει θετικές συσχετίσεις με τη στήριξη της κοινωνικής αλλαγής (επιβεβαιώνοντας την Υπόθεση 3), τη συλλογική αποτελεσματικότητα (επιβεβαιώνοντας την Υπόθεση 6) και την πρόσβαση σε δίκτυα κινητοποίησης (επιβεβαιώνοντας την Υπόθεση 9),

ενώ και οι τρεις διαμεσολαβητικές μεταβλητές παρουσιάζουν θετικές στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις μεταξύ τους, εύρημα για το οποίο δεν είχαμε a priori υπόθεση.

Αναλύσεις διαδρομών. Για να ελεγχθεί η βασική υπόθεση ότι η σχέση μεταξύ επαφής (θετικής και αρνητικής) και προθέσεων για συλλογική δράση θα διαμεσολαβείται από τη στήριξη της κοινωνικής αλλαγής, τη συλλογική αποτελεσματικότητα και την πρόσβαση σε δίκτυα κινητοποίησης, διενεργήθηκε ανάλυση διαδρομών χωριστά για την διομαδική επαφή (επαφή με την εξω-ομάδα των Γερμανών) και την ενδοομαδική επαφή (επαφή με την ενδο-ομάδα των Ελλήνων στη Γερμανία).

Μοντέλο 1: Επαφή με την εξω-ομάδα (διομαδική επαφή). Στο πρώτο μοντέλο ανάλυσης διαδρομής εξετάσαμε το διαμεσολαβητικό ρόλο της στήριξης της κοινωνικής αλλαγής, της συλλογικής αποτελεσματικότητας και της πρόσβασης σε δίκτυα κινητοποίησης στη σχέση μεταξύ θετικής και αρνητικής επαφής με Γερμανούς και πρόθεσης για συλλογική δράση από πλευράς των Ελλήνων μεταναστών. Αρχικά λάβαμε υπόψη: 1) όλες τις άμεσες επιδράσεις των ανεξάρτητων (θετικής και αρνητικής διομαδικής επαφής) και διαμεσολαβητικών μεταβλητών (στήριξη κοινωνικής αλλαγής, συλλογική αποτελεσματικότητα και πρόσβαση σε δίκτυα κινητοποίησης) στην εξαρτημένη μεταβλητή (προθέσεις για συλλογική δράση), 2) όλες τις έμμεσες επιδράσεις των ανεξάρτητων μεταβλητών στην εξαρτημένη, μέσω των επιδράσεών τους στις διαμεσολαβητικές μεταβλητές, και 3) τις συνδιακυμάνσεις (covariances) μεταξύ των τριών διαμεσολαβητικών μεταβλητών. Στη συνέχεια αφαιρέσαμε τις μη στατιστικά σημαντικές διαδρομές και συνδιακυμάνσεις. Μέσω αυτής της διαδικασίας αφαιρέθηκε και η διαμεσολαβητική μεταβλητή της συλλογικής αποτελεσματικότητας, καθώς δεν παρουσίασε καμία στατιστικά σημαντική σχέση με τις υπόλοιπες μεταβλητές. Στα ευθύγραμμα βέλη (διαδρομές) εμφανίζονται οι σταθμισμένοι συντελεστές παλινδρόμησης (standardized regression

coefficients), ενώ στα καμπυλόγραμμα βέλη εμφανίζονται οι δείκτες συνδιακύμανσης.

Σχήμα 3. Μοντέλο ανάλυσης διαδρομών για τη διομαδική επαφή.

Σημείωση: *** $p < .001$, * $p < .05$

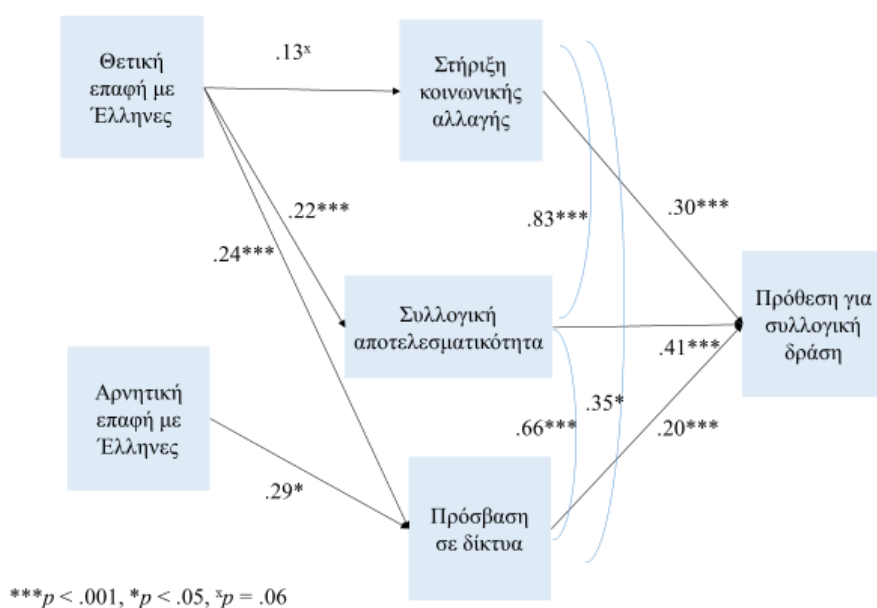
Το μοντέλο ανάλυσης διαδρομών για τη διομαδική επαφή (Σχήμα 3) είχε συνολικά καλή προσαρμογή ($N = 228$, $\chi^2 = 2.13$, $df = 3$, $p = .55$), όπως δείχνουν και οι ικανοποιητικοί σχετικοί δείκτες (goodness of fit indices), $NFI = .98$, $RFI = .95$, $IFI = 1.01$, $CFI = 1.00$, $RMSEA = .000$, $PCLOSE = .74$. Συνολικά, το μοντέλο ερμήνευε 37.5% της διακύμανσης της πρόθεσης για συλλογική δράση.

Παρατηρούμε ότι η θετική επαφή με Γερμανούς έχει στατιστικά σημαντική άμεση αρνητική επίδραση στη στήριξη της κοινωνικής αλλαγής ($\beta = -.14$, $p < .05$), ενώ η αρνητική επαφή έχει στατιστικά σημαντική άμεση θετική επίδραση στην πρόσβαση σε δίκτυα κινητοποίησης ($\beta = .16$, $p < .05$). Στατιστικά σημαντική επίδραση στην πρόθεση για συλλογική δράση έχουν η θετική επαφή με Γερμανούς ($\beta = -.12$, $p < .05$), η αρνητική επαφή με Γερμανούς ($\beta = .11$, $p < .05$), η στήριξη της κοινωνικής αλλαγής ($\beta = .46$, $p < .001$) και η πρόσβαση σε δίκτυα κινητοποίησης ($\beta = .27$, $p < .001$).

Η επίδραση της θετικής επαφής με Γερμανούς στην πρόθεση για συλλογική δράση είναι κυρίως άμεση ($\beta = -.12$) και δευτερευόντως έμμεση ($\beta = -.07$), δηλαδή διαμεσολαβείται εν μέρει από τη στήριξη της κοινωνικής αλλαγής. Αντίστοιχα, η επίδραση της αρνητικής επαφής με Γερμανούς στην πρόθεση για συλλογική δράση είναι κυρίως άμεση ($\beta = .11$) και δευτερευόντως έμμεση ($\beta = .04$), δηλαδή διαμεσολαβείται εν μέρει από την πρόσβαση σε δίκτυα κινητοποίησης. Οι συνολικές επιδράσεις (άμεσες και έμμεσες) των ανεξάρτητων και διαμεσολαβητικών μεταβλητών στην πρόθεση για συλλογική δράση δείχνουν ότι την ισχυρότερη συνολική επίδραση ασκούν η στήριξη της κοινωνικής αλλαγής ($\beta = .46$) και η πρόσβαση σε δίκτυα κινητοποίησης ($\beta = .27$), και ακολουθούν η θετική ($\beta = -.19$) και η αρνητική επαφή με Γερμανούς ($\beta = .16$).

Μοντέλο 2: Επαφή με την ενδο-ομάδα (ενδο-ομαδική επαφή). Στο δεύτερο μοντέλο ανάλυσης διαδρομών εξετάσαμε το διαμεσολαβητικό ρόλο της στήριξης της κοινωνικής αλλαγής, της συλλογικής αποτελεσματικότητας και της πρόσβασης σε δίκτυα κινητοποίησης στη σχέση μεταξύ θετικής και αρνητικής επαφής με Έλληνες στη Γερμανία και πρόθεσης για συλλογική δράση. Για το τελικό μοντέλο ακολουθήθηκε η ίδια διαδικασία που περιγράφηκε παραπάνω.

Σχήμα 4

Σχήμα 4. Μοντέλο ανάλυσης διαδρομών για την ενδο-ομαδική επαφή

Σημείωση: *** $p < .001$, * $p < .05$, ^x $p = .06$

Το μοντέλο ανάλυσης διαδρομών για την ενδο-ομαδική επαφή (Σχήμα 4) είχε συνολικά καλή προσαρμογή ($N = 228$, $\chi^2 = 8.03$, $df = 5$, $p = .16$), όπως δείχνουν και οι ικανοποιητικοί σχετικοί δείκτες (goodness of fit indices), $NFI = .97$, $RFI = .91$, $IFI = .99$, $CFI = .99$, $RMSEA = .05$, $PCLOSE = .41$. Συνολικά, το μοντέλο ερμήνευε 48.4% της διακύμανσης της πρόθεσης για συλλογική δράση.

Παρατηρούμε ότι η θετική επαφή με Έλληνες έχει στατιστικά σημαντική άμεση θετική επίδραση στη στήριξη της κοινωνικής αλλαγής ($\beta = .13$, $p = .057$), τη συλλογική αποτελεσματικότητα ($\beta = .22$, $p < .001$) και την πρόσβαση σε δίκτυα κινητοποίησης ($\beta = .24$, $p < .001$), ενώ η αρνητική επαφή έχει στατιστικά σημαντική άμεση θετική επίδραση μόνο στην πρόσβαση σε δίκτυα κινητοποίησης ($\beta = .29$, $p < .001$). Στατιστικά σημαντική θετική επίδραση στην πρόθεση για συλλογική δράση έχουν η στήριξη της κοινωνικής αλλαγής ($\beta = .30$, $p < .001$), η συλλογική αποτελεσματικότητα ($\beta = .41$, $p < .001$) και η πρόσβαση σε δίκτυα κινητοποίησης ($\beta = .20$, $p < .001$).

Η επίδραση της θετικής επαφής με Έλληνες στη Γερμανία στην πρόθεση για συλλογική δράση είναι έμμεση ($\beta = .18$), δηλαδή διαμεσολαβείται πλήρως από τη στήριξη της κοινωνικής αλλαγής, τη συλλογική αποτελεσματικότητα και την πρόσβαση σε δίκτυα κινητοποίησης. Αντίστοιχα, η επίδραση της αρνητικής επαφής με Έλληνες στην πρόθεση για συλλογική δράση είναι έμμεση ($\beta = .06$), δηλαδή διαμεσολαβείται πλήρως από την πρόσβαση σε δίκτυα κινητοποίησης. Οι συνολικές επιδράσεις των ανεξάρτητων και διαμεσολαβητικών μεταβλητών στην πρόθεση για συλλογική δράση δείχνουν ότι την ισχυρότερη συνολική επίδραση ασκούν η συλλογική αποτελεσματικότητα ($\beta = .41$), η στήριξη της κοινωνικής αλλαγής ($\beta = .30$) και η πρόσβαση σε δίκτυα κινητοποίησης ($\beta = .20$), και ακολουθούν η θετική ($\beta = .18$) και η αρνητική επαφή με Έλληνες στη Γερμανία ($\beta = .06$).

Συζήτηση

Κεντρικός στόχος της παρούσας έρευνας ήταν να μελετήσει περαιτέρω την «κατασταλτική» δράση της διομαδικής επαφής, συνεισφέροντας στη σχετική βιβλιογραφία ως εξής: α) διερευνώντας την «κατασταλτική» δράση της θετικής διομαδικής επαφής σε μια ομάδα μεταναστών, σε ένα διομαδικό δηλαδή πλαίσιο που δεν είχε εξεταστεί προηγουμένως, β) μελετώντας τις επιδράσεις και της αρνητικής διομαδικής επαφής στην πρόθεση για συλλογική δράση μεταναστών, γ) προτείνοντας και εξετάζοντας ένα μοντέλο με τρεις διαμεσολαβητικές μεταβλητές (και συγκεκριμένα τη στήριξη της κοινωνικής αλλαγής, τη συλλογική αποτελεσματικότητα και την πρόσβαση σε δίκτυα κινητοποίησης) στη σχέση μεταξύ διομαδικής επαφής και πρόθεσης για συλλογική δράση μεταναστών, δ) διερευνώντας το ίδιο μοντέλο με τη θετική και αρνητική ενδο-ομαδική επαφή ως προβλεπτικούς παράγοντες.

Οι κεντρικές υποθέσεις της έρευνας σχετικά με τις «κατασταλτικές» και «χειραφετικές» επιδράσεις της διομαδικής επαφής επιβεβαιώθηκαν: η θετική διομαδική επαφή σχετίζεται

αρνητικά με την πρόθεση για συλλογική δράση και η αρνητική διομαδική επαφή σχετίζεται θετικά με την πρόθεση για συλλογική δράση. Παράλληλα οι τρεις διαμεσολαβητικές μεταβλητές παρουσίασαν θετικές συσχετίσεις με την πρόθεση για συλλογική δράση, αλλά και μεταξύ τους.

Σε συμφωνία με τις υποθέσεις μας, η θετική διομαδική επαφή παρουσίασε αρνητική συσχέτιση με τη στήριξη της κοινωνικής αλλαγής, ενώ δεν είχε καμία συσχέτιση με την πρόσβαση σε δίκτυα. Ευρήματα που δεν αναμέναμε ήταν η απουσία συσχέτισης θετικής αλλά και αρνητικής διομαδικής επαφής με τη συλλογική αποτελεσματικότητα. Για την ερμηνεία αυτών των ευρημάτων μπορούμε να λάβουμε υπόψη προηγούμενα ευρήματα για το ρυθμιστικό ρόλο της συλλογικής ταύτισης στη σχέση μεταξύ συλλογικής αποτελεσματικότητας και πρόθεσης για συμμετοχή σε συλλογική διαμαρτυρία (Abrams & Randsley de Moura, 2002), αλλά και τον ορισμό της συλλογικής αποτελεσματικότητας (van Zomeren et al., 2008). Η συλλογική αποτελεσματικότητα διαμορφώνεται μάλλον από ενδοομαδικές ζυμώσεις που ισχυροποιούν την αίσθηση ελέγχου και δύναμης μιας ομάδας να λύσει ένα κοινό της πρόβλημα, ενώ μπορεί να συμβάλει στην πρόθεση για δράση αν η ταύτιση με την ενδοομάδα είναι υψηλή. Η σημασία των ενδοομαδικών διεργασιών ενδεχομένως μάλιστα να είναι μεγαλύτερη για τους μετανάστες, μια ομάδα που θεωρείται ευάλωτη και που ενδυναμώνεται από τη συναναστροφή με ομοεθνείς και την αίσθηση κοινότητας (π.χ. Ebert & Okamoto, 2013). Θα λέγαμε λοιπόν ότι ενδεχομένως η συλλογική αποτελεσματικότητα για το μετανάστη να σχετίζεται περισσότερο με ενδο-ομαδικές διεργασίες παρά με διομαδικές.

Αντίστοιχα, η αρνητική διομαδική επαφή παρουσίασε θετική συσχέτιση με την πρόσβαση σε δίκτυα, ενώ η σχέση με τη στήριξη της κοινωνικής αλλαγής δεν ήταν στατιστικά σημαντική.

Οι δυσάρρεστες αλληλεπιδράσεις με την κοινωνία υποδοχής σχετίζονται δηλαδή μεν με πρόσβαση σε δίκτυα κινητοποίησης για τη βελτίωση της θέσης των Ελλήνων μεταναστών

στη Γερμανία, όχι όμως και με τον ενστερνισμό απόψεων για μεγαλύτερη ισότητα μεταξύ μεταναστών και γηγενών. Αυτό ενδεχομένως να σημαίνει ότι οι αρνητικές εμπειρίες επαφής με Γερμανούς δεν ερμηνεύονται ως αποτέλεσμα ανισότητας, αλλά ίσως να αποδίδονται στις τεταμένες διεθνείς σχέσεις και τις προκαταλήψεις που επικρατούν στη Γερμανία εναντίον των Ελλήνων (π.χ. Kohut et al., 2012).

Στο μοντέλο ανάλυσης διαδρομών μάλιστα παρατηρούμε ότι η ερμηνεία της συλλογικής δράσης γίνεται μόνο από τις δύο μεταβλητές της διομαδικής επαφής (θετική – αρνητική), τη στήριξη της κοινωνικής αλλαγής και την πρόσβαση σε δίκτυα. Πιο συγκεκριμένα, οι επιδράσεις της διομαδικής επαφής είναι κυρίως άμεσες και δευτερευόντως έμμεσες (μέσω της στήριξης της κοινωνικής αλλαγής και της πρόσβασης σε δίκτυα κινητοποίησης για τη θετική και την αρνητική επαφή αντίστοιχα). Την ισχυρότερη ωστόσο συνολική επίδραση στην πρόβλεψη της πρόθεσης για συλλογική δράση μεταναστών ασκούν η στήριξη της κοινωνικής αλλαγής και η πρόσβαση σε δίκτυα κινητοποίησης· η θετική και η αρνητική επαφή με Γερμανούς ακολουθούν.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ευρήματα για τις επιδράσεις της θετικής και αρνητικής επαφής με άλλους Έλληνες στη Γερμανία στην πρόθεση του δείγματος για συλλογική δράση. Όπως αναμέναμε, η θετική ενδο-ομαδική επαφή είχε θετική συσχέτιση με την πρόθεση για συλλογική δράση, δεν καταφέραμε όμως να βρούμε αντίστοιχη σχέση για την αρνητική ενδο-ομαδική επαφή. Η θετική επαφή με Έλληνες παρουσίαζε θετικές συσχετίσεις με τη συλλογική αποτελεσματικότητα και την πρόσβαση σε δίκτυα (όχι όμως με τη στήριξη της κοινωνικής αλλαγής όπως θα περιμέναμε), ενώ η αρνητική ενδο-ομαδική επαφή σχετίζεται μόνο και θετικά με την πρόσβαση σε δίκτυα.

Συνολικά το μοντέλο ανάλυσης διαδρομών για την ενδο-ομαδική επαφή ερμηνεύει μεγαλύτερο ποσοστό της διακύμανσης της πρόθεσης για συλλογική δράση σε σχέση με το μοντέλο για τη διομαδική επαφή (48.4% έναντι 37.5% αντίστοιχα), πράγμα που υπογραμμίζει

το ειδικό βάρος των ενδο-ομαδικών διεργασιών και δεσμών για την κινητοποίηση των μεταναστών. Ωστόσο οι επιδράσεις της ενδο-ομαδικής επαφής στη συλλογική δράση είναι μόνο έμμεσες και συγκεκριμένα διαμεσολαβούνται πλήρως από τη στήριξη της κοινωνικής αλλαγής, τη συλλογική αποτελεσματικότητα και την πρόσβαση σε δίκτυα κινητοποίησης για την περίπτωση της θετικής επαφής με Έλληνες και από την πρόσβαση σε δίκτυα κινητοποίησης για την περίπτωση της αρνητικής. Την ισχυρότερη συνολική επίδραση στην πρόθεση για συλλογική δράση ασκούν η συλλογική αποτελεσματικότητα, η στήριξη της κοινωνικής αλλαγής και η πρόσβαση σε δίκτυα κινητοποίησης, και ακολουθούν η θετική και η αρνητική επαφή με Έλληνες στη Γερμανία.

Παρατηρούμε λοιπόν ότι, και στα δύο μοντέλα, ισχυρότερη επίδραση στην πρόβλεψη της κινητοποίησης των μεταναστών ασκούν οι μεταβλητές που αντικατοπτρίζουν τις πολιτικές στάσεις τους παρά οι εμπειρίες επαφής τους. Αυτό υποδεικνύει ότι η σχέση μεταξύ επαφής και συλλογικής δράσης δεν είναι γραμμική, αλλά μάλλον επηρεάζεται και εξαρτάται από διεργασίες που μένουν να φωτιστούν περαιτέρω. Οι Reimer και συνεργάτες (2017) καταλήγουν σε αντίστοιχο συμπέρασμα, με βάση το εύρημά τους ότι η αρνητική και όχι η θετική επαφή σχετίζεται με τις πολιτικές στάσεις και προθέσεις των μειονοτήτων. Οι ίδιοι μάλιστα προτείνουν ότι τα δεδομένα για την «κατασταλτική» δράση της επαφής ενδεχομένως προκύπτουν όταν δεν εξετάζονται οι αρνητικές εκφάνσεις της διομαδικής αλληλεπίδρασης και καλούν μάλιστα στον επαναπροσδιορισμό της «κατασταλτικής» δράσης ως την απουσία αρνητικών εμπειριών επαφής με την κυρίαρχη ομάδα.

Οι αρνητικές εμπειρίες επαφής τόσο με την εξω-ομάδα όσο και με την ενδο-ομάδα βρέθηκαν να σχετίζονται με πρόθεση για συλλογική δράση μέσω της πρόσβασης σε δίκτυα κινητοποίησης. Αυτό το εύρημα υπαινίσσεται ότι οι μετανάστες στρέφονται σε δίκτυα και σε δράση όταν βιώνουν αρνητική ή εχθρική μεταχείριση. Τα δεδομένα για την ενδο-ομαδική επαφή υποδηλώνουν τη σημασία των κοινοτήτων και των δεσμών στην καλλιέργεια

προθέσεων για συλλογική δράση σε μετανάστες. Η θετική επαφή με την ενδοομάδα σχετίζεται με αυξημένη στήριξη της κοινωνικής αλλαγής, μια μεγαλύτερη αίσθηση συλλογικής δύναμης και ευκολότερη πρόσβαση σε δίκτυα κινητοποίησης, τα οποία με τη σειρά τους συμβάλουν θετικά στην πρόθεση για συλλογική δράση προς όφελος της ομάδας στο σύνολό της.

Συμβολή της έρευνας. Με τη μελέτη αυτή εξετάσαμε και επιβεβαιώσαμε τα μέχρι τώρα ευρήματα περί της «κατασταλτικής» δράσης της θετικής διομαδικής επαφής και της «χειραφετικής» δράσης της αρνητικής διομαδικής επαφής σε μετανάστες. Συμβάλαμε έτσι στην ως τώρα βιβλιογραφία, η οποία έχει μελετήσει κυρίως κοινωνίες με βαθιές ιστορικές ανισότητες και που έχουν βιώσει φυλετικό διαχωρισμό, όπως οι ΗΠΑ (π.χ., Tropp, 2007), η Νότιος Αφρική (απαρτχάιντ, π.χ., Cakal et al., 2011), ή άλλου είδους έντονη διομαδική ανισότητα, όπως το Ισραήλ (Saguy et al., 2009) και η Νέα Ζηλανδία (Sengupta & Sibley, 2013).

Παράλληλα συμβάλαμε στην περιορισμένη βιβλιογραφία για τις επιδράσεις της διομαδικής επαφής στους μετανάστες εκτός του θεωρητικού πλαισίου του επιπολιτισμού, αλλά και στην ευρύτερη ψυχολογική έρευνα για τους μετανάστες, η οποία δεν έχει ιδιαίτερα καλλιεργηθεί στην Ελλάδα (βλ. Μπεζεβέγκης, 2008). Συνεισφέραμε επίσης στην περιορισμένη βιβλιογραφία για την κινητοποίηση των μεταναστών, επιβεβαιώνοντας τη σημασία των κοινοτήτων προς αυτή την κατεύθυνση. Τέλος, αυτή η μελέτη αποτελεί, από όσο γνωρίζουμε, μια πρώτη απόπειρα διερεύνησης της «κατασταλτικής» δράσης της διομαδικής επαφής σε ελληνικό δείγμα.

Σε πρακτικό επίπεδο τα αποτελέσματα αυτής της μελέτης υπογραμμίζουν την αξία των κοινοτήτων και οργανώσεων μεταναστών. Από τα ευρήματά μας απορρέει ότι οι τελευταίες, όχι μόνο μπορούν να βοηθήσουν τους μετανάστες στη διαχείριση των αρνητικών εμπειριών επαφής με την κοινωνία υποδοχής, αλλά και να ισχυροποιήσουν την αίσθηση ελέγχου και

συλλογικής δύναμης, κινητοποιώντας τους τελικά σε συλλογική δράση προς όφελος της ομάδας στο σύνολό της. Ταυτόχρονα προκύπτει η σημασία των πολιτικών στάσεων των μεταναστών (όπως τις έχουμε ορίσει στη συγκεκριμένη μελέτη, δηλαδή ως γενική στάση της μειονότητας απέναντι στην κατάσταση της) στην κινητοποίηση τους, εύρημα που μπορεί να βοηθήσει τα κινήματα στην καλύτερη οργάνωσή τους.

Περιορισμοί της παρούσας μελέτης και προτάσεις για μελλοντική έρευνα. Η μελέτη μας έχει μια σειρά περιορισμών. Η έρευνα ήταν συναφειακής φύσης, πράγμα που σημαίνει ότι δεν μπορούμε να μιλήσουμε για αιτιακές σχέσεις ή να γενικεύσουμε τα αποτελέσματά μας σε άλλες ομάδες μεταναστών. Επίσης, οι μετανάστες ενδεχομένως διαφέρουν από τις μειονότητες που έχουν μελετηθεί στην ως τώρα βιβλιογραφία, οι οποίες έχουν βιώσει χρόνιο αποκλεισμό και διακρίσεις και έχουν ενδεχομένως περισσότερα να χάσουν με το να έρθουν σε ανταγωνισμό με την κυρίαρχη ομάδα. Τέλος, οι κλίμακες που χρησιμοποιήσαμε για τη μέτρηση της θετικής και αρνητικής επαφής συμπεριλάμβαναν συμπεριφορές και συναισθήματα. Για τη μελλοντική έρευνα θα προτείναμε μετρήσεις που αφορούν μόνο σε συμπεριφορές.

Η σχέση μεταξύ διομαδικής επαφής και συλλογικής δράσης μένει να διερευνηθεί περαιτέρω. Οι διαφορικές επιδράσεις των θετικών και των αρνητικών εμπειριών επαφής αποτελούν ένδειξη ότι η σχέση αυτή είναι πιο περίπλοκη από ό,τι είχε αρχικά υπονοηθεί. Θα προτείναμε την εξέταση και άλλων παραγόντων που μπορεί να διαμεσολαβούν ή να ρυθμίζουν αυτές τις σχέσεις, όπως το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο των μελών της μειονότητας, καθώς τα ως τώρα ευρήματα μπορεί να αντικατοπτρίζουν τις στάσεις τμημάτων της μειονότητας που έχουν κινηθεί κοινωνικά προς τα άνω (cf. Wright, 2001). Ενδιαφέρον επίσης θα είχε η διερεύνηση του διαμεσολαβητικού ή και ρυθμιστικού ρόλου της ταύτισης με την εθνική ενδοομάδα αλλά και την «εξωομάδα» υποδοχής, καθώς και της συνθήκης «προσχηματικής

παραχώρησης» στη σχέση μεταξύ επαφής με την πλειοψηφία και πρόθεσης για δράση μειονοτήτων.

Για την κινητοποίηση των μεταναστών συγκεκριμένα προτείνουμε την περαιτέρω εξέταση των ενδο-ομαδικών διεργασιών, αλλά και την αλληλεπίδρασή τους με τις επιπολιτιστικές τους στρατηγικές. Θα είχε ενδιαφέρον να εξεταστεί κατά πόσο οι επιπολιτιστικές τους στάσεις σε συνδυασμό με τις εμπειρίες διομαδικής και ενδοομαδικής επαφής συμβάλουν στη διαμόρφωση των πολιτικών τους στάσεων και συμπεριφορών.

Όπως έγινε σαφές από τα αποτελέσματα της πρώτης μελέτης, η σχέση διομαδικής επαφής και πρόθεσης για συλλογική δράση είναι μάλλον πολύπλοκη. Το ίδιο προτείνουμε και για τη σχέση μεταξύ των δύο προσεγγίσεων για την κοινωνική αλλαγή συνολικά, της μείωσης της προκατάληψης και της συλλογικής δράσης. Στα επόμενα κεφάλαια επικεντρωνόμαστε στις κυρίαρχες ομάδες και στο πώς η προσέγγιση της μείωσης της προκατάληψης μπορεί να αποκτήσει εργαλειακό χαρακτήρα για την ενδυνάμωση ενός κινήματος μέσω της δημιουργίας διομαδικών συμμαχιών για την πρόωθηση της ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης.

Κεφάλαιο 6: Από τη Μείωση της Προκατάληψης στη Συλλογική Δράση: Η Διομαδική

Αλληλεγγύη ως Γέφυρα

Όπως έχω ήδη αναφέρει, οι δύο προσεγγίσεις που επιχειρεί να συμβιβάσει η παρούσα διατριβή – η συλλογική δράση και η μείωση της προκατάληψης – αποτελούν δύο κεντρικές προτάσεις της Κοινωνικής Ψυχολογίας για την επίτευξη της κοινωνικής αλλαγής. Η βασική τους διαφορά θα λέγαμε έγκειται στο ότι η προσέγγιση της μείωσης της προκατάληψης (μέσω κυρίως της διομαδικής επαφής) δρα «από τα πάνω προς τα κάτω», στοχεύοντας στην αλλαγή των «λανθασμένων» στάσεων των πλεονεκτούντων για τους μειονεκτούντες, ενώ η συλλογική δράση αποτελεί μια συγκρουσιακή διαδικασία «από τα κάτω προς τα πάνω», με τους μειονεκτούντες ως βασικούς (αν όχι μοναδικούς) φορείς κοινωνικής αλλαγής.

Τα μοντέλα συλλογικής δράσης προσεγγίζουν την κοινωνική αλλαγή κατά βάση με όρους διομαδικούς. Οι παραδόσεις, για παράδειγμα, της κοινωνικής ταυτότητας και της σχετικής αποστέρησης υπαινίσσονται την ύπαρξη περιορισμένων πόρων, οι οποίοι έχουν μοιραστεί άνισα ανάμεσα σε δύο ομάδες. Για την αλλαγή των ισορροπιών και την αποκατάσταση της ισότητας, η ομάδα που αδικείται πρέπει να έρθει σε ανταγωνισμό με την ομάδα που επωφελείται. Ο ανταγωνισμός αυτός όμως «απειλείται» από τη δημιουργία αρμονικών διομαδικών σχέσεων μέσω της διομαδικής επαφής. Η πρώτη μελέτη μας ανήκει κατά κάποιον τρόπο σε αυτή την προσέγγιση, καθώς προτείναμε και μελετήσαμε ένα μοντέλο κινητοποίησης μεταναστών, εξετάζοντας παράλληλα την «κατασταλτική» δράση της διομαδικής επαφής.

Κάτι ακόμα που υπαινίσσονται οι κύριες παραδόσεις για τη συλλογική δράση είναι ότι η κυρίαρχη ομάδα βλέπει την ανισότητα ως δικαιολογημένη και έννομη (cf. Mallett, Huntsinger, Sinclair, & Swim, 2008), πράγμα που όμως δεν αντανακλά απαραίτητα την πραγματικότητα. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα μπορούμε να αναφέρουμε τις αμέτρητες

δράσεις αλληλεγγύης προς τους πρόσφυγες που καταφτάνουν – από τη Συρία κυρίως – τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα.

Ιδιαίτερα ενδιαφέροντα είναι η θέση που παίρνουν απέναντι στην κοινωνική αλλαγή οι Subasic et al. (2008). Υποστηρίζουν ότι η αντιμετώπιση του status quo και της αλλαγής του με όρους διομαδικούς είναι μάλλον περιοριστική. Υπογραμμίζουν ότι η κοινωνική αλλαγή είναι μια σύνθετη διαδικασία που δεν περιλαμβάνει απλώς τη σύγκρουση μιας μειονεκτούσας ομάδας ενάντια σε μια πλεονεκτούσα εξω-ομάδα. Αντίθετα, περιλαμβάνει μια ομάδα που θεωρεί ότι αδικείται, μια εξουσία που λαμβάνει αποφάσεις που θίγουν την εν λόγω ομάδα, αλλά και μια «σιωπηλή πλειοψηφία». Για να επιτευχθεί κοινωνική αλλαγή προς όφελος της μειονότητας, θα πρέπει να καταφέρει να πάρει με το μέρος της αυτή τη «σιωπηλή πλειοψηφία» και να την πείσει για τους στόχους της σε τέτοιο βαθμό, έτσι ώστε να τους υιοθετήσει σα δικούς της και να συμμετάσχει σε κοινή δράση.

Όπως έχουμε προαναφέρει, θέση της παρούσας διατριβής είναι ότι η κοινωνική αλλαγή μπορεί να επιτευχθεί να μεν συλλογικά, αλλά με τη συμβολή όχι μόνο εκείνων που θίγονται άμεσα από την τάξη των πραγμάτων, αλλά και όλων εκείνων που για τον έναν ή τον άλλο λόγο πείθονται να δράσουν για τη βελτίωσή της. Παρότι συμφωνούμε ότι κατά την εξέταση της κοινωνικής αλλαγής τα διομαδικά όρια είναι καμιά φορά ασαφή και ότι οι διεργασίες ταυτότητας μπορεί να είναι πιο περίπλοκες από έναν απλοϊκό διαχωρισμό ενδο-ομάδας και εξω-ομάδας (για μια εκτενέστερη συζήτηση βλ. Subasic et al., 2008), θεωρούμε ότι ως ένα βαθμό είναι χρήσιμο να εξετάζουμε τόσο την καθεστηκία τάξη όσο και την ανατροπή της μέσα από ένα διομαδικό πρίσμα. Η «σιωπηλή πλειοψηφία» μπορεί μεν να βρίσκεται μεταξύ της εξουσίας που λαμβάνει αποφάσεις και της μειοψηφίας που αυτές οι αποφάσεις θίγουν, παραμένει ωστόσο μια ομάδα που δεν επηρεάζεται άμεσα (ή κάποιες φορές επηρεάζεται θετικά από τις αποφάσεις της εξουσίας). Ο διαχωρισμός μεταξύ «ημών» και «εκείνων»

παραμένει, η μειοψηφία παραμένει μια εξω-ομάδα και η διομαδική προκατάληψη αποτελεί ένα εργαλείο για τη διατήρηση της ανισότητας (βλ. Reicher, 2007).

Όπως άλλωστε οι ίδιοι οι Subasic et al. (2008) αναφέρουν, συχνά δεν μπορούμε να διαχωρίσουμε τη σύγκρουση και τη συλλογική διαμαρτυρία από τη βελτίωση των διομαδικών σχέσεων, καθώς αυτές οι δύο διαστάσεις αποτελούν τις δύο όψεις ενός κοινού νομίσματος: της κοινωνικής αλλαγής. Όσο μια ομάδα χρειάζεται να δράσει συλλογικά και να πιέσει για να προωθήσει τους στόχους της, άλλο τόσο χρειάζεται τη στήριξη άλλων κοινωνικών ομάδων για να τους πετύχει.

Η διομαδική αλληλεγγύη μπορεί να λειτουργήσει ως γέφυρα ανάμεσα στις διαστάσεις της συλλογικής δράσης και της βελτίωσης των διομαδικών σχέσεων (ήτοι της μείωσης της προκατάληψης). Όπως αναφέραμε στο Κεφάλαιο 3, ως συλλογική δράση ορίζονται οι ενέργειες ενός ατόμου, το οποίο δρα αντιπροσωπεύοντας τη μειονεκτούσα ομάδα του και με στόχο να βελτιώσει τη θέση της ομάδας στο σύνολό της. Κατ'αντιστοιχία, οι ενέργειες ενός ατόμου που δρα προς όφελος μιας εξω-ομάδας στο σύνολό της (Turner et al., 1987), μπορεί να οριστεί ως διομαδική αλληλεγγύη (cf. Subasic et al., 2008).

Οι θεωρίες συλλογικής δράσης (βλ. Κεφάλαιο 3) έχουν σε μεγάλο βαθμό παραμελήσει την εμπλοκή μελών ομάδων υψηλού status σε πολιτικά και κοινωνικά κινήματα προς όφελος ομάδων χαμηλού status (Mallett et al., 2008). Αυτό αποτελεί και και ένα βασικό σημείο κριτικής στην ψυχολογική έρευνα για τη συλλογική δράση, όπως εκφράζεται από τους θιασώτες της προσέγγισης της κινητοποίησης πόρων. Όπως αναφέρουν χαρακτηριστικά οι McCarthy και Zald (1977), με την έμφαση στην ψυχολογική κατάσταση των εν δυνάμει συμμετεχόντων σε συλλογική δράση (π.χ. στο αίσθημα συλλογικής αποστέρησης ή αδικίας), παραγκωνίστηκε η μελέτη των διεργασιών μέσω των οποίων άτομα και θεσμοί εκτός της άμεσα θιγόμενης/ενδιαφερόμενης ομάδας εμπλέκονται σε συλλογική δράση υπέρ της.

Οι ίδιοι διαχωρίζουν ανάμεσα σε υποστηρικτές και συστατικά μέλη²⁷ ενός κινήματος. Οι μεν είναι τα άτομα και οι συλλογικότητες που συμφωνούν με τους στόχους του κινήματος, οι δε εκείνοι που παρέχουν τους πόρους για την πραγματοποίηση των στόχων του κινήματος.

Παράλληλα ονομάζουν εν δυνάμει επωφελούμενους²⁸ όλα εκείνα τα μέλη του γενικού παριστάμενου κοινού που θα ωφεληθούν από την εκπλήρωση των στόχων του κινήματος.

Πέραν τούτων κάνουν λόγο και για υποστηρικτές συνείδησης και συστατικά μέλη συνείδησης²⁹.

Ο ρόλος ωστόσο τέτοιων ατόμων, συλλογικοτήτων ή θεσμών μπορεί να είναι κρίσιμος τόσο για τη δυναμική όσο και για την έκβαση μιας συλλογικής δράσης (Nepstad, 2007). Οι (σχετικά) πιο προνομιούχοι έχουν συνήθως μεγαλύτερη πρόσβαση σε πόρους και μεγαλύτερη ευχέρεια στην κινητοποίηση τρίτων υπέρ της κοινωνικής δικαιοσύνης (βλ. Goodman, 2000· Iyer & Leach, 2010· cf. McCarthy & Zald, 1977). Επιπλέον, η οργανωμένη στήριξη και η αυξημένη διαθεσιμότητα πόρων έχουν βρεθεί να ενισχύουν την προσλαμβανόμενη αποτελεσματικότητα μιας συλλογικής δράσης, πράγμα που αποτελεί σημαντική προβλεπτική παράμετρο συνεχούς κινητοποίησης (van Zomeren, Leach, & Spears, 2012).

Τι είναι όμως αυτό που οδηγεί κάποια πλεονεκτούσα ομάδα να αφιερώσει χρόνο, προσπάθεια και άλλους πολύτιμους πόρους για τη βελτίωση των συνθηκών μιας μειονεκτούσας εξω-ομάδας; Τι θα μπορούσε να κινητοποιήσει κάποιον να προβεί σε δράση ενάντια σε ανισότιμα κοινωνικά συστήματα που δεν τον επηρεάζουν άμεσα – ή που μερικές φορές τον ευνοούν (Nepstad, 2007· βλ. επίσης Iyer & Leach, 2010);

²⁷ Μετάφραση των όρων adherents και constituents αντίστοιχα.

²⁸ Μετάφραση του όρου potential beneficiaries.

²⁹ Μετάφραση των όρων conscience adherents και conscience constituents αντίστοιχα.

Ευρήματα από τη Μελέτη Παροχής Βοήθειας

Σε αυτό το πλαίσιο μπορεί κανείς να βρει ερευνητικά δεδομένα σχετικά με την παροχή βοήθειας, η οποία όμως, όπως αναφέρει ο Nadler (2002) έχει κυρίως μελετηθεί από τη σκοπιά της θετικής κοινωνικής συμπεριφοράς (prosocial behaviour) και κατά βάση σε ατομικό επίπεδο. Τα κίνητρα για την παροχή βοήθειας σε μια εξω-ομάδα μπορεί να είναι «εγωιστικά» και να περιλαμβάνουν την απόπειρα βελτίωσης της εικόνας της ενδο-ομάδας (van Leeuwen & Täuber, 2012) ή την αποκατάσταση μιας απειλούμενης κοινωνικής ταυτότητας (van Leeuwen, 2007).

Η παροχή βοήθειας όμως μπορεί να έχει και γνήσια αγνή βάση. Τα συναισθήματα μπορούν να παίζουν σημαντικό ρόλο στην παροχή βοήθειας σε εξω-ομάδες (για μια επισκόπηση βλ. Iyer & Leach, 2010). Οι Pagano και Huo (2007) μελέτησαν τη σχέση διαφορετικών συναισθημάτων με τη στήριξη ανθρωπιστικών πολιτικών και πολιτικών αποκατάστασης προς τον Ιρακινό λαό μετά το επίσημο τέλος του πολέμου το 2003. Βρήκαν ότι η ενσυναίσθηση προέβλεπε το μεγαλύτερο εύρος πολιτικών δράσεων (σε σχέση με το θυμό και την ενοχή), οι οποίες στόχευαν στη βελτίωση των συνθηκών στο Ιράκ βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα. Η ενσυναίσθηση, η ικανότητα δηλαδή να «μπει κανείς στη θέση του άλλου», φαίνεται πράγματι να προάγει τη διάθεση για παροχή βοήθειας σε μειονεκτούσες εξω-ομάδες, καθώς μπορεί, μεταξύ άλλων, να μας θυμίσει την κοινωνική μας ευθύνη αλλά και το γεγονός ότι κι εμείς οι ίδιοι ανήκουμε σε μία τουλάχιστον ομάδα που χρειάζεται βοήθεια (βλ. Goodman, 2000).

Παρόμοια, οι Mallett et al. (2008) εξέτασαν την ανάληψη της προοπτικής της εξω-ομάδας (*outgroup perspective taking*) ως παράγοντα προώθησης της διομαδικής βοήθειας (με τη μορφή μάλιστα συμμετοχής σε συλλογική δράση υπέρ μειονοτήτων). Σε τρεις μελέτες βρήκαν πράγματι ενδείξεις ότι η ανάληψη της προοπτικής του άλλου σχετίζονταν με μεγαλύτερη πρόθεση για δράση αλλά και μεγαλύτερη πραγματική συμμετοχή σε συλλογικές

δράσεις υπέρ μειονοτήτων. Η σχέση αυτή όμως ήταν πιο ισχυρή για τους συμμετέχοντες που δεν είχαν υψηλή ταύτιση με την ενδο-ομάδα τους.

Διεργασίες ταυτότητας. Στο μοντέλο τους για την πολιτική αλληλεγγύη, οι Subasic et al. (2008) μιλούν για την κεντρικότητα των διεργασιών ταυτότητας στην κινητοποίηση της σιωπηλής πλειοψηφίας προς όφελος της μειονότητας. Η κοινωνική κατηγοριοποίηση, ο διαχωρισμός δηλαδή ατόμων σε ομάδες, μπορεί να καθορίσει την αντίληψη, τα συναισθήματα, αλλά και τη συμπεριφορά μας απέναντί τους, ακόμη κι αν αυτός ο διαχωρισμός γίνεται στη βάση ασήμαντων κριτηρίων, όπως το καλλιτεχνικό τους γούστο (Tajfel, Billig, Bundy, & Flament, 1971). Έτσι, τείνουμε και να βοηθούμε πιο εύκολα ένα μέλος της ενδο-ομάδας παρά κάποιον που ανήκει στην εξω-ομάδα (Piliavin, Dovidio, Gaertner, & Clark, 1981, όπως αναφέρεται από τους Dovidio, Gaertner, Shnabel, Saguy, & Johnson, 2010).

Η αντίληψη των διομαδικών ορίων ωστόσο δεν είναι απαραίτητα στατική και η ενδο-ομάδα μπορεί να διευρυνθεί για να χωρέσει άτομα ή ομάδες που θα κατηγοριοποιούνταν εξ αρχής ως εξω-ομάδες. Η διαδικασία μάλιστα δημιουργίας μιας κοινής ενδο-ομαδικής ταυτότητας υπόσχεται ευνοϊκότερες στάσεις (βλ. Gaertner et al., 1993), αλλά και μεγαλύτερη πρόθεση για παροχή βοήθειας στα άτομα που θα ανήκαν αρχικά στην εξω-ομάδα (βλ. Dovidio et al., 2010). Στα πειράματά τους με Λευκούς Αμερικανούς φοιτητές, οι Dovidio, Gaertner και Johnson (1999, όπως αναφέρεται από τους Dovidio et al., 2010) βρήκαν ότι, μετά την παρακολούθηση μιας σύντομης συνέντευξης ενός Αφροαμερικανού φοιτητή, οι συμμετέχοντες ήταν πιο πρόθυμοι να συμμετάσχουν σε εθελοντικές δράσεις υπέρ των Αφροαμερικανών φοιτητών, όταν ο συνεντευξιζόμενος φοιτητής συστηνόταν ως μέλος της κοινής ενδο-ομάδας (φοιτητής του εν λόγω πανεπιστημίου), παρά όταν συστηνόταν ως Μαύρος φοιτητής.

Ο ρόλος της διομαδικής επαφής. Τα ευρήματα που παρουσιάστηκαν παραπάνω θα μπορούσαν να έχουν έναν κοινό παρονομαστή, έναν κοινό υποκείμενο μηχανισμό: τη διομαδική επαφή. Η παροχή βοήθειας, η ενσυναίσθηση και η δημιουργία κοινής ταυτότητας είναι διεργασίες που μάλλον διευκολύνονται από την επαφή μεταξύ μελών διαφορετικών ομάδων (π.χ. Johnston & Glasford, 2017· Pettigrew & Tropp, 2008· Gaertner, Dovidio, & Bachman, 1996 αντίστοιχα). Επιπρόσθετα, η διομαδική επαφή εγείρει συναισθήματα εγγύτητας και επιτρέπει την ενσωμάτωση του άλλου στον εαυτό (*inclusion of other in the self*, Aron, Aron, & Smollan, 1992, όπως αναφέρεται από τους Wright & Richard, 2010), που με τη σειρά της προάγει θετικότερες στάσεις και αυξημένη παροχή βοήθειας προς την εξω-ομάδα στο σύνολό της (βλ. Wright & Richard, 2010).

Οι Oliner (2004) και Oliner και Oliner (1988, όπως αναφέρεται από τους Pettigrew & Tropp, 2011) πήραν συνεντεύξεις από περισσότερους από 600 Ευρωπαίους Χριστιανούς, 400 εκ των οποίων βοήθησαν στην προστασία και διάσωση Εβραίων από το Ολοκαύτωμα κατά τη διάρκεια του 2^{ου} Παγκοσμίου Πολέμου. Μια από τις διαφορές μεταξύ των «διασωστών» και των «απλών παρατηρητών» ήταν ότι οι πρώτοι ανέφεραν περισσότερες εμπειρίες επαφής με Εβραίους πριν τον πόλεμο (σε φιλικούς κύκλους, γειτονιές και εργασία), καθώς και έναν περισσότερο διομαδικό προσανατολισμό, με την έννοια ότι ανέφεραν περισσότερες στενές φιλίες με άτομα διαφορετικής κοινωνικής τάξης κατά την ανάπτυξή τους.

Ο Arun Gandhi αναφέρει πώς μια τυχαία γνωριμία με ένα Νοτιοαφρικανό πολιτικό που επισκεπτόταν την Ινδία έπεισε τον τελευταίο να εναντιωθεί στο απαρτχάιντ και το κόμμα του (Gandhi, 2017). Ο Νοτιοαφρικανός εγγονός του Mahathma Gandhi βρισκόταν στην Ινδία, ανήμπορος να επιστρέψει στη Νότιο Αφρική, καθώς το καθεστώς του απαρτχάιντ δεν επέτρεπε την είσοδο στη χώρα στην Ινδή σύζυγό του. Εκεί συνάντησε τυχαία τον πολιτικό Jacobus Basson, ο οποίος ανήκε στο κυβερνών Εθνικό Κόμμα. Ο Gandhi του εξέφρασε την αντίθεσή του με την πολιτική του απαρτχάιντ και του περιέγραψε τις δυσκολίες που βίωνε η

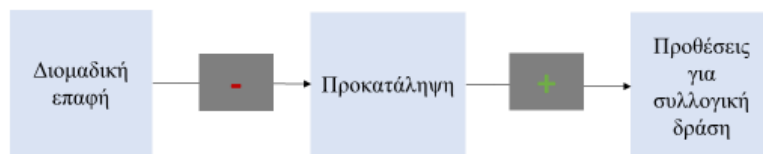
οικογένειά του εξαιτίας της. Όπως αναφέρει, τελικά ο Basson πείστηκε για τα δεινά της προκατάληψης και, επιστρέφοντας στη Νότιο Αφρική, ξεκίνησε εκστρατεία κατά του απαρτχάιντ.

Η διομαδική επαφή σχετίζεται με στήριξη παρεμβάσεων που προωθούν την αποκατάσταση των αδικιών (π.χ. Dixon et al., 2007) ή τη βελτίωση της θέσης της μειονεκτούσας ομάδας γενικότερα (π.χ. Sakal et al., 2011), ενώ μπορεί να και κινητοποιήσει τους προνομιούχους προς δράση υπέρ των μειονεκτούντων (Mallett et al., 2008· Reimer et al., 2017). Οι πολιτικές στάσεις της κυρίαρχης ομάδας μπορεί μάλιστα να λειτουργήσουν ενισχυτικά στην κινητοποίηση της μειονότητας: όταν η κυρίαρχη ομάδα πιστεύει ότι η κοινωνική ιεραρχία είναι άδικη και όχι νόμιμη, η επαφή της μειονότητας μαζί τους δεν έχει «κατασταλτική» δράση, δηλαδή η πρόθεση των μειονοτήτων για συλλογική δράση δεν επηρεάζεται αρνητικά από τη διομαδική επαφή (Becker et al., 2013).

Γιατί όμως η μείωση της προκατάληψης είναι κάτι στο οποίο επιμένουμε; Όπως αναφέρουν οι Mallett et al. (2008) λογικά μπορούμε να υποθέσουμε ότι είναι πιο πιθανό να συμμετάσχει κανείς σε δράσεις υπέρ μιας εξω-ομάδας που συμπαθεί παρά κάποιας που αντιπαθεί.

Παράλληλα ωστόσο, όπως έχουμε προαναφέρει, η προκατάληψη μπορεί να παίζει καθοριστικό ρόλο στη δημιουργία και διαίωνιση κοινωνικών ιεραρχιών. Η πεποίθηση ότι μια ομάδα είναι, για παράδειγμα, χαμηλής ικανότητας, μπορεί να αποτρέψει την παροχή ίσων ευκαιριών στα μέλη της.

Στόχος της μελέτης που παρουσιάζεται στη συνέχεια ήταν να εξετάσει ένα μοντέλο αλληλουχίας από τη διομαδική επαφή, στη μείωση της προκατάληψης και τελικά στην πρόθεση για δράση υπέρ μειονοτήτων. Συγκεκριμένα εστιάζουμε στο γνωστικό στοιχείο της προκατάληψης, στα στερεότυπα δηλαδή, και συγκεκριμένα στις διαστάσεις της ικανότητας και της θέρμης, οι οποίες αποτελούν θεμελιώδεις διαστάσεις της κοινωνικής αντίληψης (Fiske, Cuddy, Glick, & Xu, 2002).

Σχήμα 5. Προτεινόμενη διαμεσολάβηση της σχέσης μεταξύ διομαδικής επαφής και πρόθεσης για συλλογική δράση υπέρ μειονοτήτων μέσω μείωσης του γνωστικού στοιχείου της προκατάληψης, δηλαδή των στερεοτύπων.

Βασική μας θέση είναι ότι η διομαδική επαφή, πέραν της συνεισφοράς της στη μείωση της προκατάληψης και του διομαδικού άγχους, αλλά και στη δημιουργία ενσυναισθητικών διομαδικών σχέσεων (cf. Pettigrew & Tropp, 2008), μπορεί να λειτουργήσει ως μηχανισμός κινήτοποίησης των προνομιούχων προς όφελος των μειονεκτούντων, ως εργαλείο θα λέγαμε δημιουργίας διομαδικών συμμαχιών σε πρακτικό επίπεδο για την κοινωνική αλλαγή.

Συνοπτική Επισκόπηση της Μελέτης 2

Στη δεύτερη μελέτη επιχειρήσαμε να συμβιβάσουμε τις δύο ανταγωνιστικές προσεγγίσεις για την κοινωνική αλλαγή – τη μείωση της προκατάληψης και τη συλλογική δράση – εξετάζοντας α) εάν η διομαδική επαφή με μειονοτικές ομάδες συμβάλει στη διομαδική αλληλεγγύη, με τη μορφή πρόθεσης για ανάληψη δράσης υπέρ μειονοτήτων και β) εάν η σχέση αυτή διαμεσολαβείται από τη μείωση της προκατάληψης. Οι υποθέσεις μας πλαισιώθηκαν θεωρητικά από το Μοντέλο Περιεχομένου των Στερεοτύπων (Fiske et al., 2002): οι εξω-ομάδες-στόχοι επιλέχθηκαν ώστε να ανταποκρίνονται σε διαφορετικά τεταρτημόρια κοινωνικής κατηγοριοποίησης που προτείνει το μοντέλο αυτό, ενώ οι διαστάσεις της ικανότητας και της θέρμης ελέγχθηκαν ως διαμεσολαβούσες μεταβλητές στη

σχέση μεταξύ διομαδικής επαφής και πρόθεσης για δράση υπέρ εξω-ομάδων. Η μελέτη αυτή πραγματοποιήθηκε στην Ελλάδα και σε δείγμα Ελλήνων και Ελληνίδων που ανήκαν στην κυρίαρχη πλειοψηφία (που δεν ανήκαν δηλαδή στις μειονότητες που επιλέξαμε ως εξω-ομάδες-στόχους).

Κεφάλαιο 7: Μελέτη 2

Εισαγωγή

Οι διακρίσεις στην Ελλάδα. Πρόσφατη μελέτη συγκέντρωσε στοιχεία για την πρόληψη της φτώχειας, την ισότιμη πρόσβαση στην εκπαίδευση, την εργασία και την υγεία, την κοινωνική συνοχή και τη διαγενεακή δικαιοσύνη στην Ευρώπη των 28, με σκοπό τη δημιουργία ενός συνολικού δείκτη κοινωνικής δικαιοσύνης (Schraad-Tischler, 2015). Η Ελλάδα βρέθηκε στην τελευταία θέση.

Τα τελευταία χρόνια η Ελλάδα αντιμετωπίζει μια βαθιά οικονομική κρίση και, παρά το γεγονός ότι ολοένα και μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού απειλείται από τον κοινωνικό αποκλεισμό (Κατσίκας, Καρακίτσιος, Φιλίνης, & Πετραλιάς, 2014), συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες παραμένουν πιο ευάλωτες απέναντι στις ανισότητες. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα πρόσφατου Ειδικού Ευρωβαρόμετρου για τις διακρίσεις στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι πιο διαδεδομένες μορφές διάκρισης στην Ελλάδα είναι βάσει εθνικής καταγωγής, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας φύλου και αναπηρίας (European Commission, 2015).

Τα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων³⁰, των ατόμων με αναπηρία και των μεταναστών βρίσκονται τα τελευταία χρόνια στο επίκεντρο του δημόσιου διαλόγου και σειρά διαμαρτυριών, αλλά και νομοθετικών ρυθμίσεων, έχουν πραγματοποιηθεί για την προστασία τους (π.χ. σύμφωνο συμβίωσης, θέματα προσβασιμότητας σε δημόσιους χώρους, νόμος για την ιθαγένεια, αντίστοιχα). Η παρούσα μελέτη επιχειρεί να εξετάσει τη σχέση της διομαδικής επαφής με την πρόθεση για ανάληψη δράσης υπέρ των τριών αυτών ευάλωτων στις διακρίσεις κοινωνικών ομάδων, καθώς και το διαμεσολαβητικό ρόλο των δύο βασικών

³⁰Ο όρος *ομοφυλόφιλοι* δεν περιλαμβάνει όλα τα άτομα που υφίστανται διακρίσεις λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού ή ταυτότητας φύλου (ΛΟΑΤΚΙ), αλλά αποτελεί μάλλον υποσύνολό τους. Ωστόσο, για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας επιλέξαμε να χρησιμοποιήσουμε τον όρο αυτό καθώς είναι πιο συνήθης στην καθομιλουμένη.

διαστάσεων των στερεοτύπων – της ικανότητας και της θέρμης (Fiske et al., 2002) - στη σχέση αυτή.

Το μοντέλο περιεχομένου των στερεοτύπων. Οι ομοφυλόφιλοι, τα άτομα με αναπηρία και οι μετανάστες αποτελούν λοιπόν τις πιο ευάλωτες απέναντι στις διακρίσεις κοινωνικές ομάδες στην Ελλάδα. Η κοινή τους αυτή ιδιότητα δε συνεπάγεται όμως απαραίτητα τις ίδιες μορφές προκατάληψης ή συμπεριφορών διάκρισης απέναντί τους (cf. Cuddy, Fiske, & Glick, 2007), καθώς τα στερεότυπα για την κάθε ομάδα είναι διαφορετικά (Fiske, Xu, Cuddy, & Glick, 1999). Το Μοντέλο Περιεχομένου των Στερεοτύπων (Fiske et al., 2002), προτείνει ότι τα στερεότυπα αποτελούν αντανάκλαση της πρόσληψης των διομαδικών σχέσεων και συγκεκριμένα της διαφοράς status των υπό εξέταση ομάδων (υψηλότερο ή χαμηλότερο σε σχέση με την ενδο-ομάδα), αλλά και του είδους της διομαδικής σχέσης (ανταγωνιστική ή συνεργατική προς την ενδο-ομάδα). Το status σχετίζεται με την προσλαμβανόμενη ικανότητα της εκάστοτε εξω-ομάδας, ενώ ο ανταγωνισμός με την προσλαμβανόμενη θέρμη. Η αξιολογική κρίση για κάθε εξω-ομάδα στηρίζεται ουσιαστικά σε δύο κεντρικές ερωτήσεις: α) τι προθέσεις έχει απέναντι στην ενδο-ομάδα (φιλικές ή εχθρικές) και β) μπορεί να τις πραγματοποιήσει (ικανή ή ανίκανη); Συνεπώς η θέρμη και η ικανότητα ορίζονται ως οι βασικοί πυλώνες των κοινωνικών κρίσεων (Cuddy, Fiske, & Glick, 2008).

Οι κοινωνικές ομάδες λοιπόν χωρίζονται, σύμφωνα με το μοντέλο περιεχομένου των στερεοτύπων σε 4 τεταρτημόρια. Στο πρώτο εντάσσονται οι ομάδες υψηλής ικανότητας και υψηλής θέρμης, οι οποίες συμπεριλαμβάνουν τις ενδοομάδες, τους στενούς συμμάχους, αλλά και ομάδες αναφοράς, όπως οι Λευκοί, οι ετεροφυλόφιλοι ή όσοι ανήκουν στη μεσαία τάξη. Τόσο τα συναισθήματα (π.χ. θαυμασμός) όσο και οι συμπεριφορικές προθέσεις απέναντι σε αυτές τις ομάδες έχουν αμιγώς θετικό πρόσημο. Οι συμπεριφορικές προθέσεις συγκεκριμένα συμπεριλαμβάνουν ενεργητική (π.χ. βοήθεια) και παθητική διευκόλυνση (π.χ. συναναστροφή).

Στο δεύτερο εντάσσονται ομάδες που θεωρούνται χαμηλής ικανότητας και χαμηλής θέρμης (π.χ. φτωχοί). Τα συναισθήματα απέναντι τους είναι αρνητικά (π.χ. περιφρόνηση), ενώ οι συμπεριφορές χαρακτηρίζονται από ενεργητική (π.χ. επίθεση) ή παθητική βλάβη (π.χ. αποκλεισμός). Οι ομάδες αυτές εμπίπτουν στο περιφρονητικό στερεότυπο.

Στο τρίτο και τέταρτο τεταρτημόριο εντάσσονται ομάδες, για τις οποίες τα στερεότυπα είναι αμφίθυμα. Στη μία περίπτωση συνυπάρχει το θετικό στερεότυπο της υψηλής ικανότητας με το αρνητικό στερεότυπο της χαμηλής θέρμης (ζηλόφθονο στερεότυπο – εδώ εντάσσονται για παράδειγμα οι Εβραίοι). Τα συναισθήματα για αυτές τις ομάδες είναι επίσης αμφίθυμα (π.χ. φθόνος), όπως και οι συμπεριφορικές προθέσεις απέναντί τους, οι οποίες ενέχουν παθητική διευκόλυνση (π.χ. συναναστροφή) και ενεργή βλάβη (π.χ. επίθεση).

Στην άλλη περίπτωση αμφίθυμου στερεοτύπου συναντάμε ομάδες υψηλής θέρμης και χαμηλής ικανότητας (π.χ. τους ηλικιωμένους). Το στερεότυπο για αυτές τις ομάδες είναι πατερναλιστικό, τα συναισθήματα απέναντί τους χαρακτηρίζονται από οίκτο και οι συμπεριφορές απέναντί τους συμπεριλαμβάνουν ενεργητική διευκόλυνση (π.χ. προστασία) και παθητική βλάβη (π.χ. αποκλεισμός).

Η Fiske και οι συνεργάτες της (Fiske et al., 1999, 2002) παρέχουν ενδείξεις ότι οι τρεις εξω-ομάδες υπό εξέταση διαφέρουν τόσο ως προς την προσλαμβανόμενη ικανότητά τους όσο και ως προς τη θέρμη, και κατά συνέπεια ότι ανταποκρίνονται σε διαφορετικές κατηγορίες στερεοτύπου. Τα άτομα με αναπηρία αποτελούν μία κοινωνική ομάδα για την οποία επικρατούν αμφίθυμες αντιλήψεις και συγκεκριμένα αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα αποδεκτών πατερναλιστικής προκατάληψης, καθώς θεωρούνται θερμά και φιλικά, αλλά όχι ικανά (Υπόθεση 1) (βλ. επίσης Louvet & Rohmer, 2010· Rohmer & Louvet, 2011).

Για τις ομάδες των ομοφυλοφίλων και των μεταναστών τα ευρήματα δεν είναι τόσο ξεκάθαρα, καθώς η κάθε ομάδα εμπεριέχει διαφορετικές υπο-ομάδες (Asbrock, 2010,

Brambilla, Carnaghi, & Ravenna, 2011· Clausell & Fiske, 2005· Lee & Fiske, 2006). Στο στερεότυπο για τους ομοφυλόφιλους μπορεί να εμπεριέχεται το πρωτότυπο του θηλυπρεπή gay άντρα (βλ. Clausell & Fiske, 2005), αλλά και η εικόνα της αρρενωπής λεσβίας (βλ. Brambilla et al., 2011), ενώ στο στερεότυπο για τους μετανάστες μπορεί να συνυπάρχει ο φιλότιμος τεχνίτης μαζί με τον ανειδίκευτο εργάτη και το μετανάστη χωρίς χαρτιά (βλ. Binggeli, Krings, & Sczesny, 2014 και Lee & Fiske, 2006 για τις ομάδες μεταναστών σε Ελβετία και ΗΠΑ αντίστοιχα). Ταυτόχρονα, ενώ το μοντέλο περιεχομένου των στερεοτύπων έχει λάβει εμπειρική στήριξη σε διαφορετικές κουλτούρες (Cuddy et al., 2008· 2009), εμφανές έχει γίνει και το γεγονός ότι κάθε κοινωνία παρουσιάζει τις ιδιαιτερότητές της (βλ. επίσης Asbrock, 2010).

Στην Ελλάδα για πολλά χρόνια ζητήματα σεξουαλικής ταυτότητας θίγονταν κατά βάση σε σχέση με δημόσια πρόσωπα και δη καλλιτέχνες. Ουσιαστικά ήταν μόνο πρόσωπα της δημόσιας σφαίρας για το σεξουαλικό προσανατολισμό των οποίων γινόταν λόγος δημόσια, πράγμα που μπορούμε να υποθέσουμε ότι συνετέλεσε στη διαμόρφωση της άποψης ότι οι ομοφυλόφιλοι είναι ομάδα με υψηλό status, η οποία μάλιστα ελέγχει τον καλλιτεχνικό χώρο. Παράλληλα, σύμφωνα με τις προβλέψεις του ΜΠΣ, για τις περισσότερες εξω-ομάδες επικρατεί αμφίθυμο στερεότυπο (Fiske et al., 2002). Συνεπώς, υποθέτουμε ότι οι ομοφυλόφιλοι θα αντιμετωπίζονται ως ομάδα με ισχύ, που στόχο όμως έχει να υποσκάψει την ισχύ άλλων κοινωνικών ομάδων – θα θεωρούνται δηλαδή ικανοί αλλά όχι θερμοί, δηλαδή στόχοι ζηλόφθονης προκατάληψης (Υπόθεση 2) .

Τις τελευταίες τρεις δεκαετίες η Ελλάδα έχει δεχτεί μεταναστευτικά ρεύματα από την Ανατολική Ευρώπη, την Αφρική και την Ασία, με αποκορύφωμα το προσφυγικό κύμα από τη Συρία. Παρά το γεγονός ότι οι μετανάστες στη χώρα δεν αποτελούν μία εννιαία ομάδα, θα λέγαμε ότι γενικά αντιμετωπίζονται με έχθρα και περιφρόνηση. Τα καταγεγραμμένα περιστατικά βίας απέναντί τους δείχνουν να αυξάνονται (Racist Violence Recording

Network, 2016) και ο δημόσιος λόγος αντανακλά συχνά μια αίσθηση «παρασιτικής» απειλής (π.χ., «μας παίρνουν τις δουλειές», «παίρνουν επιδόματα που δεν αξίζουν», «αποτελούν υγειονομική βόμβα»). Υποθέτουμε ότι οι μετανάστες θα αντιμετωπίζονται ως ομάδα με χαμηλό status και παρασιτικές διαθέσεις, δηλαδή ούτε ικανοί ούτε θερμοί, δηλαδή στόχοι περιφρονητικής προκατάληψης (Υπόθεση 3).

Οι εξω-ομάδες υπό εξέταση στην παρούσα μελέτη αποτελούν λοιπόν στόχο έντονων διακρίσεων στη χώρα, ενώ – σύμφωνα με τις υποθέσεις μας και τις προβλέψεις του μοντέλου περιεχομένου των στερεοτύπων – εμπίπτουν σε διαφορετικά τεταρτημόρια της κοινωνικής κρίσης: οι ομοφυλόφιλοι αντιμετωπίζονται ζηλόφθονα, τα άτομα με αναπηρία πατερναλιστικά, και οι μετανάστες περιφρονητικά.

Διομαδική επαφή. Η διομαδική επαφή κατέχει κεντρικό ρόλο στη βιβλιογραφία για την καταπολέμηση των διακρίσεων. Όπως παρουσιάστηκε εκτενέστερα στο αντίστοιχο κεφάλαιο, η υπόθεση του Allport (1954/1958) βρίσκει συστηματικά εμπειρική στήριξη: η συναναστροφή με εξω-ομάδες σχετίζεται με ευνοϊκές διομαδικές στάσεις. Η μετα-ανάλυση των Pettigrew και Tropp (2006) βρήκε μια καθολική αρνητική σχέση μεταξύ διομαδικής επαφής και προκατάληψης, ενώ αυτή των Lemmer και Wagner (2015) κατέδειξε την αποτελεσματικότητα της επαφής στη μείωση της εθνικής προκατάληψης με μακροχρόνια μάλιστα αποτελέσματα. Οι θετικές επιδράσεις της επαφής έχουν διαπιστωθεί για πληθώρα εξω-ομάδων, μεταξύ των οποίων οι ομοφυλόφιλοι (MacInnis, Page-Gould, & Hodson, 2016), τα άτομα με αναπηρίες (π.χ., Maras & Brown, 1996· για ψυχική αναπηρία βλ. Vezzali & Capozza, 2011), και οι μετανάστες (Voci & Hewstone, 2003).

Παράλληλα, η διομαδική επαφή συνδέεται με χαμηλότερη απάθεια του παρευρισκομένου (*bystander apathy*, βλ. Abbott & Cameron, 2014), μεγαλύτερη ενσυναίσθηση και ανάληψη της προοπτικής του άλλου (*perspective taking*, βλ. Pettigrew & Tropp, 2008) και υποστήριξη συμφιλίωσης σε συνθήκες δισεπίλυτης διομαδικής σύγκρουσης (Pickett et al., 2014).

Ευρήματα ακόμη πιο σημαντικά και σχετικά με την παρούσα έρευνα είναι η θετική σχέση μεταξύ διομαδικής επαφής και υποστήριξης πολιτικών που στοχεύουν στην προώθηση της ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης (π.χ., Dixon et al., 2007), αλλά και πρόθεσης για συμμετοχή σε δράση προς όφελος της μειονεκτούσας εξω-ομάδας (π.χ., Cakal et al., 2011).

Ο διαμεσολαβητικός ρόλος των στερεοτύπων. Στην πρωτότυπη διατύπωση της υπόθεσης της επαφής, ο Allport (1954/1958) συζητά τη διαφορά μεταξύ της άποψης για μια εξω-ομάδα και της στάσης απέναντί της, υποστηρίζοντας ότι χωρίς μια γενικευμένη άποψη για μια εκάστοτε εξω-ομάδα δεν μπορεί να υπάρξει εχθρική απέναντί της (σελ. 13 · cf. Fishbein & Ajzen, 1975 · βλ. επίσης Cuddy et al., 2007). Η επαφή, προτείνει ο Allport, μπορεί να προσφέρει το έδαφος για ουσιαστική διομαδική γνωριμία, η οποία με τη σειρά της είναι ικανή να μειώσει τις προκαταλήψεις και κατ'επέκταση τη συμπεριφορική τους έκφραση (βλ. Pettigrew & Tropp, 2008 για το διαμεσολαβητικό ρόλο της γνώσης για την εξω-ομάδα στην αρνητική σχέση επαφής και προκατάληψης).

Ωστόσο, τα δεδομένα για τη σχέση μεταξύ διομαδικής επαφής και στερεοτύπων - και δη για το διαμεσολαβητικό ρόλο των στερεοτύπων μεταξύ επαφής και συμπεριφορικής προδιάθεσης απέναντι στην εξω-ομάδα - είναι περιορισμένα. Έρευνα ανάμεσα σε Αμερικανούς και Ιάπωνες βρήκε ότι η φιλική επαφή σχετίζεται με μεγαλύτερη μεταβλητότητα στα στερεότυπα (Ota, 2005), ενώ η Gaunt (2011) βρήκε ότι όσο περισσότερες προσωπικές κοινωνικές επαφές με Άραβες είχαν Εβραίοι μαθητές στο Ισραήλ τόσο πιο αδύναμα ήταν τα στερεότυπά τους για την εξω-ομάδα. Στην ίδια έρευνα διαπιστώθηκε ο διαμεσολαβητικός ρόλος των στερεοτύπων στη σχέση μεταξύ προσωπικών κοινωνικών επαφών και πρόθεσης για μελλοντική διομαδική επαφή με Άραβες.

Ένας κοινός ωστόσο προβληματισμός ανάμεσα στους ερευνητές αφορά στο γεγονός ότι πέραν της διαδρομής από την επαφή στη μειωμένη προκατάληψη, υπάρχει και η αντίστροφη διαδρομή: συνήθως οι άνθρωποι με υψηλά επίπεδα προκατάληψης αποφεύγουν τη

συναναστροφή με ανθρώπους διαφορετικών κοινωνικών ομάδων. Το γεγονός αυτό μπορεί να καταστήσει προβληματική τη μελέτη τόσο των θετικών όσο και των αρνητικών επιδράσεων της επαφής. Επιπλέον, ενώ κάποιοι ερευνητές αναφέρουν ότι η διαδρομή από την επαφή στην προκατάληψη είναι πιο ισχυρή από την αντίστροφη διαδρομή (Brown, Eller, Leeds, & Stace, 2007· Pettigrew, 1997· Pettigrew, Christ, Wagner, & Stellmacher, 2007· Pettigrew & Tropp, 2006), άλλοι δεν κατάφεραν να βρουν τέτοιες διαφορές (Binder et al., 2009, Levin et al., 2003). Οι Eller και Abrams (2003) μάλιστα προτείνουν ότι σε ορισμένες περιπτώσεις ίσως είναι θεμιτή η στόχευση στην αλλαγή των στάσεων πριν την επαφή. Θα μπορούσε επίσης κανείς να ισχυρισθεί ότι η ύπαρξη αρνητικών διομαδικών στάσεων οδηγεί στον αρνητικό χρωματισμό κάθε διομαδικής συνάντησης. Ωστόσο, έχει βρεθεί ότι η επαφή καταφέρνει να βελτιώσει τις διομαδικές στάσεις, ακόμη και ανάμεσα σε άτομα με υψηλά επίπεδα προκατάληψης (για παράδειγμα, Dhont & Van Hiel, 2009).

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, καθώς και περαιτέρω θεωρητικές και εμπειρικές ενδείξεις για την ακολουθία γνωστικού-συμπεριφορικού (βλ. Fishbein & Ajzen, 1975· βλ. επίσης Cuddy et al., 2007), στην παρούσα έρευνα στόχος μας είναι να εξετάσουμε την επίδραση της διομαδικής επαφής στην προώθηση της διομαδικής αλληλεγγύης, και συγκεκριμένα της πρόθεσης για δράση υπέρ της εξω-ομάδας και το διαμεσολαβητικό ρόλο των στερεοτύπων για την εξω-ομάδα στη σχέση αυτή.

Όπως προβλέπει ο χάρτης BIAS (Cuddy et al., 2007), και στις τρεις περιπτώσεις προκατάληψης (πατερναλιστική, ζηλόφθονη, περιφρονητική) οι συμπεριφορικές προθέσεις που πηγάζουν από τα αντίστοιχα στερεότυπα ενέχουν παθητική (π.χ. αποκλεισμός, υποτίμηση) ή ενεργητική βλάβη (π.χ. επίθεση). Αντίθετα, για την ενδο-ομάδα και τους στενούς της συμμάχους η συμπεριφορική πρόθεση είναι μόνο διευκολυντική (ενεργητικά, π.χ. βοήθεια, προστασία, ή παθητικά, π.χ. συνεργασία, συναναστροφή). Η συμμετοχή σε δράση υπέρ των δικαιωμάτων μιας εξω-ομάδας αποτελεί διευκολυντική συμπεριφορά.

Παράλληλα, οι Brambilla, Ravenna και Hewstone (2012) βρήκαν διαφορετική επίδραση της νοερής επαφής στα στερεότυπα της ικανότητας και της θέρμης, ανάλογα με την ομάδα υπό εξέταση. Συγκεκριμένα βρήκαν θετική επίδραση της επαφής στη διάσταση (ικανότητα ή θέρμη) που υποτίθεται ότι «υστερεί» η εκάστοτε εξω-ομάδα βάσει των προβλέψεων του μοντέλου του περιεχομένου των στεροτύπων. Συνεπώς, υποθέτουμε ότι η σχέση μεταξύ διομαδικής επαφής και πρόθεσης για συμμετοχή σε δράση υπέρ της εξω-ομάδας θα διαμεσολαβείται από την ικανότητα στην περίπτωση των ατόμων με αναπηρία (καθώς θεωρούνται θερμοί αλλά όχι ικανοί, δηλαδή «υστερούν» ως προς την ικανότητα, Υπόθεση 4), από τη θέρμη στην περίπτωση των ομοφυλόφιλων (καθώς θεωρούνται ικανοί αλλά όχι θερμοί, δηλαδή «υστερούν» ως προς τη θερμότητα, Υπόθεση 5), ενώ στην περίπτωση των μεταναστών θα διαμεσολαβείται τόσο από την ικανότητα όσο και από τη θέρμη (καθώς θεωρούνται πως «υστερούν» τόσο σε ικανότητα όσο και σε θέρμη, Υπόθεση 6).

Η παρούσα έρευνα. Συνοψίζοντας, η παρούσα έρευνα επιχειρεί να εξετάσει τη σχέση της διομαδικής επαφής με τις προθέσεις για δράση υπέρ τριών εξω-ομάδων, για τις οποίες υποθέτουμε ότι επικρατούν διαφορετικά στερεότυπα: οι ομοφυλόφιλοι θεωρούνται υψηλής ικανότητας αλλά χαμηλής θέρμης (ζηλόφθονη προκατάληψη), τα άτομα με αναπηρία υψηλής θέρμης και χαμηλής ικανότητας (πατερναλιστική προκατάληψη), ενώ οι μετανάστες χαμηλής θέρμης και χαμηλής ικανότητας (περιφρονητική προκατάληψη). Οι κεντρικές μας υποθέσεις είναι δύο: α) η διομαδική επαφή θα σχετίζεται θετικά με την πρόθεση για δράση υπέρ εξω-ομάδων και β) η σχέση αυτή θα διαμεσολαβείται διαφορετικά για την κάθε εξω-ομάδα και ανάλογα με το στερεότυπο στο οποίο εμπίπτει η καθεμία.

Μέθοδος

Συμμετέχοντες και διαδικασία. Η συλλογή δεδομένων πραγματοποιήθηκε το διάστημα μεταξύ Οκτωβρίου 2012 και Ιανουαρίου 2013 με τη μέθοδο της χιονοστιβάδας και

από ομάδα προπτυχιακών φοιτητριών του τμήματος Ψυχολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου. Το δείγμα αποτέλεσαν 87 άνδρες και 113 γυναίκες ($N = 200$), ηλικίας 18 έως 50 ετών ($M = 30.39$, $TA = 10.45$), εκ των οποίων 115 δήλωσαν εργαζόμενοι/ες, 64 φοιτητές/τριες, 2 μαθητές/τριες και 19 άνεργοι/ες. Οι συμμετέχοντες κατανεμήθηκαν τυχαία σε μία από τις τρεις ομάδες/συνθήκες (ήτοι απάντησαν σε μία από τις τρεις διαφορετικές εκδοχές του ερωτηματολογίου, η καθεμία από τις οποίες αφορούσε μία από τις εξω-ομάδες - στόχους: ομοφυλόφιλοι, άτομα με αναπηρία, μετανάστες). Αρχικά οι συμμετέχοντες ενημερώθηκαν ότι θα λάμβαναν μέρος σε έρευνα για τις απόψεις τους σχετικά με θέματα που απασχολούν την ελληνική κοινωνία, ότι η συμμετοχή τους ήταν εθελοντική και ανώνυμη, και οι απαντήσεις τους εμπιστευτικές.

Προτού προχωρήσουμε στον έλεγχο των ερευνητικών υποθέσεων και ερωτημάτων, διενεργήσαμε έναν αρχικό έλεγχο στο δείγμα, για να διασφαλίσουμε ότι οι συμμετέχοντες δεν ανήκαν στην εξω-ομάδα – στόχο για την οποία κλήθηκαν να απαντήσουν. Συγκεκριμένα, επιβεβαιώσαμε ότι οι συμμετέχοντες της Ομάδας 1 (εξω-ομάδα – στόχος: ομοφυλόφιλοι) δήλωσαν ετεροφυλόφιλο σεξουαλικό προσανατολισμό και εκείνοι της Ομάδας 3 (εξω-ομάδα – στόχος: μετανάστες) δήλωσαν την Ελλάδα ως χώρα γέννησης τόσο των ίδιων όσο και των γονέων τους. Οι συμμετέχοντες της Ομάδας 2 (εξω-ομάδα – στόχος: άτομα με αναπηρία) ερωτήθηκαν εάν υπήρχε άτομο με αναπηρία στο στενό συγγενικό τους περιβάλλον, προκειμένου να ελεγχθούν τυχόν επιδράσεις της στενής επαφής στις αποκρίσεις τους, ωστόσο κανείς συμμετέχων δεν απάντησε καταφατικά. Ένα άτομο εξαιρέθηκε από τις περαιτέρω αναλύσεις, καθώς είχε τυχαία κληθεί να απαντήσει για την εξω-ομάδα των μεταναστών, αλλά δήλωσε ότι και οι δύο γονείς του είχαν γεννηθεί στο εξωτερικό. Η κατανομή του τελικού δείγματος ($N = 199$) στις τρεις ομάδες είναι: Ομάδα 1 (εξω-ομάδα – στόχος: ομοφυλόφιλοι): $N = 80$, Ομάδα 2 (εξω-ομάδα – στόχος: άτομα με αναπηρία): $N = 60$, Ομάδα 3 (εξω-ομάδα – στόχος: μετανάστες): $N = 59$.

Μετρήσεις

Διομαδική επαφή. Για τη μέτρηση της διομαδικής επαφής χρησιμοποιήθηκε μια κλίμακα σημασιολογικής διαφοροποίησης 3 στοιχείων. Οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν σε 7-βάθμια κλίμακα κατά πόσο η επαφή τους με μέλη της εξω-ομάδας – στόχου ήταν γενικά *πολύ δυσάρεστη – πολύ ευχάριστη, πολύ απειλητική – πολύ ήρεμη, πολύ αρνητική – πολύ θετική*. Ο δείκτης αξιοπιστίας εσωτερικής συνοχής της κλίμακας στο σύνολο του δείγματος ήταν $\alpha = .81$ (Ομάδα 1 - ομοφυλόφιλοι: $\alpha = .76$, Ομάδα 2 - άτομα με αναπηρία, $\alpha = .81$, Ομάδα 3 - μετανάστες, $\alpha = .89$).

Μετρήσεις Μοντέλου Περιεχομένου των Στερεοτύπων. Για τη μέτρηση των μεταβλητών του μοντέλου περιεχομένου των στερεοτύπων χρησιμοποιήσαμε κλίμακες της Fiske και των συνεργατών της (Cuddy et al., 2007· Fiske et al., 2002). Οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν κατά πόσο η κάθε ερώτηση αντιπροσώπευε την άποψή τους για την εξω-ομάδα συνολικά σε 7βάθμια κλίμακα Likert (όπου 1 = *καθόλου* και 7 = *πάρα πολύ*). Όπου ήταν απαραίτητο, έγιναν μικρές διαφοποιήσεις ανάμεσα στις τρεις εκδοχές του ερωτηματολογίου, έτσι ώστε οι ερωτήσεις να ανταποκρίνονται καλύτερα στην υπό εξέταση εξω-ομάδα (βλ. Παράρτημα II).

Status. Το προσλαμβανόμενο status των εξω-ομάδων – στόχων μετρήθηκε με κλίμακα 4 στοιχείων (π.χ., *Πόσο κύρος έχουν γενικά οι ομοφυλόφιλοι/ τα άτομα με αναπηρία/ οι μετανάστες*). Ο δείκτης Cronbach ήταν ικανοποιητικός τόσο για το σύνολο το δείγματος ($\alpha = .85$) όσο και για τις τρεις ομάδες/συνθήκες (Ομάδα 1 - ομοφυλόφιλοι: $\alpha = .77$, Ομάδα 2 - άτομα με αναπηρία, $\alpha = .83$, Ομάδα 3 - μετανάστες, $\alpha = .87$).

Ανταγωνισμός. Ο βαθμός στον οποία η κάθε εξω-ομάδα θεωρούνταν ανταγωνιστική μετρήθηκε με κλίμακα 4 στοιχείων (π.χ., *Έχουν οι ομοφυλόφιλοι/ τα άτομα με αναπηρία/ οι μετανάστες προνομιακή μεταχείριση που απειλεί τις άλλες ομάδες στην κοινωνία*;). Ο δείκτης Cronbach ήταν ικανοποιητικός τόσο για το σύνολο το δείγματος ($\alpha = .85$) όσο και για τις

τρεις ομάδες/συνθήκες (Ομάδα 1 - ομοφυλόφιλοι: $\alpha = .84$, Ομάδα 2 - άτομα με αναπηρία, $\alpha = .71$, Ομάδα 3 - μετανάστες, $\alpha = .88$).

Ικανότητα. Η ικανότητα της κάθε εξω-ομάδας μετρήθηκε με κλίμακα 8 στοιχείων (π.χ., *Πόσο ικανοί είναι οι ομοφυλόφιλοι/ τα άτομα με αναπηρία/ οι μετανάστες;*). Ο δείκτης Cronbach ήταν ικανοποιητικός τόσο για το σύνολο το δείγματος ($\alpha = .86$) όσο και για τις τρεις ομάδες/συνθήκες (Ομάδα 1 - ομοφυλόφιλοι: $\alpha = .88$, Ομάδα 2 - άτομα με αναπηρία, $\alpha = .90$, Ομάδα 3 - μετανάστες, $\alpha = .83$).

Θέρμη. Η θέρμη της κάθε εξω-ομάδας μετρήθηκε με κλίμακα 8 στοιχείων (π.χ., *Πόσο φιλικοί είναι οι ομοφυλόφιλοι/ τα άτομα με αναπηρία/ οι μετανάστες;*). Ο δείκτης Cronbach ήταν ικανοποιητικός τόσο για το σύνολο το δείγματος ($\alpha = .88$) όσο και για τις τρεις ομάδες/συνθήκες (Ομάδα 1 - ομοφυλόφιλοι: $\alpha = .72$, Ομάδα 2 - άτομα με αναπηρία, $\alpha = .95$, Ομάδα 3 - μετανάστες, $\alpha = .93$).

Προθέσεις για δράση υπέρ της εξω-ομάδας. Για τη μέτρηση των προθέσεων για δράση υπέρ της εξω-ομάδας κατασκευάσαμε κλίμακες 6 στοιχείων, οι οποίες κάλυπταν βασικές μορφές δράσης (π.χ., συλλογή υπογραφών, δημόσιες συζητήσεις, διαδηλώσεις), αλλά και πραγματικά αιτήματα της κάθε εξω-ομάδας (π.χ., γάμος των ομοφυλοφίλων, προσβασιμότητα δημόσιων χώρων για τα άτομα με αναπηρία, ιθαγένεια για τους μετανάστες). Οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να δηλώσουν το βαθμό στον οποίο θα ήταν πρόθυμοι να προβούν σε καθεμία από τις ενέργειες, χρησιμοποιώντας 7βάθμια κλίμακα Likert ($1 =$ καθόλου, $7 =$ πάρα πολύ). Ο δείκτης Cronbach ήταν ικανοποιητικός τόσο για το σύνολο του δείγματος ($\alpha = .93$) όσο και για τις τρεις ομάδες/ συνθήκες (Ομάδα 1 - ομοφυλόφιλοι: $\alpha = .90$, Ομάδα 2 - άτομα με αναπηρία, $\alpha = .88$, Ομάδα 3 - μετανάστες, $\alpha = .93$).

Αποτελέσματα

Προκαταρτικές αναλύσεις

Μοντέλο περιεχομένου των στερεοτύπων. Αρχικά διενεργήθηκαν αναλύσεις διακύμανσης (μεταξύ υποκειμένων) για να ελεγχθούν οι διαφορές προσλαμβανόμενου status και ανταγωνισμού των τριών εξω-ομάδων – στόχων. Στατιστικά σημαντικές διαφορές βρέθηκαν τόσο για το status, $F(2, 194) = 48.17, p < .001$, όσο και για τον ανταγωνισμό, $F(2, 196) = 24.60, p < .001$. Οι post-hoc συγκρίσεις έδειξαν ότι οι ομοφυλόφιλοι θεωρούνταν πιο υψηλού status ($M = 4.75, TA = .95$) σε σύγκριση τόσο με τα άτομα με αναπηρία ($M = 3.73, TA = 1.30, p < .001$.) όσο και με τους μετανάστες ($M = 2.84, TA = 1.18, p < .001$), οι οποίοι θεωρούνταν χαμηλότερου status συγκριτικά και με τα άτομα με αναπηρία ($p < .001$).

Οι post-hoc συγκρίσεις για τον προσλαμβανόμενο ανταγωνισμό των εξω-ομάδων – στόχων έδειξαν ότι οι μετανάστες θεωρούνταν περισσότερο ανταγωνιστικοί ($M = 3.41, TA = 1.60$) τόσο σε σχέση με τους ομοφυλόφιλους ($M = 2.73, TA = 1.42, p < .05$) όσο και με τα άτομα με αναπηρία ($M = 1.71, TA = .80, p < .001$), τα οποία θεωρούνταν λιγότερο ανταγωνιστικά συγκριτικά και με τους ομοφυλόφιλους ($p < .001$).

Όπως προβλέπει το Μοντέλο Περιεχομένου των Στερεοτύπων, το status της εξω-ομάδας σχετίζεται θετικά με την ικανότητα και για τις τρεις εξω-ομάδες (ομοφυλόφιλοι: $r(79) = .64, p < .001$, άτομα με αναπηρία: $r(60) = .71, p < .001$, μετανάστες: $r(58) = .55, p < .001$). Όπως και πάλι προβλέπει το Μοντέλο Περιεχομένου των Στερεοτύπων, ο προσλαμβανόμενος ανταγωνισμός από την εξω-ομάδα σχετίζεται αρνητικά με τη θερμότητα για τις ομάδες των ομοφυλοφίλων ($r(79) = -.25, p < .05$) και των μεταναστών ($r(59) = -.63, p < .001$). Η συσχέτιση αυτή ωστόσο δεν είναι στατιστικά σημαντική για τα άτομα με αναπηρία ($r(60) = -.14, p > .05$).

Προκειμένου να ελέγξουμε ότι οι ομοφυλόφιλοι, τα άτομα με αναπηρία και οι μετανάστες εμπίπτουν στις κατηγορίες του στερεοτύπου που υποθέτουμε (ζηλόφθονο, πατερναλιστικό

και περιφρονητικό αντίστοιχα), ακολουθήσαμε τη μέθοδο της Fiske και των συνεργατών της (2002, Μελέτη 1). Αρχικά διενεργήσαμε αναλύσεις διακύμανσης (μεταξύ υποκειμένων) για την προσλαμβανόμενη ικανότητα και θέρμη της κάθε εξω-ομάδας. Βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις τρεις εξω-ομάδες, τόσο σε σχέση με την ικανότητα, $F(2, 196) = 5.75, p < .01$, όσο και με τη θέρμη, $F(2, 195) = 37.31, p < .001$.

Οι post-hoc συγκρίσεις έδειξαν ότι οι ομοφυλόφιλοι θεωρούνται ως η πιο ικανή εξω-ομάδα ($M = 4.78$, άτομα με αναπηρία: $M = 4.37, p = .066$, μετανάστες: $M = 4.22, p < .01$), ενώ τα άτομα με αναπηρία ως η πιο θερμή ($M = 5.38$, ομοφυλόφιλοι: $M = 4.64, p < .005$, μετανάστες: $M = 3.80, p < .001$). Συγκρίνοντας την ικανότητα ($M = 4.78$) με τη θέρμη ($M = 4.64$) για την ομάδα των ομοφυλοφίλων, δεν παρατηρείται στατιστικά σημαντική διαφορά, $t(78) = 1.19, p = .24$, εύρημα που δεν επιβεβαιώνει την Υπόθεση 2 (ότι δηλαδή οι ομοφυλόφιλοι εμπίπτουν στο ζηλόφθονο στερεότυπο – υψηλή ικανότητα, χαμηλή θέρμη). Αντίθετα, παρατηρείται στατιστικά σημαντική διαφορά για τα άτομα με αναπηρία, τα οποία θεωρούνται λιγότερο ικανά ($M = 4.37$) από ό,τι θερμά ($M = 5.38$), $t(59) = -6.93, p > .001$, εύρημα που επιβεβαιώνει την Υπόθεση 1 (ότι δηλαδή τα άτομα με αναπηρία εμπίπτουν στο πατερναλιστικό στερεότυπο). Τέλος, οι μετανάστες θεωρούνται περισσότερο ικανοί ($M = 4.22$) παρά θερμοί ($M = 3.80$), $t(58) = 3.73, p > .001$, το γεγονός όμως ότι βαθμολογήθηκε χαμηλότερα από τις άλλες εξω-ομάδες και στις δύο διαστάσεις, στηρίζει εν μέρει την Υπόθεση 3 (ότι δηλαδή οι μετανάστες εμπίπτουν στο περιφρονητικό στερεότυπο).

Συσχετίσεις. Στον Πίνακα 2 παρουσιάζονται ανά ομάδα/συνθήκη οι συσχετίσεις μεταξύ διομαδικής επαφής, προσλαμβανόμενης ικανότητας και θέρμης, και προθέσεων για δράση υπέρ της εξω-ομάδας. Διαπιστώθηκε ότι η θετική διομαδική επαφή σχετίζεται θετικά με την προσλαμβανόμενη θέρμη, την προσλαμβανόμενη ικανότητα και με τις προθέσεις για δράση υπέρ της εξω-ομάδας και στις τρεις περιπτώσεις. Διαπιστώθηκε ακόμη ότι τόσο η

προσλαμβανόμενη θερμότητα, όσο και η προσλαμβανόμενη ικανότητα σχετίζονται θετικά με τις προθέσεις για δράση υπέρ των τριών εξω-ομάδων.

Πίνακας 2. Συσχετίσεις μεταξύ διομαδικής επαφής, προσλαμβανόμενης ικανότητας και θέρμης, και προθέσεων για δράση υπέρ της εξω-ομάδας.

	M	TA	1	2	3
<i>Ομοφυλόφιλοι (N = 80)¹</i>					
1. Διομαδική επαφή	4.98	1.56			
2. Ικανότητα	4.77	.97	.42**		
3. Θέρμη	4.64	1.23	.46**	.58**	
4. Προθέσεις για δράση	2.38	1.51	.41**	.49**	.46**
<i>Άτομα με αναπηρία (N = 60)</i>					
1. Διομαδική επαφή	5.48	1.20			
2. Ικανότητα	4.37	1.17	.38**		
3. Θέρμη	5.38	1.20	.38**	.54**	
4. Προθέσεις για δράση	4.91	1.47	.28**	.38**	.39**
<i>Μετανάστες (N = 59)²</i>					
1. Διομαδική επαφή	4.61	1.22			
2. Ικανότητα	4.22	.95	.37**		
3. Θέρμη	3.80	1.14	.66**	.66**	
4. Προθέσεις για δράση	2.93	1.78	.55**	.37**	.67**

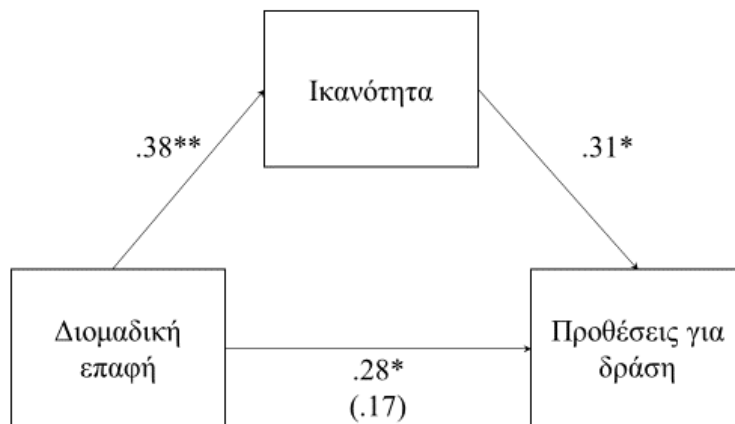
Σημείωση: ** $p < .001$; * $p < .005$; ¹ $N = 79$ για τις συσχετίσεις της θέρμης, λόγω χαμένων τιμών. ² $N = 58$ για τις συσχετίσεις της διομαδικής επαφής, λόγω χαμένων τιμών.

Αναλύσεις διαμεσολάβησης. Πραγματοποιήσαμε αναλύσεις διαμεσολάβησης για να εξετάσουμε το ρόλο της προσλαμβανόμενης ικανότητας και θέρμης στη σχέση μεταξύ διομαδικής επαφής και πρόθεσης για δράση υπέρ της εξω-ομάδας. Συγκεκριμένα ακολουθήσαμε την παρακάτω διαδικασία για την κάθε ομάδα-στόχο (Baron & Kenny, 1986): αρχικά διενεργήσαμε ανάλυση παλινδρόμησης με τη διομαδική επαφή ως προβλεπτική μεταβλητή και τις προθέσεις για δράση ως κριτήριο. Στη συνέχεια διενεργήσαμε ανάλυση

παλινδρόμησης με τη διομαδική επαφή ως προβλεπτική μεταβλητή και την εκάστοτε διαμεσολαβητική μεταβλητή (ικανότητα – θέρμη) ως κριτήριο. Τέλος, διενεργήσαμε ανάλυση παλινδρόμησης με τη διομαδική επαφή και την εκάστοτε διαμεσολαβητική μεταβλητή (ικανότητα – θέρμη) ως προβλεπτικούς παράγοντες και τις προθέσεις για δράση ως κριτήριο. Διαμεσολάβηση είχαμε στις περιπτώσεις που η σχέση μεταξύ διομαδικής επαφής και προθέσεων για δράση έπαυε να είναι στατιστικά σημαντική όταν συμπεριλαμβάναμε τη διαμεσολαβητική μεταβλητή.

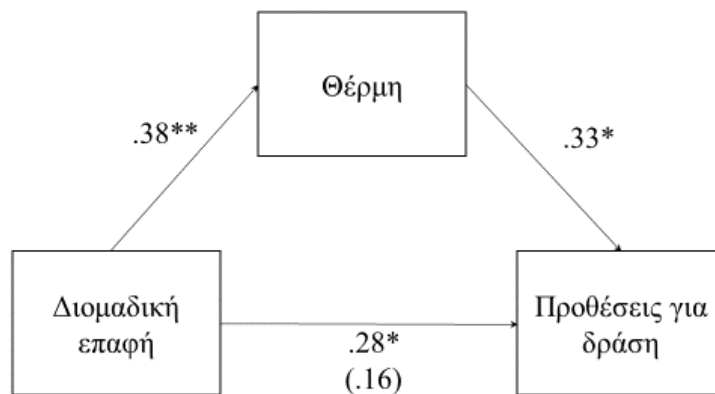
Για τα άτομα με αναπηρία - εξω-ομάδα που εμπίπτει στο πατερναλιστικό στερεότυπο - η σχέση μεταξύ διομαδικής επαφής και πρόθεσης για δράση υπέρ της εξω-ομάδας βρέθηκε να διαμεσολαβείται από την προσλαμβανόμενη ικανότητα, επιβεβαιώνοντας την Υπόθεση 4 (βλ. Σχήμα 5) και την προσλαμβανόμενη θέρμη (δεν είχε διατυπωθεί αντίστοιχη υπόθεση) (βλ. Σχήμα 6). Διενεργώντας μάλιστα Sobel tests για να εξακριβώσουμε τη στατιστική σημαντικότητα των διαμεσολαβήσεων, παρατηρούμε ότι η διαμεσολάβηση μέσω ικανότητας είναι οριακά σημαντική ($z = 1.90, p = .06$), ενώ η διαμεσολάβηση μέσω θέρμης είναι στατιστικά σημαντική ($z = 1.96, p < .05$).

Για τους μετανάστες – εξω-ομάδα που εμπίπτει στο περιφρονητικό στερεότυπο – η σχέση μεταξύ διομαδικής επαφής και πρόθεσης για δράση υπέρ της εξω-ομάδας βρέθηκε να διαμεσολαβείται μόνο από την προσλαμβανόμενη θέρμη, επιβεβαιώνοντας το ένα σκέλος της Υπόθεσης 6 (βλ. Σχήμα 7, Sobel test: ($z = 3.54, p < .001$)). Δε βρέθηκε διαμεσολάβηση για την εξω-ομάδα των ομοφυλοφίλων (Υπόθεση 5), για την οποία ωστόσο δεν επαληθεύτηκε ούτε η υπόθεσή μας ότι εμπίπτει στο ζηλόφθονο στερεότυπο.

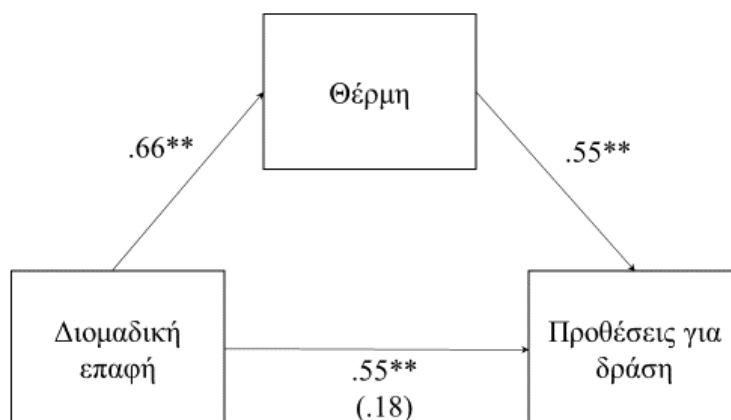
Σχήμα 6. Σταθμισμένοι συντελεστές παλινδρόμησης για τη σχέση μεταξύ διομαδικής επαφής με άτομα με αναπηρία και προθέσεων για δράση υπέρ της εξω-ομάδας, όπως διαμεσολαβείται από την προσλαμβανόμενη ικανότητα της εξω-ομάδας.

Σημείωση: ** $p < .01$, * $p < .05$

Σχήμα 7. Σταθμισμένοι συντελεστές παλινδρόμησης για τη σχέση μεταξύ διομαδικής επαφής με άτομα με αναπηρία και προθέσεων για δράση υπέρ της εξω-ομάδας, όπως διαμεσολαβείται από την προσλαμβανόμενη θέρμη της εξω-ομάδας.

Σημείωση: ** $p < .01$, * $p < .05$

Σχήμα 8. Σταθμισμένοι συντελεστές παλινδρόμησης για τη σχέση μεταξύ διομαδικής επαφής με μετανάστες και προθέσεων για δράση υπέρ της εξω-ομάδας, όπως διαμεσολαβείται από την προσλαμβανόμενη θέρμη της εξω-ομάδας.

Σημείωση: ** $p < .01$

Συζήτηση

Ο στόχος της παρούσας μελέτης ήταν διττός και συγκεκριμένα να εξετάσει α) τη σχέση μεταξύ διομαδικής επαφής και πρόθεσης για συμμετοχή σε συλλογική δράση προς όφελος μειοψηφικών ομάδων ανάμεσα σε μέλη της πλειοψηφικής ομάδας, και β) το διαμεσολαβητικό ρόλο της ικανότητας και της θέρμης - των δύο δηλαδή κεντρικών διαστάσεων του περιεχομένου των στερεοτύπων (Fiske et al., 2002) - στη σχέση αυτή. Τα ερωτήματα διερευνήθηκαν αναφορικά με τρεις κοινωνικές ομάδες-στόχους (ομοφυλόφιλοι, άτομα με αναπηρία, μετανάστες), οι οποίες αντιμετωπίζουν διακρίσεις και μη ισότιμη μεταχείριση στην ελληνική κοινωνία (βλ. European Commission, 2015, Συνήγορος του Πολίτη, 2016) και διαφέρουν τόσο σε σχέση με το προσλαμβανόμενο status τους όσο και με το πόσο ανταγωνιστικές θεωρούνται (όπως επαληθεύουν και τα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης). Παράλληλα, οι τρεις κοινωνικές ομάδες-στόχοι επιλέχθηκαν ώστε να εμπίπτουν στις τρεις κατηγορίες στερεοτύπου (Fiske et al., 2002, βλ. επίσης Fiske et al., 1999):

ζηλόφθονο (ομοφυλόφιλοι), πατερναλιστικό (άτομα με αναπηρία) και περιφρονητικό (μετανάστες).

Σύμφωνα με τις προβλέψεις μας, οι ομοφυλόφιλοι βαθμολογήθηκαν υψηλότερα από τις άλλες δύο εξω-ομάδες ως προς την ικανότητα, ενώ, συγκρίνοντας την προσλαμβανόμενη ικανότητα και θέρμη τους, δε βρέθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά. Το γεγονός ότι οι ομοφυλόφιλοι θεωρούνταν τόσο ικανοί όσο και θερμοί, δε μας επέτρεψε να τους εντάξουμε στο ζηλόφθονο στερεότυπο, όπως είχαμε αρχικά υποθέσει, καθώς, σύμφωνα με το ΜΠΣ, ο συνδυασμός υψηλής ικανότητας και θέρμης προορίζεται για την ενδο-ομάδα και τους στενούς της συμμάχους (Fiske et al., 2002). Το εύρημα αυτό μάλλον αντανακλά την πρόοδο που έχει επιτευχθεί τα τελευταία χρόνια στη χώρα αναφορικά με τα δικαιώματα των ΛΟΑΤΚΙ και την καταπολέμηση των διακρίσεων απέναντί τους.

Τα άτομα με αναπηρία βαθμολογήθηκαν υψηλότερα από τις άλλες δύο εξω-ομάδες ως προς τη διάσταση της θέρμης, ενώ θεωρούνταν περισσότερο θερμοί παρά ικανοί, ευρήματα που στηρίζουν την υπόθεση ότι εμπίπτουν στο πατερναλιστικό στερεότυπο. Τέλος, οι μετανάστες βαθμολογήθηκαν χαμηλότερα από τις άλλες δύο εξω-ομάδες ως προς τη διάσταση τόσο της θέρμης όσο και της ικανότητας, εύρημα το οποίο παρέχει έμμεση στήριξη στην υπόθεση ότι εμπίπτουν στο περιφρονητικό στερεότυπο, παρά το γεγονός ότι θεωρούνταν περισσότερο ικανοί παρά θερμοί.

Τα αποτελέσματα έδειξαν θετική στατιστικά σημαντική σχέση μεταξύ θετικής διομαδικής επαφής και πρόθεσης για δράση υπέρ της εξω-ομάδας και στις τρεις περιπτώσεις.

Προηγούμενες έρευνες έχουν διαπιστώσει τις θετικές επιδράσεις της επαφής στις διομαδικές σχέσεις, οι οποίες δεν περιορίζονται στη μείωση της προκατάληψης, αλλά αφορούν και στη μείωση της κοινωνικής απόστασης (Bastian et al., 2012), της απάθειας του παρευρισκομένου (Abbott & Cameron, 2014), αλλά και στην υποστήριξη πολιτικών και τη δράση υπέρ της ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης (π.χ. Dixon et al., 2007, Cakal et al., 2011). Τα

αποτελέσματά μας παρέχουν περαιτέρω ενδείξεις ότι η επαφή με μέλη μειονεκτουσών κοινωνικών ομάδων μπορεί να προάγει την κοινωνική αλληλεγγύη με τη μορφή της συμμετοχής σε συλλογική δράση για θετική κοινωνική αλλαγή.

Ωστόσο, η σχέση αυτή φαίνεται να διαμεσολαβείται διαφορετικά, ανάλογα με την υπό εξέταση εξω-ομάδα. Ακολουθώντας το ΜΠΣ (Fiske et al., 2002), επικεντρωθήκαμε στην ικανότητα και τη θερμότητα ως τις δύο βασικές διαστάσεις της κοινωνικής αντίληψης γενικά και συγκεκριμένα των στερεοτύπων, εξετάζοντας πώς πιθανόν διαμεσολαβούν τη σχέση διομαδικής επαφής με τις προθέσεις για συμμετοχή σε δράση υπέρ εξω-ομάδων. Οι υποθέσεις μας ότι η σχέση μεταξύ διομαδικής επαφής και πρόθεσης για συμμετοχή σε δράση υπέρ της εξω-ομάδας (πρόθεση δηλαδή για ενεργητική διευκόλυνση) θα διαμεσολαβείται α) από την ικανότητα στην περίπτωση των ατόμων με αναπηρία, β) από τη θερμότητα στην περίπτωση των ομοφυλόφιλων, και γ) από την ικανότητα και τη θερμότητα στην περίπτωση των μεταναστών, επαληθεύτηκαν μερικώς.

Συγκεκριμένα, βρέθηκε ότι η θετική σχέση μεταξύ διομαδικής επαφής και πρόθεσης για δράση υπέρ της εξω-ομάδας διαμεσολαβείται μόνο από την προσλαμβανόμενη θερμότητα στην περίπτωση των μεταναστών (της εξω-ομάδας δηλαδή που υποθέσαμε ότι εμπίπτει στο περιφρονητικό στερεότυπο), ενώ δε βρέθηκε διαμεσολάβηση μέσω της ικανότητας, όπως είχαμε αρχικά υποθέσει. Έχει βρεθεί ότι στη διαμόρφωση εντυπώσεων οι αντιλήψεις σχετικά με το πρόσημο των προθέσεων κάποιου υπερέχουν σε σχέση με αυτές περί της ικανότητάς του να τις πραγματοποιήσει (Wojciszke, Bazinka, & Jaworski, 1998). Δηλαδή το κατά πόσο θερμή ή φιλική θεωρείται μια εξω-ομάδα παίζει καταλυτικότερο ρόλο στη διαμόρφωση της στάσης απέναντί της σε σχέση με το πόσο ικανή θεωρείται. Κατ'επέκταση, οι αντιλήψεις περί της θερμότητας μιας εξω-ομάδας που αντιμετωπίζεται περιφρονητικά ενδεχομένως έχουν μεγαλύτερη βαρύτητα στη διαμόρφωση συμπεριφορικών προθέσεων.

Στην περίπτωση των ομοφυλοφίλων δε βρέθηκε διαμεσολάβηση στη σχέση μεταξύ διομαδικής επαφής και πρόθεσης για συμμετοχή σε δράση υπέρ της εξω-ομάδας, καθώς, παρά την αρχική μας υπόθεση, δεν υπόκεινται σε ζηλόφθονη προκατάληψη, αλλά μάλλον θεωρούνται εξω-ομάδα - σύμμαχος. Τέλος, στην περίπτωση των ατόμων με αναπηρία (της εξω-ομάδας δηλαδή που εμπίπτει στο πατερναλιστικό στερεότυπο) βρέθηκε ότι η θετική σχέση μεταξύ διομαδικής επαφής και πρόθεσης για δράση υπέρ της εξω-ομάδας διαμεσολαβείται τόσο από την προσλαμβανόμενη ικανότητα όσο και από την προσλαμβανόμενη θέρμη και όχι μόνο από την ικανότητα, όπως είχαμε αρχικά υποθέσει. Διενεργώντας μάλιστα περαιτέρω στατιστικό έλεγχο στη σχέση διαμεσολάβησης, διαπιστώνουμε πλήρη διαμεσολάβηση μόνο μέσω θέρμης. Αυτό ενδεχομένως να οφείλεται στη μεγαλύτερη βαρύτητα που φαίνεται να έχει η προσλαμβανόμενη θέρμη στη διαμόρφωση εντυπώσεων, όπως συζητήθηκε προηγουμένως (Wojciszke et al., 1998). Ενδεχομένως όμως να υπαινίσσεται και ότι το στερεότυπο χαμηλής ικανότητας που χαρακτηρίζει τα άτομα με αναπηρία αντιστέκεται στην αλλαγή.

Μια βασική λειτουργία των στερεοτύπων είναι η διαίωσιση της καθεστηκυίας τάξης και συγκεκριμένα η άνιση κατανομή προνομίων ανάμεσα στις κοινωνικές ομάδες (Reicher, 2007). Και οι τρεις εξω-ομάδες υφίστανται διακρίσεις στην ελληνική κοινωνία, πράγμα που τις τοποθετεί σε χαμηλότερο status σε σχέση με την πλειοψηφία. Για μια ομάδα που θεωρείται μη ανταγωνιστική (και υπόκειται σε πατερναλιστική προκατάληψη), το θετικό στερεότυπο της θέρμης και το αρνητικό στερεότυπο της χαμηλής ικανότητας, εξυπηρετεί τη διαίωσιση της ανισότητας (βλ. Cuddy et al., 2007, Fiske et al., 2002). Για τις ομάδες που θεωρούνται ανταγωνιστικές, είτε αυτές θεωρούνται ικανές να πραγματοποιήσουν τις ανταγωνιστικές τους διαθέσεις απέναντι στην ενδο-ομάδα (και υπόκεινται σε ζηλόφθονη προκατάληψη) είτε όχι (και υπόκεινται σε περιφρονητική προκατάληψη), το αρνητικό στερεότυπο της ψυχρότητας, επιτρέπει τη διαίωσιση της παραγκώνισής τους.

Η διομαδική επαφή, όπως προκύπτει και από τα αποτελέσματα αυτής της μελέτης, μπορεί να επιδράσει στα στερεότυπα που αποτελούν μέρος του φαύλου κύκλου των διακρίσεων και τελικά να προωθήσει την έμπρακτη διομαδική αλληλεγγύη. Τα αποτελέσματά μας αντανακλούν τις πολύπλοκες διεργασίες που εμπλέκονται στη διαμόρφωση κοινωνικών κρίσεων και στην οργάνωση της κοινωνικής πραγματικότητας, ενώ παρέχουν ενδείξεις ότι τα στερεότυπα της ικανότητας και της θέρμης συμμετέχουν στη διαμόρφωση προθέσεων για δράση υπέρ μειονεκτούντων εξω-ομάδων. Με τον τρόπο αυτό, η εν λόγω μελέτη συμβάλλει στην περιορισμένη βιβλιογραφία για το διαμεσολαβητικό ρόλο γνωστικών διεργασιών στη σχέση της διομαδικής επαφής με τις διομαδικές στάσεις (cf. Pettigrew & Tropp, 2008).

Περιορισμοί της παρούσας μελέτης και προτάσεις για μελλοντική έρευνα. Οι περιορισμοί της παρούσας έρευνας έγκεινται κατ' αρχάς στο μέγεθος του δείγματος και τη μέθοδο δειγματοληψίας, τα οποία, σε συνδυασμό με το συναφειακό χαρακτήρα της έρευνας, δε μας επιτρέπουν τη γενίκευση των ευρημάτων μας στο γενικό πληθυσμό. Παράλληλα, οι υπό εξέταση εξω-ομάδες - στόχοι επιλέχθηκαν ώστε να ανταποκρίνονται στις τρεις κατηγορίες προκατάληψης (πατερναλιστική, ζηλόφθονη, περιφρονητική), σύμφωνα με σχετικά ευρήματα της Fiske και των συνεργατών της (π.χ. 1999, 2002). Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι η επιλογή αυτή έγινε χωρίς πρότερη ανάλογη εξέταση των κοινωνικών ομάδων στην ελληνική κοινωνία, οι στατιστικοί έλεγχοι που διενεργήσαμε παρέχουν μερική στήριξη στις υποθέσεις μας και συγκεκριμένα στο ότι τα άτομα με αναπηρία αντιμετωπίζονται πατερναλιστικά και οι μετανάστες περιφρονητικά (δεν επαληθεύτηκε η υπόθεση ότι οι ομοφυλόφιλοι αντιμετωπίζονται ζηλόφθονα).

Τέλος, η σχέση μεταξύ θετικής διομαδικής επαφής και πρόθεσης για δράση υπέρ εξω-ομάδων εξετάστηκε μονάχα μέσω των διαστάσεων του στερεοτύπου (ικανότητα – θέρμη), αγνοώντας τις τυχόν επιδράσεις άλλων μεταβλητών, ο ρόλος των οποίων θεωρείται καθοριστικός στην ερευνητική παράδοση της υπόθεσης της επαφής (π.χ. του διομαδικού άγχους, Stephan &

Stephan, 1985, βλ. Voci & Hewstone, 2003). Σημειωτέον ότι η γνώση για την εξω-ομάδα αποτελεί την πιο «αδύναμη» διαμεσολαβούσα μεταβλητή στη σχέση διομαδικής επαφής και προκατάληψης σε σχέση με την επίδραση συναισθηματικών διαστάσεων, όπως του διομαδικού άγχους και της ενσυναίσθησης (Pettigrew & Tropp, 2008), ενώ η σχέση επαφής και γνωστικής διάστασης της προκατάληψης (δηλαδή των στερεοτύπων) είναι πιο αδύναμη από αυτή μεταξύ επαφής και συναισθηματικής διάστασης (συναισθήματα, συμπάθεια), όπως δείχνουν οι μελέτες (μία εκ των οποίων μεταανάλυση) των Tropp και Pettigrew (2005α). Τα θετικά συναισθήματα που προκαλούνται από την επαφή είναι επίσης πιο πιθανό να γενικεύονται στο σύνολο της εξω-ομάδας, πράγμα που δε φαίνεται να συμβαίνει τόσο εύκολα με τα στερεότυπα.

Κεφάλαιο 8: Γενική Συζήτηση

Η παρούσα διατριβή είχε διττό στόχο: από τη μία να φωτίσει περαιτέρω τη λεγόμενη «κατασταλτική» δράση της διομαδικής επαφής και από την άλλη να γεφυρώσει τη μείωση της προκατάληψης και τη συλλογική δράση – τις δυο ανταγωνιστικές προσεγγίσεις στην κοινωνική αλλαγή. Για τους στόχους αυτούς πραγματοποιήσαμε δύο μέletes, μία σε δείγμα Ελλήνων και Ελληνίδων μεταναστών και μεταναστριών στη Γερμανία και μία σε δείγμα ατόμων-μελών της κυρίαρχης ομάδας στην Ελλάδα.

Η πρώτη μελέτη επιβεβαίωσε προηγούμενα ευρήματα και έδειξε ότι η διομαδική επαφή μπορεί να έχει «κατασταλτική» δράση και για μια ομάδα μεταναστών, συμβάλλοντας έτσι στην υπάρχουσα βιβλιογραφία. Τα δεδομένα ως τώρα για αυτή τη λειτουργία της επαφής προέρχονται κυρίως από κοινωνίες και διομαδικά πλαίσια με μακρά ιστορία διαχωρισμού (όπως οι ΗΠΑ, η Νότιος Αφρική και το Ισραήλ) και η σχέση μεταξύ διομαδικής επαφής και πρόθεσης για συλλογική δράση μειονοτήτων δεν είχε διερευνηθεί σε μετανάστες. Σε συμφωνία με προηγούμενες έρευνες, η παρούσα έρευνα έδειξε ότι η αρνητική επαφή μπορεί να έχει την ακριβώς αντίθετη, «χειραφετική» επίδραση και να συμβάλει στην κινητοποίηση των μειονοτήτων. Παράλληλα εξέτασε το ρόλο της επαφής με άλλους Έλληνες μετανάστες (ενδο-ομαδική επαφή) και βρήκε ότι τόσο οι θετικές όσο και οι αρνητικές εκφάνσεις της μπορούν να ενδυναμώσουν τον προσανατολισμό προς συλλογικές δράσεις.

Σε πρακτικό επίπεδο, τα αποτελέσματα μας βοηθούν να δούμε πώς οι καθημερινές αλληλεπιδράσεις των μεταναστών τόσο με την κοινωνία υποδοχής όσο και με τη μειονοτική κοινότητα μπορούν να παίξουν ρόλο στη διαμόρφωση προθέσεων για συλλογική δράση. Υποδεικνύουν επίσης τη σημασία θετικών δεσμών με την ενδο-ομάδα, που μπορεί να είναι καθοριστικής σημασίας για το μετανάστη (π.χ. Ebert & Okamoto, 2013). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ευρήματα σχετικά με τη διαμεσολάβηση της σχέσης μεταξύ αρνητικής διομαδικής και ενδο-ομαδικής επαφής και πρόθεσης για συλλογική δράση.

Διαπιστώνεται ότι οι μετανάστες στρέφονται σε δίκτυα και τελικά σε δράση όταν αντιμετωπίζουν αρνητική μεταχείριση. Παράλληλα, οι πολιτικές στάσεις των μεταναστών φαίνεται να έχουν μεγαλύτερη επίδραση στην πρόθεση για δράση σε σχέση με τις εμπειρίες αλληλεπίδρασης με την κοινότητα υποδοχής ή την κοινότητα των συμπατριωτών τους. Ας σημειωθεί ξανά ότι η έρευνα ήταν συναφειακού χαρακτήρα, κάτι που δε μας επιτρέπει να μιλάμε για σχέσεις αιτίου – αιτιατού, αλλά για τάσεις.

Η δεύτερη μελέτη είχε στόχο τη γεφύρωση των δύο ανταγωνιστικών προσεγγίσεων στην κοινωνική αλλαγή: τη μείωση της προκατάληψης και τη συλλογική δράση. Λαμβάνοντας ως αφετηρία τα δεδομένα που δείχνουν ότι τα μέλη κυρίαρχων ομάδων προθυμοποιούνται να δράσουν προς όφελος μειονοτήτων (παραχωρώντας ορισμένες φορές την προνομιούχα θέση τους) και ότι η διομαδική επαφή μπορεί να παίζει ρόλο σε αυτό, προτείνουμε ότι τη γέφυρα ανάμεσα στις δύο προσεγγίσεις αποτελεί η διομαδική αλληλεγγύη. Άλλωστε οι μειονότητες δεν είναι οι μοναδικοί φορείς αλλαγής – και συνεπώς οι μοναδικοί υπεύθυνοι αν δεν επιτευχθεί.

Η μελέτη εξέτασε τη σχέση μεταξύ διομαδικής επαφής και συλλογικής δράσης, καθώς και το διαμεσολαβητικό ρόλο των στερεοτύπων, για τρεις εξω-ομάδες – στόχους, οι οποίες υφίστανται διακρίσεις στην ελληνική κοινωνία: τους ομοφυλόφιλους, τα άτομα με αναπηρία και τους μετανάστες. Οι περισσότερες υποθέσεις μας επαληθεύτηκαν και βρήκαμε πράγματι θετικές, στατιστικά σημαντικές σχέσεις μεταξύ διομαδικής επαφής και συλλογικής δράσης προς όφελος εξω-ομάδων και για τις τρεις ομάδες-στόχους. Η σχέση αυτή διαμεσολαβούνταν διαφορετικά ανάλογα με το προσλαμβανόμενο status και τον ανταγωνισμό της κάθε εξω-ομάδας. Τα αποτελέσματά μας συνηγορούν για τη συμβολή της μείωσης της προκατάληψης στην κοινωνική αλλαγή, καθώς δείχνουν πώς το περιεχόμενο του στερεοτύπου για κάθε εξω-ομάδα μπορεί να συμμετάσχει στη διαμόρφωση προθέσεων για δράση υπέρ της.

Στη διατριβή αυτή επιχειρήθηκε η δημιουργία διαλόγου ανάμεσα σε δύο ανταγωνιστικές προσεγγίσεις για την κοινωνική αλλαγή, η οποία παραμένει φλέγον ζήτημα, παρά τη σταθερή πρόοδο της ανθρωπότητας προς την καταπολέμηση των διακρίσεων. Ανισότητες καταγράφονται στους τομείς των ευκαιριών, του εισοδήματος, της υγείας, αλλά και του πολιτικού και πολιτιστικού κεφαλαίου (βλ. Carter & Reardon, 2014). Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι, ενώ το 2017 ο παγκόσμιος πλούτος παρουσίασε ιστορικό ρεκόρ, λιγότερο από 1% του παγκόσμιου ενήλικου πληθυσμού ήλεγχε το 46% από αυτόν· αντίστροφα, το 70% των ενηλίκων παγκοσμίως κατείχε το 2.7% του πλούτου (Credit Suisse Research Institute, 2017, σελ. 21).

Σε αντίθεση με την παράδοση της διομαδικής επαφής, η οποία κυρίως εστιάζει στις πλειοψηφικές ομάδες και τις προκαταλήψεις τους (βλ. Κεφάλαιο 2), η έρευνα στο θέμα των διακρίσεων επικεντρώνεται κατά κύριο λόγο στις ομάδες που αδικούνται και όχι στις ομάδες που συντηρούν τα προνόμιά τους (Carter & Reardon, 2014, σελ. 15). Αντίστοιχα, η προσέγγιση της συλλογικής δράσης ενάντια στην αδικία εστιάζει στις ομάδες που την υφίστανται (βλ. Κεφάλαιο 3). Γίνεται ενδεχομένως σαφές ότι υπάρχει χώρος και – τολμούμε να πούμε – ανάγκη για διάλογο των διαφορετικών προσεγγίσεων στην κοινωνική αλλαγή.

Επιπρόσθετα, η «κατασταλτική» δράση της διομαδικής επαφής ερευνάται σε ένα πλαίσιο διομαδικού ανταγωνισμού, στο οποίο δύο ομάδες θα πρέπει να ανταγωνιστούν για τον έλεγχο περιορισμένων πόρων. Αλλά η κοινωνική αλλαγή είναι κάτι πολύ πιο ευρύ από αυτό και σα στόχος είναι ευνοϊκός για όλη την κοινωνία συνολικά. Φτάνει άλλωστε κανείς να μετρήσει τις περιπτώσεις παροχής διεθνούς βοήθειας, για παράδειγμα, για να δει ότι η ιδέα ότι οι κοινωνικές ομάδες έχουν μόνο ανταγωνιστικές προθέσεις μεταξύ τους είναι όχι μόνο περιοριστική, αλλά και απαισιόδοξη (cf. Wright & Richard, 2010).

Η διομαδική αλληλεγγύη μπορεί να αποτελέσει τη γέφυρα ανάμεσα στις δύο ανταγωνιστικές προσεγγίσεις για την κοινωνική αλλαγή. Η θετική διομαδική επαφή μπορεί να αυξήσει τη

στήριξη πολιτικών άρσης των διαχωρισμών (Dixon et al., 2007), ενώ επιτρέπει τη δημιουργία σημαντικών συμμαχιών μεταξύ των ομάδων για τη συλλογική αμφισβήτηση άδικων θεσμών (Dixon et al., 2017). Το να συμπαθήσουμε ο ένας τον άλλο ενδεχομένως να μην αποτελεί ουσιαστικό αυτοσκοπό, μπορεί όμως, όπως έδειξαν και τα αποτελέσματα της δεύτερης μελέτης μας, να λειτουργήσει ως σημαντικό μέσο για τη δημιουργία διομαδικών συμμαχιών.

Η «κατασταλτική» δράση της διομαδικής επαφής για τις μειονότητες είναι κάτι που σίγουρα θα μας προβληματίζει για καιρό, τουλάχιστον μέχρι να καταφέρουμε να φωτίσουμε πλήρως τις διομαδικές δυναμικές που αναπτύσσονται – σε ψυχολογικό κυρίως επίπεδο – και που επηρεάζουν τις πολιτικές και κοινωνικές επιλογές των εμπλεκομένων. Όπως και να έχει η έμφαση σε αυτή την όψη της διομαδικής επαφής μπορεί να μας οδηγήσει, όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι Hewstone, Swart και Hodson (2012), στο να «κάψουμε τα χλωρά μαζί με τα ξερά».

Στο βαθμό που προωθεί τη συνεργασία και την αλληλεγγύη, η διομαδική επαφή αποτελεί μέρος της λύσης. Και όπως χαρακτηριστικά αναφέρει στους Παράλληλους Βίους του ο Πλούταρχος, όταν ο Σόλωνας ρωτήθηκε ποια πόλη λειτουργεί καλύτερα, απάντησε εκείνη στην οποία εκείνοι που δεν υφίστανται αδικίες είναι όσο αγανακτισμένοι όσο εκείνοι που τις υφίστανται.

«[...] ερωτηθείς, ως φαίνεται, τις των πόλεων κάλλιστα κατοικείται, εκείνη, είπεν, εις ήν οι μη αδικούμενοι ουχ ήττον των αδικουμένων εγκαλούσι και τιμωρούσι τους αδικούντας³¹»

(Πλούταρχος, Βίοι Παράλληλοι, Σόλων).

³¹ Πρωτότυπο: «Ερωτηθείς γαρ, ως έοικεν, ήτις οικείται κάλλιτα των πόλεων. Εκείνη, είπεν, εν ή των αδικουμένων ουχ ήττον οι μη αδικούμενοι προβάλλονται και κολάζουσι τους αδικούντας».

Βιβλιογραφία

- Abbott, N., & Cameron, L. (2014). What makes a young assertive bystander? The effect of intergroup contact, empathy, cultural openness, and in-group bias on assertive bystander intervention intentions. *Journal of Social Issues, 70*(1), 167-182.
doi:10.1111/josi.12053
- Abrams, D., & Randsley de Moura, G. (2002). The psychology of collective political protest. Στο V. C. Ottati, R. S. Tindale, J. Edwards, D. O'Connell, E. Posavac, Y. Suarez-Balcazar, . . . F. Bryant (Eds.) *Social Psychological Applications to Social Issues: Developments in Political Psychology* (193-214). New York: Plenum Press.
- Aldashev, A., Gernandt, J., & Thompsen, S. L. (2008). *Discussion Paper No. 08-089: The immigrant wage gap in Germany*. Mannheim: Zentrum für Europäische Wirtschaftsforschung GmbH.
- Allport, G. W. (1954/1958). *The nature of prejudice (abridged)*. Garden City, NY: Doubleday Anchor Books.
- Asbrock, F. (2010). Stereotypes of social groups in Germany in terms of warmth and competence. *Social Psychology, 41*(2), 76-81. doi:10.1027/1864-9335/a000011
- Barlow, K., Paolini, S., Pedersen, A., Hornsey, M. J., Radke, H. R., Harwood, J., . . . Sibley, C. G. (2012). The contact caveat: Negative contact predicts increased prejudice more than positive contact predicts reduced prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin, 38*(12), 1629-1643. doi:10.1177/0146167212457953
- Baron, R., & Kenny, D. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology, 51*(6), 1173-1182. doi: 10.1037//0022-3514.51.6.1173

- Bastian, B., Lusher, D., & Ata, A. (2012). Contact, evaluation and social distance: Differentiating majority and minority effects. *International Journal of Intercultural Relations*, 36(1), 100-107. doi:10.1016/j.ijintrel.2011.02.005
- Becker, J. C., & Wright, S. C. (2011). Yet another dark side of chivalry: Benevolent sexism undermines and hostile sexism motivates collective action for social change. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101(1), 62-77. doi:10.1037/a0022615
- Becker, J. C., Wright, S. C., Lubensky, M. E., & Zhou, S. (2013). Friend or ally: Whether cross-group contact undermines collective action depends on what advantaged group members say (or don't say). *Personality and Social Psychology Bulletin*, 39(4), 442-455. doi:10.1177/0146167213477155
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 46(1), 5-68. doi:10.1111/j.1464-0597.1997.tb01087.x
- Berry, J. W. (2001). A psychology of immigration. *Journal of Social Issues*, 57(3), 615-631. doi:10.1111/0022-4537.00231
- Berry, J. W., Kim, U., Power, S., Young, M., & Bujaki, M. (1989). Acculturation attitudes in plural societies. *Applied Psychology: An International Review*, 38(2), 185-206. doi:10.1111/j.1464-0597.1989.tb01208.x
- Binder, J., Zagefka, H., Brown, R., Funke, H., Kessler, T., Mummendey, A., . . . Leyens, J. (2009). Does contact reduce prejudice or does prejudice reduce contact? A longitudinal test of the contact hypothesis among majority and minority groups in three European countries. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(4), 843-856. doi:10.1037/a0013470

- Binggeli, S., Krings, F., & Sczesny, S. (2014). Stereotype content associated with immigrant groups in Switzerland. *Swiss Journal of Psychology, 73*(3), 123-133. doi:10.1024/1421-0185/a000133
- Bliuc, A.-M., McGarthy, C., Reynolds, K., & Muntele, D. (2007). Opinion-based group membership as a predictor of commitment to political action. *European Journal of Social Psychology, 37*(1), 19-32. doi:10.1002/ejsp.334
- Bloemraad, I., & Trost, C. (2008). It's a family affair: Intergenerational mobilization in the Spring 2006 protests. *American Behavioral Scientist, 52*(4), 507-532. doi:10.1177/0002764208324604
- Bogardus, E. S. (1933). A social distance scale. *Sociology and Social Research, 17*, 265-271.
- Brambilla, M., Carnaghi, A., & Ravenna, M. (2011). Status and cooperation shape lesbian stereotypes: Testing predictions from the stereotype content model. *Social Psychology, 42*(2), 101-110. doi:10.1027/1864-9335/a000054
- Brambilla, M., Ravenna, M., & Hewstone, M. (2012). Changing stereotype content through mental imagery: Imagining intergroup contact promotes stereotype change. *Group Processes and Intergroup Relations, 15*(3), 305-315. doi:10.1177/1368430211427574
- Brown, R., Baysu, G., Cameron, L., Nigbur, D., Rutland, A., Watters, C., . . . Landau, A. (2013). Acculturation attitudes and social adjustment in British South Asian children: A longitudinal study. *Personality and Social Psychology Bulletin, 39*(12), 1656-1667. doi:10.1177/0146167213500149
- Brown, R., Eller, A., Leeds, S., & Stace, K. (2007). Intergroup contact and intergroup attitudes: A longitudinal study. *European Journal of Social Psychology, 37*(4), 692-703. doi:10.1002/ejsp.384

- Brown, R., & Hewstone, M. (2005). An integrative theory of intergroup contact. Στο M. P. Zanna, *Advances in Experimental Social Psychology* (255-343). San Diego, CA: Academic Press.
- Brown, R., & Zagefka, H. (2011). The dynamics of acculturation: An intergroup perspective. Στο M. P. Zanna, & J. M. Olson, *Advances in Experimental Social Psychology* (129-184). San Diego, CA: Academic Press.
- Cabassa, L. J. (2003). Measuring acculturation: Where we are and where we need to go. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 25(2), 127-146.
doi:10.1177/0739986303025002001
- Cakal, H., Hewstone, M., Schwär, G., & Heath, A. (2011). An investigation of the social identity model of collective action and the 'sedative' effect of intergroup contact among Black and White students in South Africa. *British Journal of Social Psychology*, 50, 606-627. doi:10.1111/j.2044-8309.2011.02075.x
- Carter, P. L., & Reardon, S. F. (2014). *Inequality Matters: A William T. Grant Foundation Inequality Paper*. Stanford University: William T. Grant Foundation.
- Christ, O., Asbrock, F., Dhont, K., Pettigrew, T. F., & Wagner, U. (2013). The effects of intergroup climate on immigrants' acculturation preferences. *Zeitschrift für Psychologie*, 221(4), 252-257. doi:10.1027/2151-2604/a000155
- Clarence, S. (2009). From rhetoric to practice: A critique of immigration policy in Germany through the lens of Turkish-Muslim women's experience of migration. *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, 56(121), 57-91. doi: 10.3167/th.2009.5512104
- Clausell, E., & Fiske, S. T. (2005). When do subgroup parts add up to the stereotypic whole? Mixed stereotype content for gay male subgroups explains overall ratings. *Social Cognition*, 23(2), 161-181. doi:10.1521/soco.23.2.161.65626

- Cone, J. H. (1992). *Martin & Malcolm & America*. Maryknoll, NY: Ordis Books.
- Council of Europe. (2008). *Housing policy and vulnerable social groups*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Credit Suisse Research Institute. (2017). *Global Wealth Report 2017*. Zurich: Credit Suisse.
- Cuddy, A. J., Fiske, S. T., & Glick, P. (2007). The BIAS map: Behaviors from intergroup affect and stereotypes. *Journal of Personality and Social Psychology*, *92*(4), 631-648. doi:10.1037/0022-3514.92.4.631
- Cuddy, A. J., Fiske, S. T., & Glick, P. (2008). Warmth and competence as universal dimensions of social perception: The Stereotype Content Model and the BIAS Map. *Advances in Experimental Social Psychology*, *40*, 61-149. doi:10.1016/S0065-2601(07)00002-0
- Cuddy, A. J., Fiske, S. T., Kwan, V. S., Glick, P., Demoulin, S., Leyens, J.-P., . . . Ziegler, R. (2009). Stereotype content model across cultures: Towards universal similarities and some differences. *British Journal of Social Psychology*, *48*(1), 1-33. doi:10.1348/014466608X314935
- Dhont, K., & Van Hiel, A. (2009). We must not be enemies: Interracial contact and the reduction of prejudice among authoritarians. *Personality and Individual Differences*, *46*(2), 172-177. doi:10.1016/j.paid.2008.09.022
- Dion, K. L. (2002). The social psychology of perceived prejudice and discrimination. *Canadian Psychology*, *43*(1), 1-10. doi:10.1037/h0086899
- Dixon, J., Cakal, H., Khan, W., Osmany, M., Majundar, S., & Hassan, M. (2017). Contact, political solidarity and collective action: An Indian case study of relations between

- historically disadvantaged communities. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 27(1), 83-95. doi:10.1002/casp.2296
- Dixon, J., Durrheim, K., & Tredoux, C. (2007). Intergroup contact and attitudes toward the principle and practice of racial equality. *Psychological Science*, 18, 867-872. doi:10.1111/j.1467-9280.2007.01993.x
- Dixon, J., Durrheim, K., Tredoux, C., Tropp, L., Clack, B., & Eaton, E. (2010 α). A paradox of integration? Interracial contact, prejudice reduction, and perceptions of racial discrimination. *Journal of Social Issues*, 66(2), 403-418. doi:10.1111/j.1540-4560.2010.01652.x
- Dixon, J., Levine, M., Reicher, S., & Durrheim, K. (2012). Beyond prejudice: Are negative evaluations the problem and is getting us to like one another more the solution? *Behavioral and Brain Sciences*, 35(6), 411-425. doi:10.1017/S0140525X11002214
- Dixon, J., Tropp, L. R., Durrheim, K., & Tredoux, C. (2010 β). "Let them eat harmony": Prejudice-reduction strategies and attitudes of historically disadvantaged groups. *Current Directions in Psychological Science*, 19(2), 76-80. doi:10.1177/0963721410363366
- Dollard, J., Miller, N. E., Doob, L. W., Mowrer, O. H., & Sears, R. R. (1939). *Frustration and Aggression*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Dovidio, J. F., Eller, A., & Hewstone, M. (2011). Improving intergroup relations through direct, extended and other forms of indirect contact. *Group Processes and Intergroup Relations*, 14(2), 147-160. doi:10.1177/1368430210390555
- Dovidio, J. F., Gaertner, S. L., & Kawakami, K. (2003). Intergroup contact: The past, present, and future. *Group Processes and Intergroup Relations*, 6(1), 5-21. doi:10.1177/1368430203006001009

- Dovidio, J. F., Gaertner, S. L., & Saguy, T. (2009). Commonality and the complexity of "we": Social attitudes and social change. *Personality and Social Psychology Review*, *13*(1), 3-20. doi:10.1177/1088868308326751
- Dovidio, J. F., Gaertner, S. L., Shnabel, N., Saguy, T., & Johnson, J. (2010). Recategorization and prosocial behavior: Common in-group identity and a dual identity. Στο S. Stürmer, & M. Snyder, *The Psychology of Prosocial Behavior: Group Processes, Intergroup Relations, and Helping* (191-207). New Jersey: Blackwell Publishing.
- Dubé, L., & Guimond, S. (1986). Relative deprivation and social protest: The person-group issue. Στο J. M. Olson, C. P. Herman, & M. P. Zanna, *Relative Deprivation and Social Comparison: The Ontario Symposium* (201-216). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Ebert, K., & Okamoto, D. G. (2013). Social citizenship, integration and collective action: Immigrant civic engagement in the United States. *Social Forces*, *91*(4), 1267-1292. doi:10.1093/sf/sot009
- Eller, A., & Abrams, D. (2003). 'Gringos' in Mexico: Cross-sectional and longitudinal effects of language school-promoted contact on intergroup bias. *Group Processes and Intergroup Relations*, *6*(1), 55-75. doi:10.1177/1368430203006001012
- European Commission. (2015). *Special Eurobarometer 437: Discrimination in the EU in 2015*. European Union. doi:10.2838/499763
- European Commission. (n.d.). *Public Opinion*. Ανάκτηση από <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm#p=1&instruments=STANDARD>.
- European Social Survey. (n.d.). *About the European Social Survey*. Ανάκτηση από <https://www.europeansocialsurvey.org/about/>.

- Fishbein, M., & Ajzen, I. (1975). *Belief, Attitude, Intention, and Behavior: An Introduction to Theory and Research*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Fiske, S. T., Cuddy, A. J., Glick, P., & Xu, J. (2002). A model of (often mixed) stereotype content: Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(6), 878-902.
doi:10.1037//0022-3514.82.6.878
- Fiske, S. T., Xu, J., Cuddy, A. C., & Glick, P. (1999). (Dis)respecting versus (dis)liking: Status and interdependence predict ambivalent stereotypes of competence and warmth. *Journal of Social Issues*, 55(3), 473-489. doi:10.1111/0022-4537.00128
- Foster, M. D., & Matheson, K. (1995). Double relative deprivation: Combining the personal and political. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21(11), 1167-1177.
doi:10.1177/01461672952111005
- Franklin, J. H. (1956). History of racial segregation in the United States. *Annals of the Academy of Political and Social Sciences*, 304, 1-9. doi:
10.1177/000271625630400103
- Gaertner, S. L., Dovidio, J. F., Anastasio, P. A., Bachman, B. A., & Rust, M. C. (1993). The common ingroup identity model: Recategorization and the reduction of intergroup bias. Στο W. Stroebe, & M. Hewstone, *European Review of Social Psychology* (1-26).
New York: Willey.
- Gaertner, S. L., Dovidio, J. F., & Bachman, B. A. (1996). Revisiting the contact hypothesis: The induction of a common ingroup identity. *International Journal of Intercultural Relations*, 20(3-4), 271-290. doi:10.1016/0147-1767(96)00019-3
- Gandhi, A. (2017). *The gift of anger*. New York: Jeter Publishing.

- Gaunt, R. (2011). Effects of intergroup conflict and social contact on prejudice: The mediating role of stereotypes and evaluations. *Journal of Applied Social Psychology, 41*(6), 1340-1355. doi:10.1111/j.1559-1816.2011.00762.x
- Gonzalez, R., & Brown, R. (2006). Dual identities in intergroup contact: Group status and size moderate the generalization of positive attitude change. *Journal of Experimental Social Psychology, 42*(6), 753-767. doi:10.1016/j.jesp.2005.11.008
- Goodman, D. J. (2000). Motivating people from privileged groups to support social justice. *Teachers College Record, 102*(6), 1061-1085. doi: 10.1111/0161-4681.00092
- Gore, P. M., & Rotter, J. B. (1963). A personality correlate of social action. *Journal of Personality, 31*(1), 58-64. doi:10.1111/j.1467-6494.1963.tb01840.x
- Guerra, R., Rebelo, M., Monteiro, M. B., Riek, B. M., Mania, E. W., Gaertner, S. L., & Dovidio, J. F. (2010). How should intergroup contact be structured to reduce bias among majority and minority group children? *Group Processes and Intergroup Relations, 13*(4), 445-460. doi:10.1177/1368430209355651
- Gurin, P., & Townsend, A. (1986). Properties of gender identity and their implications for gender consciousness. *British Journal of Social Psychology, 25*(2), 139-148. doi:10.1111/j.2044-8309.1986.tb00712.x
- Gurr, T. R. (1970). *Why men rebel*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Hayward, L. E., Tropp, L. R., Hornsey, M. J., & Barlow, F. (2017). Toward a comprehensive understanding of intergroup contact: Descriptions and mediators of positive and negative contact among majority and minority groups. *Personality and Social Psychology Bulletin, 43*(3), 347-364. doi: 10.1177/0146167216685291

- Heitmeyer, W. (2004). *Deutsche Zustaende. Folge 3 [The German situation, Part 3]*. Frankfurt am Main, Germany: Suhrkamp Verlag.
- Herek, G. M., & Capitano, J. P. (1996). "Some of my best friends": Intergroup contact, concealable stigma and heterosexuals' attitudes toward gay men and lesbians. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22(4), 412-424.
doi:10.1177/0146167296224007
- Hewstone, M., Cairns, E., Voci, A., Hamberger, J., & Niens, U. (2006). Intergroup contact, forgiveness and experience of "The Troubles". *Journal of Social Issues*, 62(1), 99-120.
doi:10.1111/j.1540-4560.2006.00441.x
- Hewstone, M., Swart, H., & Hodson, G. (2012). Of babies and bathwater, and rabbits and rabbit holes: A plea for conflict prevention, not conflict promotion. *Behavioral and Brain Science*, 35(6), 26-27. doi:10.1017/S0140525X12001239
- Hogg, M. A., & Abrams, D. (1988). *Social Identifications: A Social Psychology of Intergroup Processes and Intergroup Relations*. London: Routledge.
- Hornsey, M. J., Blackwood, L., Louis, W., Fielding, K., Mavor, K., Morton, T., . . . White, K. M. (2006). Why do people engage in collective action? Revisiting the role of perceived effectiveness. *Journal of Applied Social Psychology*, 36(7), 1701-1722.
doi:10.1111/j.0021-9029.2006.00077.x
- Iyer, A., & Leach, C. W. (2010). Helping disadvantaged out-groups challenge unjust inequality: The role of group-based emotions. Στο S. Stürmer, & M. Snyder, *The Psychology of Prosocial Behavior: Group Processes, Intergroup Relations, and Helping* (337-353). Oxford, UK: Blackwell Publishing .

- Johnston, B. M., & Glasford, D. E. (2017). Intergroup contact and helping: How quality contact and empathy shape outgroup helping. *Group Processes and Intergroup Relations*, 21(8), 1185-1201. doi:10.1177/1368430217711770
- Kawakami, K., & Dion, K. L. (1993). The impact of salient self-identities on relative deprivation and action intentions. *European Journal of Social Psychology*, 23(5), 525-540. doi:10.1002/ejsp.2420230509
- Kelly, C., & Breinlinger, S. (1996). *The Social Psychology of Collective Action: Identity, Injustice and Gender*. London: Taylor & Francis.
- Kennedy, S., Kidd, M. P., McDonald, J., & Biddle, N. (2015). The healthy immigrant effect: Patterns and evidence from four countries. *Journal of International Migration and Integration*, 16(2), 317-332. doi:10.1007/s12134-014-0340-x
- Kerpelman, L. C. (1969). Student political activism and ideology: Comparative characteristics of activists and nonactivists. *Journal of Counseling Psychology*, 16(1), 8-13. doi:10.1037/h0026682
- Kim, J., Suh, W., & Heo, J. (2014). Do Korean immigrant adolescents experience stress-related growth during stressful intergroup contact and acculturation? *Journal of Humanistic Psychology*, 54(1), 3-27. doi:10.1177/0022167812468614
- Klandermans, B. (1984). Mobilization and participation: Social-psychological expansions of resource mobilization theory. *American Sociological Review*, 49(5), 583-600. doi:10.2307/2095417
- Klandermans, B. (1986). Psychology and trade union participation: Joining, acting, quitting. *Journal of Occupational Psychology*, 59, 189-204. doi:10.1111/j.2044-8325.1986.tb00224.x

- Klandermans, B., & Roggeband, C. (2007). *Handbook of Social Movements Across Disciplines*. New York: Springer.
- Klandermans, B., Sabucedo, J., Rodriguez, M., & de Weerd, M. (2002). Identity processes in collective action participation: Farmers' identity and farmers' protest in the Netherlands and Spain. *Political Psychology*, 23(2), 235-251. doi:10.1111/0162-895X.00280
- Klandermans, B., van der Toorn, J., & van Stekelenburg, J. (2008). Embeddedness and identity: How immigrants turn grievances into action. *American Sociological Review*, 73(6), 992-1012. doi: 10.1177/000312240807300606
- Kohut, A., Wilke, R., Menasce Horowitz, J., Simmons, K., Poushter, J., Barker, C., . . . Mueller Gross, E. (2012). *European unity on the rocks: Greeks and Germans at polar opposites*. Global Attitudes Project. Ανάκτηση από Ανακτήθηκε από <http://www.pewglobal.org/files/2012/05/Pew-Global-Attitudes-Project-European-Crisis-Report-FINAL-FOR-PRINT-May-29-2012.pdf>
- Kokkonen, A., Esaiasson, P., & Gilljam, M. (2015). Contact in context: Does intergroup contact function (better) in high-threat contexts? *Ethnic and Racial Studies*, 39(4), 1-19. doi:10.1080/01419870.2015.1080378
- Le Bon, G. (1896/2001). *The Crowd: A study of the popular mind*. Kitchener: Batoche Books.
- Lee, T. L., & Fiske, S. T. (2006). Not an outgroup, not yet an ingroup: Immigrants in the Stereotype Content Model. *International Journal of Intercultural Relations*, 30(6), 751-768. doi:10.1016/j.ijintrel.2006.06.005
- Lemmer, G., & Wagner, U. (2015). Can we really reduce ethnic prejudice outside the lab? A meta-analysis of direct and indirect contact interventions. *European Journal of Social Psychology*, 45(2), 152-168. doi:10.1002/ejsp.2079

- Levin, S., van Laar, C., & Sidanius, J. (2003). The effects of ingroup and outgroup friendships on ethnic attitudes in college: A longitudinal study. *Group Processes and Intergroup Relations*, 6(1), 76-92. doi:10.1177/1368430203006001013
- Louvet, E., & Rohmer, O. (2010). Are workers with disability perceived as competent? *Psychologie du Travail et des Organisations*, 16(1), 47-62.
- MacInnis, C. C., Page-Gould, E., & Hodson, G. (2017). Multilevel intergroup contact and antigay prejudice (explicit and implicit): Evidence of contextual contact benefits in a less visible group domain. *Social Psychological and Personality Science*, 8(3), 243-251. doi:10.1177/1948550616671405
- Madsen, K. R., Damsgaard, M. T., Jervelund, S. S., Christensen, U., Stevens, G. G., Walsh, S., . . . Holstein, B. E. (2016). Loneliness, immigration background and self-identified ethnicity: A nationally representative study of adolescents in Denmark. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 12, 1977-1995. doi:10.1080/1369183X.2015.1137754
- Mallett, R. K., Huntsinger, J. R., Sinclair, S., & Swim, J. K. (2008). Seeing through their eyes: When majority group members take collective action on behalf of an outgroup. *Group Processes and Intergroup Relations*, 11(4), 451-470. doi:10.1177/1368430208095400
- Maras, P., & Brown, R. (1996). Effects of contact on children's attitudes toward disability: A longitudinal study. *Journal of Applied Social Psychology*, 26(23), 2113-2134. doi:10.1111/j.1559-1816.1996.tb01790.x
- Martin, J., Brickman, P., & Murray, A. (1984). Moral outrage and pragmatism: Explanations for collective action. *Journal of Experimental Social Psychology*, 20(5), 484-496. doi:10.1016/0022-1031(84)90039-8

- Marwell, G., & Oliver, P. (1993). *The Critical Mass in Collective Action: A Microsocial Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marwell, G., Oliver, P. E., & Prahl, R. (1988). Social networks and collective action: A theory of the critical mass III. *American Journal of Sociology*, *94*(3), 502-534.
doi:10.1086/229028
- Marx, G., & Wood, J. L. (1975). Strands of theory and research in collective behavior. *Annual Review of Sociology*, *1*(1), 363-428. doi: 10.1146/annurev.so.01.080175.002051
- McCarthy, J. D., & Zald, M. N. (1977). Resource mobilization and social movements: A partial theory. *The American Journal of Sociology*, *82*(6), 1212-1241.
doi:10.1086/226464
- Miles, E., & Crisp, R. J. (2014). A meta-analytic test of the imagined contact hypothesis. *Group Processes and Intergroup Relations*, *17*(1), 3-26.
doi:10.1177/1368430213510573
- Morris, A. D. (1999). A retrospective on the Civil Rights Movement: Political and intellectual landmarks. *Annual Review of Sociology*, *25*, 517-539.
doi:10.1146/annurev.soc.25.1.517
- Mummendey, A., Kessler, T., Klink, A., & Mielke, R. (1999). Strategies to cope with negative social identity: Predictions by Social Identity Theory and Relative Deprivation Theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, *76*(2), 229-245.
doi:10.1037/0022-3514.76.2.229
- Mummendey, A., Mielke, R., Wenzel, M., & Kanning, U. (1996). Social identity of East Germans: The process of unification between East and West Germany as a challenge to cope with "negative social identity". Στο G. M. Breakwell, & E. Lyons, *Changing*

European identities: Social psychological analyses of social change (405-428).

Oxford: Butterworth-Heinemann.

Nadler, A. (2002). Inter-group helping relations as power relations: Maintaining or challenging social dominance between groups through helping. *Journal of Social Issues*, 58(3), 487-502. doi:10.1111/1540-4560.00272

Nepstad, S. E. (2007). Oppositional consciousness among the privileged: Remaking religion in the Central America solidarity movement. *Critical Sociology*, 33(4), 661-688. doi:10.1163/156916307X210982

Oliver, P. E., Cadena-Roa, J., & Strawn, K. D. (2003). Emerging trends in the study of protest and social movements. Στο B. A. Dobratz, L. K. Waldner, & T. Buzzell, *Research in Political Sociology, Vol. 12: Political Sociology for the 21st Century* (213-244). Stanford, CT: JAI Press.

Ota, M. (2005). Stereotypes and prejudice: Intergroup contact between Americans and Japanese. Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία, Georgia Southern University. Ανακτήθηκε από <https://digitalcommons.georgiasouthern.edu/etd/438>

Pagano, S. J., & Huo, Y. J. (2007). The role of moral emotions in predicting support for political actions in post-war Iraq. *Political Psychology*, 28(2), 227-255. doi:10.1111/j.1467-9221.2007.00563.x

Paolini, S., Harwood, J., & Rubin, M. (2010). Negative intergroup contact makes group memberships salient: Explaining why intergroup conflict endures. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36(12), 1723-1738. doi:10.1177/0146167210388667

Parker, D. (2011). Understanding and eliminating discrimination against Blacks. *Societies without Borders*, 6(3), 123-156. Ανακτήθηκε από <https://scholarlycommons.law.case.edu/swb/vol6/iss3/1>

- Pettigrew, T. F. (1997). Generalized intergroup contact effects on prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23(2), 173-185. doi:10.1177/0146167297232006
- Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup contact theory. *Annual Review of Psychology*, 49(1), 65-85. doi: 10.1146/annurev.psych.49.1.65
- Pettigrew, T. F. (2008). Future directions for intergroup contact theory and research. *International Journal of Intercultural Relations*, 32(3), 187-199.
doi:10.1016/j.ijintrel.2007.12.002
- Pettigrew, T. F. (2010). Commentary: South African contributions to the study of intergroup relations. *Journal of Social Issues*, 66(2), 417-430. doi:10.1111/j.1540-4560.2010.01653.x
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(5), 751-783. doi:10.1037/0022-3514.90.5.751
- Pettigrew, T. F., Christ, O., Wagner, U., & Stellmacher, J. (2007). Direct and indirect intergroup contact effects on prejudice: A normative interpretation. *International Journal of Intercultural Relations*, 31(4), 411-425. doi:10.1016/j.ijintrel.2006.11.003
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2008). How does intergroup contact reduce prejudice? Meta-analytic tests of three mediators. *European Journal of Social Psychology*, 38(6), 922-934. doi:10.1002/ejsp.504
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2011). *When groups meet: The dynamics of intergroup contact*. New York: Psychology Press.
- Pickett, J. T., Baker, T., Metcalfe, C., Gertz, M., & Bellandi, R. (2014). Contact and compromise: Explaining support for conciliatory measures in the context of violent

- intergroup conflict. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 51(5), 585-619.
doi:10.1177/0022427814528182
- Racist Violence Recording Network. (2016). *2015 Annual Report*. Athens: Racist Violence Recording Network. Ανακτήθηκε από http://rvrn.org/wp-content/uploads/2016/04/Report_2015eng.pdf
- Ramos, M. R., Cassidy, C., Reicher, S., & Haslam, S. (2016). A longitudinal study of the effects of discrimination on the acculturation strategies of international students. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 47(3), 401-420.
doi:10.1177/0022022116628672
- Ranjbar, V., Fornazar, R., Ascher, H., Ekberg-Jansson, A., & Hensing, G. (2017). Physical and mental health inequalities between native and immigrant Swedes. *International Migration*, 55(2), 80-96. doi:10.1111/imig.12312
- Razum, O., & Wenner, J. (2016). Social and health epidemiology of immigrants in Germany: Past, present and future. *Public Health Reviews*, 37(4). doi:10.1186/s40985-016-0019-2
- Redfield, R., Linton, R., & Herskovits, M. J. (1936). Memorandum for the study of acculturation. *American Anthropologist*, 38(1), 149-152.
doi:10.1525/aa.1936.38.1.02a00330
- Reicher, S. (2001). The psychology of crowd dynamics. Στο M. A. Hogg, & S. R. Tindale, *Blackwell Handbook of Social Psychology: Group Processes* (182-208). Malden, MA: Blackwell Publishers.
- Reicher, S. (2007). Rethinking the paradigm of prejudice. *South African Journal of Social Psychology*, 37(4), 820-834. doi:10.1177/008124630703700410

- Reicher, S., & Haslam, A. S. (2010). Beyond help: A social psychology of collective solidarity and social cohesion. Στο S. Stürmer, & M. Snyder, *The Psychology of Prosocial Behavior: Group Processes, Intergroup Relations, and Helping* (289-309). Oxford: Willey-Blackwell.
- Reicher, S., Hopkins, N., Levine, M., & Rath, R. (2005). Entrepreneurs of hate and entrepreneurs of solidarity: Social identity as a basis for mass communication. *International Review of the Red Cross*, 87(860), 621-637.
doi:10.1017/S1816383100184462
- Reimer, N., Becker, J. C., Benz, A., Christ, O., Dhont, K., Klocke, U., . . . Hewstone, M. (2017). Intergroup contact and social change: Implications of negative and positive contact for collective action in advantaged and disadvantaged groups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 43(1), 121-136. doi:10.1177/0146167216676478
- Rohmer, O., & Louvet, E. (2011). Stereotype content of disability subgroups: Testing predictions of the fundamental dimensions of social judgment. *L'Année Psychologique*, 111, 69-85. doi: 10.4074/S0003503311001035
- Runciman, W. G. (1966). *Relative deprivation and social justice: A study of attitudes to social inequality in twentieth-century England*. London: Routledge.
- Saguy, T., Dovidio, J. F., & Pratto, F. (2008). Beyond contact: Intergroup contact in the context of power relations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 43(2), 432-445. doi:10.1177/0146167207311200
- Saguy, T., Tausch, N., Dovidio, J. F., & Pratto, F. (2009). The irony of harmony: Intergroup contact can produce false expectations for equality. *Psychological Science*, 20(1), 114-121. doi:10.1111/j.1467-9280.2008.02261.x

- Schraad-Tischler, D. (2015). *Social Justice in the EU - Index Report 2015*. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung. Ανακτήθηκε από http://www.social-inclusion-monitor.eu/fileadmin/user_upload/Social_Justice_in_the_EU_2015.pdf
- Sengupta, N. K., & Sibley, C. G. (2013). Perpetuating one's own disadvantage: Intergroup contact enables the ideological legitimation of inequality. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 39(11), 1391-1403. doi:10.1177/0146167213497593
- Simiti, M. (2014). *Rage and protest: The case of the Greek Indignant Movement*. London: Hellenic Observatory, The London School of Economics and Political Science.
- Simon, B., Lowey, M., Stürmer, S., Weber, U., Freytag, P., Habig, C., . . . Spahlinger, P. (1998). Collective identification and social movement participation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(3), 646-658. doi:10.1037/0022-3514.74.3.646
- Simon, B., Trötschel, R., & Dähne, D. (2008). Identity affirmation and social movement support. *European Journal of Social Psychology*, 38(6), 935-946. doi:10.1002/ejsp.473
- Sixtus, F., Wesche, J., Tsantila, K., & Kerschreiter, R. (2019). How positive and negative contact experiences relate to identification and acculturation of persons with a migration background: Differentiating between majority, minority and religious group identity. *European Journal of Social Psychology*, 49(5), 903-923. doi:10.1002/ejsp.2572
- Smith, H. (2015, 23 Μαρτίου). A brief history of German-Greek relations. *The Guardian*, Ανακτήθηκε από <http://www.theguardian.com/world/2015/mar/23/brief-history-german-greek-relations>.

- Snow, D. A., Zurcher, L. A., & Eklund-Olson, S. (1980). Social networks and social movements: A microstructural approach to differential recruitment. *American Sociological Review*, *45*(5), 787-801. doi:10.2307/2094895
- Sourdis, I. (2013, 21 Μαρτίου). Greece's unsettled WWII German reparations: A stain in the International Legal System. *Huffington Post*, Ανακτήθηκε από http://www.huffingtonpost.com/ilias-sourdis/greeces-unsettled-wwii-german-reparations_b_2857143.html.
- Statistisches Bundesamt (2019). *Ausländische Bevölkerung: Ergebnisse des Ausländerzentralregisters 2018*. Wiesbaden: Statistisches Bundesamt.
- Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (1985). Intergroup anxiety. *Journal of Social Issues*, *41*(3), 157-175. doi:10.1111/j.1540-4560.1985.tb01134.x
- Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (2000). An integrated threat theory of prejudice. Στο S. Oskamp, *"The Claremont Symposium on Applied Social Psychology" Reducing prejudice and discrimination* (23-45). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Stephan, C. W., Stephan, W. G., Demitrakis, K. M., Yamada, A. M., & Clason, D. L. (2000). Women's attitudes toward men: An integrated threat theory approach. *Psychology of Women Quarterly*, *24*(1), 63-73. doi:10.1111/j.1471-6402.2000.tb01022.x
- Subasic, E., Reynolds, K. J., & Turner, J. C. (2008). The political solidarity model of social change: Dynamics of self-categorization in intergroup power relations. *Personality and Social Psychology Review*, *12*(4), 330-352. doi:10.1177/1088868308323223
- Sugrue, T. J. (2005). *The Origins of the Urban Crisis: Race and Inequality in Postwar Detroit* (2nd εκδ.). New Jersey: Princeton University Press.

- Swank, E., & Fahs, B. (2012). Resources, social networks, and collective action frames of college students who join the gay and lesbian rights movements. *Journal of Homosexuality*, 59(1), 67-89. doi:10.1080/00918369.2011.614908
- Tajfel, H., Billig, M. G., Bundy, R. P., & Flament, C. (1971). Social categorization and intergroup behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 1(2), 149-178. doi:10.1002/ejsp.2420010202
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. Στο W. G. Austin, & S. Worchel, *The social psychology of intergroup relations* (33-48). Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. Στο S. Worchel, & W. G. Austin, *Psychology of Intergroup Relations* (7-24). Chicago: Nelson-Hall Publishers.
- Taylor, D. M., & McKirnan, D. J. (1984). Theoretical contributions: A five-stage model of intergroup relations. *British Journal of Social Psychology*, 23(4), 291-300. doi:10.1111/j.2044-8309.1984.tb00644.x
- Thornton, J. M. (2006). Montgomery, Ala., Bus Boycott. Στο C. A. Palmer, *Encyclopedia of African-American Culture and History* (2η εκδ., σσ. 1471-1474). Detroit: Macmillan Reference USA.
- Tredoux, C., & Finchilescu, G. (2010). Mediators of the contact-prejudice relation among South African students on four University campuses. *Journal of Social Issues*, 66(2), 289-308. doi:10.1111/j.1540-4560.2010.01646.x
- Tropp, L. R. (2003). The psychological impact of prejudice: Implications for intergroup contact. *Group Processes and Intergroup Relations*, 6(2), 131-149. doi:10.1177/1368430203006002001

- Tropp, L. R. (2007). Perceived discrimination and interracial contact: Predicting interracial closeness among Black and White Americans. *Social Psychology Quarterly*, 70(1), 70-81. doi:10.1177/019027250707000108
- Tropp, L. R., & Pettigrew, T. F. (2005 α). Differential relationships between intergroup contact and affective and cognitive dimensions of prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31(8), 1145-1158. doi:10.1177/0146167205274854
- Tropp, L. R., & Pettigrew, T. F. (2005 β). Relationships between intergroup contact and prejudice among minority and majority status groups. *Psychological Science*, 16(12), 951-957. doi: 10.1111/j.1467-9280.2005.01643.x
- Turner, R. N., Crisp, R. J., & Lambert, E. (2007 α). Imagining intergroup contact can improve intergroup attitudes. *Group Processes and Intergroup Relations*, 10(4), 427-441. doi: 10.1177/1368430207081533
- Turner, R. N., Hewstone, M., & Voci, A. (2007 β). Reducing explicit and implicit outgroup prejudice via direct and extended contact: The mediating role of self-disclosure and intergroup anxiety. *Journal of Personality and Social Psychology*, 93(3), 369-388. doi: 10.1037/0022-3514.93.3.369
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., & Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the Social Group: A Self-categorization Theory*. Oxford, UK: Basil Blackwell.
- van Leeuwen, E. (2007). Restoring identity through outgroup helping: Beliefs about international aid in response to the December 2004 tsunami. *European Journal of Social Psychology*, 37(4), 661-671. doi:10.1002/ejsp.389

- van Leeuwen, E., & Täuber, S. (2012). Outgroup helping as a tool to communicate ingroup warmth. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(6), 772-783.
doi:10.1177/0146167211436253
- van Zomeren, M., Leach, C. W., & Spears, R. (2012). Protesters as "passionate economists": A dynamic dual pathway model of approach coping with collective disadvantage. *Personality and Social Psychology Review*, 16(2), 180-199.
doi:10.1177/1088868311430835
- van Zomeren, M., Postmes, T., & Spears, R. (2008). Toward an integrative social identity model of collective action: A quantitative research synthesis of three socio-psychological perspectives. *Psychological Bulletin*, 134(4), 504-535. doi: 10.1037/0033-2909.134.4.504
- Vander Zanden, J. W. (1959). The ideology of white supremacy. *Journal of the History of Ideas*, 20(3), 385-402. doi:10.2307/2708116
- Verwiebe, R., Wiesböck, L., & Teitzer, R. (2014). New forms of intra-European migration, labour market dynamics and social inequality in Europe. *Migration Letters*, 11(2), 125-136. doi: 10.33182/ml.v11i2.234
- Vezzali, L., & Capozza, D. (2011). Reducing explicit and implicit prejudice toward disabled colleagues: Effects of contact and membership salience in the workplace. *Life Span and Disability*, 14(2), 139-162.
- Voci, A., & Hewstone, M. (2003). Intergroup contact and prejudice toward immigrants in Italy: The mediational role of anxiety and the moderational role of group salience. *Group Processes and Intergroup Relations*, 6(1), 37-54.
doi:10.1177/1368430203006001011

- Voci, A., Hewstone, M., Swart, H., & Veneziani, C. A. (2015). Refining the association between intergroup contact and intergroup forgiveness in Northern Ireland: Type of contact, prior conflict experience, and group identification. *Group Processes and Intergroup Relations*, 18(5), 589-608. doi:10.1177/1368430215577001
- Walker, I., & Mann, L. (1987). Unemployment, relative deprivation and social protest. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 13(2), 275-283.
doi:10.1177/0146167287132012
- Watts, W. A., & Whittaker, D. (1966). Free speech advocates at Berkeley. *Journal of Applied Behavioral Science*, 2(1), 41-62. doi:10.1177/002188636600200104
- Williams, R. M. (1947). *The reduction of intergroup tensions: A survey of research on problems of ethnic, racial, and religious group relations*. New York: Social Science Research Council.
- Wojciszke, B., Bazinka, R., & Jaworski, M. (1998). On the dominance of moral categories in impression formation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24(12), 1251-1263.
doi:10.1177/01461672982412001
- Wright, S. C. (2001). Strategic collective action: Social Psychology and social change. Στο R. Brown, & S. L. Gaertner, *Blackwell Handbook of Social Psychology: Intergroup Processes* (σσ. 409-430). Malden, MA: Blackwell Publishers.
- Wright, S. C., Aron, A., McLaughlin-Volpe, T., & Ropp, S. A. (1997). The extended contact effect: Knowledge of cross-group friendships and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(1), 73-90. doi:10.1037/0022-3514.73.1.73
- Wright, S. C., Brody, S. M., & Aron, A. (2004). Intergroup Contact: Still our best hope for improving intergroup relations. Στο C. S. Crandall, & M. Schaller, *Social Psychology*

- of Prejudice: Historical and Contemporary Issues* (119-146). Lawrence, KS: Lewinian Press.
- Wright, S. C., & Lubensky, M. E. (2008). The struggle for social equality: Collective action versus prejudice reduction. Στο S. Demoulin, J. P. Leyens, & J. F. Dovidio, *Intergroup misunderstandings: Impact of divergent social realities* (291-310). New York: Psychology Press.
- Wright, S. C., & Richard, N. T. (2010). Cross-group helping: Perspectives on why and why not. Στο S. Stürmer, & M. Snyder, *The Psychology of Prosocial Behavior: Group Processes, Intergroup Relations, and Helping* (311-335). New Jersey: Blackwell Publishing.
- Wright, S. C., & Taylor, D. M. (1998). Responding to tokenism: Individual action in the face of collective injustice. *European Journal of Social Psychology*, 28(4), 647-667. doi:10.1002/(SICI)1099-0992(199807/08)28:4<647::AID-EJSP887>3.0.CO;2-0
- Wright, S. C., Taylor, D. M., & Moghaddam, F. M. (1990). Responding to membership in a disadvantaged group: From acceptance to collective protest. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(6), 994-1003. doi:10.1037/0022-3514.58.6.994
- Zagefka, H., Gonzalez, R., & Brown, R. (2011). How minority members' perception of majority members' acculturation preferences shape minority members' own acculturation preferences: Evidence from Chile. *British Journal of Social Psychology*, 50(2), 216-233. doi:10.1348/014466610X512211
- Zick, A., Wagner, U., van Dick, R., & Petzel, T. (2002). Acculturation and prejudice in Germany: Majority and minority perspectives. *Journal of Social Issues*, 57(3), 541-557. doi:10.1111/0022-4537.00228

Αναστασοπούλου, Ε. (2014, Ιανουαρίου 22). *Κρούσματα εκμετάλλευσης Ελλήνων από Έλληνες*. Ανάκτηση από Deutsche Welle: <http://www.dw.com/el/κρούσματα-εκμετάλλευσης-ελλήνων-από-έλληνες/a-17377365>

Κατσίκας, Δ., Καρακίτσιος, Α., Φιλίνης, Κ., & Πετραλιάς, Α. (2014). *Έκθεση για το κοινωνικό προφίλ της Ελλάδας σε σχέση με τη φτώχεια, τον κοινωνικό αποκλεισμό και την ανισότητα πριν και μετά από την εκδήλωση της κρίσης*. Ανάκτηση από http://crisisobs.gr/wp-content/uploads/2015/01/%CE%88%CE%BA%CE%B8%CE%B5%CF%83%CE%B7-%CE%9A%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%89%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%8D-%CE%A0%CF%81%CE%BF%CF%86%CE%AF%CE%BB_%CE%A3%CF%85%CE%BD%CE%AD%CE%B4%CF%81%CE%B9%CE%BF-14-12.doc

Μπεζεβέγκης, Η. Γ. (2008). *Μετανάστες στην Ελλάδα: Επιπολιτισμός και ψυχοκοινωνική προσαρμογή*. Αθήνα: ΙΜΕΠΟ.

Συνήγορος του Πολίτη. (2016). *Ετήσια Έκθεση 2015*. Ανάκτηση από <http://www.synigoros.gr/resources/docs/ee2015-00-stp.pdf>

Παράρτημα I: Ερωτηματολόγιο Μελέτης 1³²

Εκδοχή 1: Ελληνικά

Εισαγωγικό Κείμενο

Fachbereich Erziehungswissenschaft und Psychologie

Arbeitsbereich Sozial- und Wirtschaftspsychologie

Prof. Dr. Rudolf Kerschreiter

Dr. Jenny S. Wesche

Frederick Sixtus, M. A.

Katerina Tsantila, MSc

Αγαπητέ/-ή συμμετέχοντα/-ουσα,

Στην παρούσα έρευνα μελετάμε τις εμπειρίες, τις απόψεις και τα συναισθήματα των Ελλήνων/-ίδων που ζουν στη Γερμανία.

Τα δεδομένα συλλέγονται αυστηρά για ερευνητικούς σκοπούς και θα επεξεργαστούν με απόλυτη εμπιστευτικότητα. Δε θα σας ζητηθεί πουθενά να γράψετε το όνομά σας και μόνο οι ερευνητές θα έχουν πρόσβαση στις απαντήσεις σας.

Δεν υπάρχουν σωστές και λάθος απαντήσεις - ζητάμε τις ειλικρινείς σας αποκρίσεις.

Η συμμετοχή σας σε αυτή την έρευνα θα πάρει περίπου 20 λεπτά.

Αν έχετε κάποια ερώτηση ή ενδιαφέρεστε για τα αποτελέσματα της έρευνας, παρακαλούμε επικοινωνήστε με τον επιβλέποντα ερευνητή, Frederick Sixtus (frederick.sixtus@fu-berlin.de).

Ευχαριστούμε θερμά για τη βοήθειά σας!

³² Τα δεδομένα της Μελέτης 1 συλλέχθηκαν ως τμήμα ενός ευρύτερου ερευνητικού προγράμματος. Στο Παράρτημα I παρουσιάζονται σε ελληνικά και γερμανικά μόνο οι σχετικές με τη μελέτη κλίμακες και όχι το ολοκληρωμένο ερωτηματολόγιο.

Δημογραφικά Χαρακτηριστικά

Αρχικά, θα θέλαμε να μάθουμε κάποια πράγματα για εσάς.

Παρακαλούμε, πείτε μας την **ηλικία** σας: ___ ετών

Παρακαλούμε, δηλώστε το **φύλο** σας: Γυναίκα

Άνδρας

Άλλο. Παρακαλούμε

προσδιορίστε _____

Ποιο είναι το **καθεστώς απασχόλησής** σας; Πλήρης απασχόληση

Μερική απασχόληση

Άνεργος/-η

Φοιτητής/-τρια

Άλλο. Παρακαλούμε

προσδιορίστε _____

Πόσο καιρό **μένετε στη Γερμανία;** ___ χρόνια ___ μήνες Από τη γέννησή μου

Κύριο Ερωτηματολόγιο

<p>Τώρα θα θέλαμε να μάθουμε για τις εμπειρίες σας κατά την αλληλεπίδρασή σας με Γερμανούς/-ίδες στη Γερμανία.</p> <p>Παρακαλούμε δώστε την απάντησή σας σημειώνοντας με X το κουτί που περιγράφει καλύτερα την προσωπική σας εμπειρία.</p>		Ποτέ	Σπάνια	Μερικές φορές	Συχνά
opc_1	Πόσο συχνά σας έχει βοηθήσει ένας/μία Γερμανός/-ίδα στη Γερμανία;				
opc_2	Πόσο συχνά είχατε ενδιαφέρουσες συζητήσεις με έναν/μία Γερμανό/-ίδα στη Γερμανία;				
opc_1	Πόσο συχνά σας έχει ενοχλήσει ένας/μία Γερμανός/-ίδα στη Γερμανία;				

<p>Τώρα σκεφτείτε τις συναντήσεις σας με Γερμανούς/-ίδες στη Γερμανία. Πόσο συχνά έχετε βιώσει τα παρακάτω συναισθήματα;</p>		Ποτέ	Σπάνια	Μερικές φορές	Συχνά
opc_3	Ικανοποιημένος/-η				
opc_4	Εύθυμος/-η				
opc_2	Θυμωμένος/-η				
opc_3	Εκνευρισμένος/-η				
opc_4	Φοβισμένος/-η				

<p>Τώρα θα θέλαμε να μάθουμε για τις εμπειρίες σας κατά την αλληλεπίδρασή σας με Έλληνες/-ίδες στη Γερμανία.</p> <p>Παρακαλούμε δώστε την απάντησή σας σημειώνοντας με X το κουτί που περιγράφει καλύτερα την προσωπική σας εμπειρία.</p>		Ποτέ	Σπάνια	Μερικές φορές	Συχνά
ipc_1	Πόσο συχνά σας έχει βοηθήσει ένας/μία Έλληνας/-ίδα στη Γερμανία;				
ipc_2	Πόσο συχνά είχατε ενδιαφέρουσες συζητήσεις με έναν/μία Έλληνα/-ίδα στη Γερμανία;				
inc_1	Πόσο συχνά σας έχει ενοχλήσει ένας/μία Έλληνας/-ίδα στη Γερμανία;				

<p>Τώρα σκεφτείτε τις συναντήσεις σας με Έλληνες/-ίδες στη Γερμανία. Πόσο συχνά έχετε βιώσει τα παρακάτω συναισθήματα;</p>		Ποτέ	Σπάνια	Μερικές φορές	Συχνά
ipc_3	Ικανοποιημένος/-η				
ipc_4	Εύθυμος/-η				
inc_2	Θυμωμένος/-η				
inc_3	Εκνευρισμένος/-η				
inc_4	Φοβισμένος/-η				

<p>Τώρα παρακαλούμε σκεφτείτε τους Έλληνες και τις συνθήκες ζωής τους στη Γερμανία.</p> <p>Διαβάστε κάθε μία από τις παρακάτω δηλώσεις και υποδείξτε το βαθμό συμφωνίας ή διαφωνίας σας με κάθε μία από αυτές.</p>		Διαφωνώ σε μεγάλο	Διαφωνώ	Μάλλον διαφωνώ	Ούτε συμφωνώ ούτε	Μάλλον συμφωνώ	Συμφωνώ	Συμφωνώ σε μεγάλο
sc_1	Δε βλέπω την ανάγκη να υποστηρίξω μια αλλαγή που θα βελτιώσει τη θέση των Ελλήνων στη Γερμανία.							
sc_2	Θα υποστήριζα τη γερμανική νομοθεσία, η οποία θα εγγυόταν στους Έλληνες ισότιμες επαγγελματικές ευκαιρίες με τους Γερμανούς.							
sc_3	Εύχομαι οι Γερμανοί και οι Έλληνες να ήταν περισσότερο ισότιμοι όσον αφορά στους πόρους που τους παρέχονται στη Γερμανία.							
ce_1	Πιστεύω ότι εμείς οι Έλληνες μπορούμε να έχουμε τον έλεγχο της βελτίωσης της κατάστασής μας στη Γερμανία, αν δράσουμε συλλογικά.							
ce_2	Πιστεύω ότι εμείς οι Έλληνες μπορούμε να επηρεάσουμε προς το καλύτερο την κατάστασή μας στη Γερμανία, αν δράσουμε συλλογικά.							
ce_3	Πιστεύω ότι εμείς οι Έλληνες έχουμε τη δύναμη να βελτιώσουμε την κατάστασή μας στη Γερμανία, αν δράσουμε συλλογικά.							
ce_4	Πιστεύω ότι εμείς οι Έλληνες μπορούμε να είμαστε αποτελεσματικοί στο να βελτιώσουμε την κατάστασή μας στη Γερμανία, αν δράσουμε συλλογικά.							

Τέλος, θα θέλαμε να διαβάσετε κάθε μία τις παρακάτω δηλώσεις και να υποδείξετε το βαθμό συμφωνίας ή διαφωνίας σας με κάθε μία από αυτές.		Διαφωνώ σε	Διαφωνώ	Μάλλον	Ούτε συμφωνώ	Μάλλον	Συμφωνώ	Συμφωνώ σε
ca_1	Θα ήμουν πρόθυμος/-η να συμμετάσχω σε μια διαδήλωση για τη βελτίωση των συνθηκών των Ελλήνων/-ίδων στη Γερμανία.							
ca_2	Θα ήμουν πρόθυμος/-η να συμμετάσχω σε μια δημόσια συζήτηση για τη βελτίωση των συνθηκών των Ελλήνων/-ίδων στη Γερμανία.							
ca_3	Θα ήμουν πρόθυμος/-η να γίνω μέλος μιας οργάνωσης για τη βελτίωση των συνθηκών των Ελλήνων/-ίδων στη Γερμανία.							
ca_4	Θα ήμουν πρόθυμος/-η να υπογράψω ένα αίτημα για τη βελτίωση των συνθηκών των Ελλήνων/-ίδων στη Γερμανία.							
an_1	Έχω φίλους/-ες ή γνωστούς/-ές που συμμετέχουν σε δράσεις για τη βελτίωση της κατάστασης των Ελλήνων/-ίδων στη Γερμανία.							
an_2	Έχω φίλους/-ες ή γνωστούς/-ές που μου έχουν μιλήσει για δράσεις για τη βελτίωση της κατάστασης των Ελλήνων/-ίδων στη Γερμανία.							
an_3	Έχω φίλους/-ες ή γνωστούς/-ές που με έχουν προσκαλέσει σε δράσεις για τη βελτίωση της κατάστασης των Ελλήνων/-ίδων στη Γερμανία.							

Ευχαριστούμε πολύ για τη συμμετοχή σας!

Εκδοχή 2: Γερμανικά

Εισαγωγικό Κείμενο

Fachbereich Erziehungswissenschaft und Psychologie

Arbeitsbereich Sozial- und Wirtschaftspsychologie

Prof. Dr. Rudolf Kerschreiter

Dr. Jenny S. Wesche

Frederick Sixtus, M. A.

Katerina Tsantila, MSc

Liebe Teilnehmerinnen und Teilnehmer,

In dieser Studie untersuchen wir die Erfahrungen, Ansichten und Gefühle in Deutschland lebender Menschen griechischer Herkunft.

Die Daten werden ausschließlich zu Forschungszwecken erhoben und werden vollkommen vertraulich behandelt. Sie werden zu keinem Zeitpunkt dazu aufgefordert werden, ihren Namen zu nennen und ausschließlich die Forscher und Forscherinnen werden Zugang zu den von Ihnen gegebenen Antworten haben.

Es gibt keine richtigen oder falschen Antworten – wir interessieren uns für Ihre ehrlichen Einschätzungen.

Die Teilnahme an dieser Umfrage wird etwa 20 Minuten dauern.

Wenn Sie Fragen zu der Studie haben oder Sie sich für die Ergebnisse interessieren, kontaktieren Sie bitte den betreuenden Wissenschaftler, Frederick Sixtus ().

Wir danken Ihnen für Ihre freundliche Unterstützung!

Demographie

Zuerst würden wir Ihnen gerne einige Frage zu Ihrer Person stellen.

Bitte teilen Sie uns Ihr **Alter** mit: ____ Jahre alt

Bitte teilen Sie uns Ihr **Geschlecht** mit: weiblich männlich anderes:

Was ist Ihr **Beschäftigungsstatus**? Vollzeitbeschäftigt Teilzeitbeschäftigt

Arbeitslos In der Ausbildung

Anderes: _____

Wie lange **leben** Sie bereits **in Deutschland**? ____ Jahre ____ Monate Seit

meiner Geburt

Fragebogen

Jetzt würden wir gerne etwas über Ihre Erfahrungen im Umgang mit Deutschen in Deutschland erfahren. Bitte antworten Sie, indem Sie jeweils das Feld markieren, das Ihre Erfahrung am besten wiedergibt.		Nie	Selten	Gelegentlich	Oft
opc_1	Wie oft hat Ihnen ein/e Deutsche/r in Deutschland geholfen?				
opc_2	Wie oft hatten Sie interessante Gespräche mit einer/m Deutschen in Deutschland?				
onc_1	Wie oft hat Sie ein/e Deutsche/r in Deutschland belästigt?				

Denken Sie nun an Begegnungen mit Deutschen in Deutschland . Wie oft haben Sie sich folgendermaßen gefühlt?		Nie	Selten	Gelegentlich	Oft
opc_3	Zufrieden				
opc_4	Froh				
onc_2	Verärgert				
onc_3	Gereizt				
onc_4	Ängstlich				

Jetzt würden wir gerne etwas über Ihre Erfahrungen im Umgang mit Griechen in Deutschland erfahren. Bitte antworten Sie, indem Sie jeweils das Feld markieren, das Ihre Erfahrung am besten wiedergibt.		Nie	Selten	Gelegentlich	Oft
ipc_1	Wie oft hat Ihnen ein/e Grieche/in in Deutschland geholfen?				
ipc_2	Wie oft hatten Sie interessante Gespräche mit einem/r Griechen/in in Deutschland?				
inc_1	Wie oft hat Sie ein/e Grieche/in in Deutschland belästigt?				

Denken Sie nun an Begegnungen mit Griechen in Deutschland . Wie oft haben Sie sich folgendermaßen gefühlt?		Nie	Selten	Gelegentlich	Oft
ipc_3	Zufrieden				
ipc_4	Froh				
inc_2	Verärgert				
inc_3	Gereizt				
inc_4	Ängstlich				

Denken Sie jetzt bitte an die Griechen und ihre Lebensbedingungen in Deutschland . Lesen Sie jede der folgenden Aussagen und geben Sie an, zu welchem Grad Sie diesen jeweils zustimmen.		Stimme überhaupt nicht zu	Stimme nicht zu	Stimme eher nicht zu	Teils, teils	Stimme eher zu	Stimme zu	Stimme völlig zu
sc_1	Ich sehe keine Notwendigkeit einen Wandel zu unterstützen, der die Position von Griechen in Deutschland verbessern würde.							
sc_2	Ich würde eine deutsche Gesetzgebung befürworten, welche Griechen die gleichen Arbeitsbedingungen wie Deutschen garantierte.							
sc_3	Ich würde mir wünschen, dass Deutsche und Griechen gleicher wären in Bezug auf die Ressourcen, die Ihnen in Deutschland zur Verfügung stehen.							
ce_1	Ich glaube, dass wir Griechen die Verbesserung unserer Situation in Deutschland kontrollieren können, wenn wir gemeinsam handeln.							
ce_2	Ich glaube, dass wir Griechen unsere Situation in Deutschland zum besseren beeinflussen können, wenn wir gemeinsam handeln.							
ce_3	Ich glaube, dass wir Griechen die Kraft haben, unsere Situation in Deutschland zu verbessern, wenn wir gemeinsam handeln.							

ce_4	Ich glaube, dass es uns Griechen gelingen kann, unsere Situation in Deutschland zu verbessern, wenn wir gemeinsam handeln.							
------	--	--	--	--	--	--	--	--

Zum Schluss möchten wir Sie bitten, jede der folgenden Aussagen zu lesen und den Grad anzugeben, zu dem Sie diesen jeweils zustimmen.		Stimme	Stimme nicht zu	Stimme eher	Teils, teils	Stimme eher zu	Stimme zu	Stimme völlig zu
ca_1	Ich wäre bereit, an einer Demonstration für die Verbesserung der Bedingungen von Griechen in Deutschland teilzunehmen.							
ca_2	Ich wäre bereit, an einer öffentlichen Diskussion für die Verbesserung der Bedingungen von Griechen in Deutschland teilzunehmen.							
ca_3	Ich wäre bereit, einer Vereinigung für die Verbesserung der Bedingungen von Griechen in Deutschland beizutreten.							
ca_4	Ich wäre bereit, eine Petition für die Verbesserung der Bedingungen von Griechen in Deutschland zu unterschreiben.							
an_1	Ich habe Freunde oder Bekannte, die sich an Aktionen zur Verbesserung der Situation von Griechen in Deutschland beteiligen.							

an_2	Ich habe Freunde oder Bekannte, die mit mir über Aktionen zur Verbesserung der Situation von Griechen in Deutschland gesprochen haben.							
an_3	Ich habe Freunde oder Bekannte, die mich zu Aktionen zur Verbesserung der Situation von Griechen in Deutschland eingeladen haben.							

Vielen Dank für Ihre Teilnahme!

Παράρτημα II: Ερωτηματολόγια Μελέτης 2

Εισαγωγικό Κείμενο

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Η έρευνα στην οποία σας ζητάμε να λάβετε μέρος αφορά τις απόψεις σας για τρέχοντα θέματα που απασχολούν την ελληνική κοινωνία.

Η έρευνα διεξάγεται από το Πάντειο Πανεπιστήμιο, και δε θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς τη δική σας συμμετοχή και συνεργασία. Η συμμετοχή σας αφορά τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου που κρατάτε στα χέρια σας.

Οι απαντήσεις σας είναι εντελώς ανώνυμες και εμπιστευτικές. Σε κανένα σημείο του ερωτηματολογίου δε συμπληρώνετε το όνομά σας και κανένας εκτός από τους ερευνητές δεν έχει πρόσβαση στα συμπληρωμένα ερωτηματολόγια.

Πρέπει να σας πούμε ότι δεν υπάρχουν σωστές και λάθος απαντήσεις. Η καλύτερη απάντηση είναι η δική σας προσωπική άποψη.

Σας ευχαριστούμε εκ των προτέρων για τη συνεργασία

Εκδοχή 1: Ομοφυλόφιλοι

Πώς θα χαρακτηρίζατε την όποια εμπειρία επαφής είχατε μέχρι τώρα με ομοφυλόφιλους;

Πολύ δυσάρεστη 1 2 3 4 5 6 7 Πολύ ευχάριστη

Πολύ απειλητική 1 2 3 4 5 6 7 Πολύ ήρεμη

Πολύ αρνητική 1 2 3 4 5 6 7 Πολύ θετική

Απαντήστε στις παρακάτω ερωτήσεις κυκλώνοντας τον αριθμό που αντιπροσωπεύει καλύτερα την άποψή σας για τους ομοφυλόφιλους γενικά.

	Καθόλου							Πάρα
1. Πόσο κύρος έχουν γενικά οι ομοφυλόφιλοι;	1	2	3	4	5	6	7	
2. Πόσο καλή μόρφωση έχουν γενικά οι ομοφυλόφιλοι;	1	2	3	4	5	6	7	
3. Οι ομοφυλόφιλοι εργάζονται σε θέσεις με κύρος;	1	2	3	4	5	6	7	
4. Πόσο οικονομικά πετυχημένοι είναι οι ομοφυλόφιλοι;	1	2	3	4	5	6	7	
5. Έχουν οι ομοφυλόφιλοι προνομαϊκή μεταχείριση που απειλεί τις υπόλοιπες ομάδες στην κοινωνία;	1	2	3	4	5	6	7	
6. Έχουν οι ομοφυλόφιλοι ισχύ/δύναμη που υποσκάπτει την ισχύ/δύναμη των υπόλοιπων κοινωνικών ομάδων;	1	2	3	4	5	6	7	
7. Κατά πόσο οι πόροι που διατίθενται στους ομοφυλόφιλους στερούν πόρους από τους άλλους;	1	2	3	4	5	6	7	
8. Κατά πόσο θεωρείτε ότι οι ομοφυλόφιλοι είναι πιο ευνοημένοι στην αγορά εργασίας;	1	2	3	4	5	6	7	
9. Πόσο άξιοι είναι οι ομοφυλόφιλοι;	1	2	3	4	5	6	7	
10. Πόσο ικανοί είναι οι ομοφυλόφιλοι;	1	2	3	4	5	6	7	
11. Πόσο σίγουροι για τους εαυτούς τους είναι οι ομοφυλόφιλοι;	1	2	3	4	5	6	7	
12. Πόσο ανεξάρτητοι είναι οι ομοφυλόφιλοι;	1	2	3	4	5	6	7	
13. Πόσο ανταγωνιστικοί είναι οι ομοφυλόφιλοι;	1	2	3	4	5	6	7	
14. Πόσο έξυπνοι είναι οι ομοφυλόφιλοι;	1	2	3	4	5	6	7	
15. Πόσο αποτελεσματικοί είναι οι ομοφυλόφιλοι;	1	2	3	4	5	6	7	

	Καθόλου						Πάρα
16. Πόσο επιδέξιοι είναι οι ομοφυλόφιλοι;	1	2	3	4	5	6	7
17. Πόσο ζεστοί άνθρωποι είναι οι ομοφυλόφιλοι;	1	2	3	4	5	6	7
18. Πόσο φιλικοί είναι οι ομοφυλόφιλοι;	1	2	3	4	5	6	7
19. Πόσο καλόηχοι είναι οι ομοφυλόφιλοι;	1	2	3	4	5	6	7
20. Πόσο ανεκτικοί είναι οι ομοφυλόφιλοι;	1	2	3	4	5	6	7
21. Πόσο ειλικρινείς είναι οι ομοφυλόφιλοι;	1	2	3	4	5	6	7
22. Πόσο καλές προθέσεις έχουν οι ομοφυλόφιλοι;	1	2	3	4	5	6	7
23. Πόσο έμπιστοι είναι οι ομοφυλόφιλοι;	1	2	3	4	5	6	7
24. Πόσο ευγενικοί είναι οι ομοφυλόφιλοι;	1	2	3	4	5	6	7

Παρακαλούμε πείτε μας σε ποιο βαθμό έχετε την πρόθεση να προβείτε σε κάθε μία από τις παρακάτω ενέργειες.

	καθόλου							πάρα πολύ
1. Να συμμετάσχω σε δημόσιες συζητήσεις για τα δικαιώματα των ομοφυλοφίλων.	1	2	3	4	5	6	7	
2. Να υπογράψω ή να μαζέψω υπογραφές υπέρ των γάμων μεταξύ ατόμων του ίδιου φύλου.	1	2	3	4	5	6	7	
3. Να συμμετάσχω σε διαδηλώσεις και πορείες διαμαρτυρίας υπέρ των δικαιωμάτων (π.χ. gay pride) των ομοφυλοφίλων.	1	2	3	4	5	6	7	
4. Να παρεμποδίσω εκδηλώσεις που στρέφονται κατά των ομοφυλοφίλων.	1	2	3	4	5	6	7	
5. Να μοιράσω ενημερωτικά φυλλάδια για το δικαίωμα υιοθεσίας παιδιού από ζευγάρια ομοφυλοφίλων	1	2	3	4	5	6	7	
6. Να εκφράσω δημόσια και ανοιχτά τη γνώμη μου υπέρ της έκφρασης της διαφορετικότητας των ομοφυλοφίλων.	1	2	3	4	5	6	7	

ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Φύλο: Άνδρας Γυναίκα

Ηλικία:

Απασχόληση: Εργαζόμενος

Φοιτητής

Μαθητής

Άνεργος

Σεξουαλικός προσανατολισμός: Ετεροφυλόφιλος/-η

Ομοφυλόφιλος/-η

Αμφιφυλόφιλος/-η

Εκδοχή 2: ΑΜΕΑ

Πώς θα χαρακτηρίζατε την όποια εμπειρία επαφής είχατε μέχρι τώρα με Άτομα με Αναπηρία;

Πολύ δυσάρεστη 1 2 3 4 5 6 7 Πολύ ευχάριστη

Πολύ απειλητική 1 2 3 4 5 6 7 Πολύ ήρεμη

Πολύ αρνητική 1 2 3 4 5 6 7 Πολύ θετική

Απαντήστε στις παρακάτω ερωτήσεις κυκλώνοντας τον αριθμό που αντιπροσωπεύει καλύτερα την άποψή σας για τα ΑμεΑ γενικά.

	Καθόλου							Πάρα
1. Πόσο κύρος έχουν γενικά τα ΑμεΑ;	1	2	3	4	5	6	7	
2. Πόσο καλή μόρφωση έχουν γενικά τα ΑμεΑ;	1	2	3	4	5	6	7	
3. Τα ΑμεΑ εργάζονται σε θέσεις με κύρος;	1	2	3	4	5	6	7	
4. Πόσο οικονομικά πετυχημένοι είναι τα ΑμεΑ;	1	2	3	4	5	6	7	
5. Έχουν τα ΑμεΑ προνομαϊκή μεταχείριση που απειλεί τις υπόλοιπες ομάδες στην κοινωνία;	1	2	3	4	5	6	7	
6. Έχουν τα ΑμεΑ ισχύ/δύναμη που υποσκάπτει την ισχύ/δύναμη των υπόλοιπων κοινωνικών ομάδων;	1	2	3	4	5	6	7	
7. Κατά πόσο οι πόροι που διατίθενται στα ΑμεΑ στερούν πόρους από τους άλλους Έλληνες;	1	2	3	4	5	6	7	
8. Κατά πόσο θεωρείτε ότι τα ΑμεΑ είναι πιο ευνοημένοι στην αγορά εργασίας;	1	2	3	4	5	6	7	
9. Πόσο άξια είναι τα ΑμεΑ;	1	2	3	4	5	6	7	
10. Πόσο ικανά είναι τα ΑμεΑ;	1	2	3	4	5	6	7	
11. Πόσο σίγουροι για τους εαυτούς τους είναι τα ΑμεΑ;	1	2	3	4	5	6	7	
12. Πόσο ανεξάρτητα είναι τα ΑμεΑ;	1	2	3	4	5	6	7	
13. Πόσο ανταγωνιστικοί είναι τα ΑμεΑ;	1	2	3	4	5	6	7	
14. Πόσο έξυπνοι είναι τα ΑμεΑ;	1	2	3	4	5	6	7	
15. Πόσο αποτελεσματικοί είναι τα ΑμεΑ;	1	2	3	4	5	6	7	

	Καθόλου						Πάρα	
16. Πόσο επιδέξιοι είναι τα ΑμεΑ;	1	2	3	4	5	6	7	
17. Πόσο ζεστοί άνθρωποι είναι τα ΑμεΑ;	1	2	3	4	5	6	7	
18. Πόσο φιλικοί είναι τα ΑμεΑ;	1	2	3	4	5	6	7	
19. Πόσο καλόψυχοι είναι τα ΑμεΑ;	1	2	3	4	5	6	7	
20. Πόσο ανεκτικοί είναι τα ΑμεΑ;	1	2	3	4	5	6	7	
21. Πόσο ειλικρινείς είναι τα ΑμεΑ;	1	2	3	4	5	6	7	
22. Πόσο καλές προθέσεις έχουν τα ΑμεΑ;	1	2	3	4	5	6	7	
23. Πόσο έμπιστοι είναι τα ΑμεΑ;	1	2	3	4	5	6	7	
24. Πόσο ευγενικοί είναι τα ΑμεΑ;	1	2	3	4	5	6	7	

Παρακαλούμε πείτε μας σε ποιο βαθμό έχετε την πρόθεση να προβείτε σε κάθε μία από τις παρακάτω ενέργειες.

	καθόλου							πάρα πολύ
1. Να συμμετάσχω σε δημόσιες συζητήσεις για τα δικαιώματα των ΑμεΑ.	1	2	3	4	5	6	7	
2. Να υπογράψω ή να μαζέψω υπογραφές υπέρ της διαμόρφωσης των δημόσιων χώρων έτσι ώστε να είναι προσβάσιμοι για τα ΑμεΑ.	1	2	3	4	5	6	7	
3. Να συμμετάσχω σε διαδηλώσεις και πορείες διαμαρτυρίας για την παροχή επαρκών επιδομάτων στα ΑμεΑ.	1	2	3	4	5	6	7	
4. Να διαμαρτυρηθώ ενάντια στη μείωση του ειδικού προσωπικού εξυπηρέτησης των ΑμεΑ (π.χ. από σχολεία, Ο.Τ.Α., κλπ).	1	2	3	4	5	6	7	
5. Να μοιράσω ενημερωτικά φυλλάδια για την παροχή ίσων ευκαιριών στα ΑμεΑ στην αγορά εργασίας.	1	2	3	4	5	6	7	
6. Να εκφράσω δημόσια και ανοιχτά τη γνώμη μου υπέρ των ΑμεΑ.	1	2	3	4	5	6	7	

ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Φύλο: Άνδρας Γυναίκα

Ηλικία:

Απασχόληση: Εργαζόμενος
Φοιτητής
Μαθητής
Άνεργος

Έχετε στην οικογένεια ή στο στενό σας συγγενικό περιβάλλον Άτομο με Αναπηρία;

Ναι

Όχι

Εκδοχή 3: Μετανάστες

Πώς θα χαρακτηρίζατε την όποια εμπειρία επαφής είχατε μέχρι τώρα με μετανάστες;

Πολύ δυσάρεστη 1 2 3 4 5 6 7 Πολύ ευχάριστη

Πολύ απειλητική 1 2 3 4 5 6 7 Πολύ ήρεμη

Πολύ αρνητική 1 2 3 4 5 6 7 Πολύ θετική

Απαντήστε στις παρακάτω ερωτήσεις κυκλώνοντας τον αριθμό που αντιπροσωπεύει καλύτερα την άποψή σας για τους μετανάστες γενικά.

	Καθόλου							Πάρα
1. Πόσο κύρος έχουν γενικά οι μετανάστες;	1	2	3	4	5	6	7	
2. Πόσο καλή μόρφωση έχουν γενικά οι μετανάστες;	1	2	3	4	5	6	7	
3. Οι μετανάστες εργάζονται σε θέσεις με κύρος;	1	2	3	4	5	6	7	
4. Πόσο οικονομικά πετυχημένοι είναι οι μετανάστες;	1	2	3	4	5	6	7	
5. Έχουν οι μετανάστες προνομιακή μεταχείριση που απειλεί τις υπόλοιπες ομάδες στην κοινωνία;	1	2	3	4	5	6	7	
6. Έχουν οι μετανάστες ισχύ/δύναμη που υποσκάπτει την ισχύ/δύναμη των υπόλοιπων κοινωνικών ομάδων;	1	2	3	4	5	6	7	
7. Κατά πόσο οι πόροι που διατίθενται στους μετανάστες στερούν πόρους από τους Έλληνες;	1	2	3	4	5	6	7	
8. Κατά πόσο θεωρείτε ότι οι μετανάστες παίρνουν τις δουλειές από τους Έλληνες;	1	2	3	4	5	6	7	
9. Πόσο άξιοι είναι οι μετανάστες;	1	2	3	4	5	6	7	
10. Πόσο ικανοί είναι οι μετανάστες;	1	2	3	4	5	6	7	
11. Πόσο σίγουροι για τους εαυτούς τους είναι οι μετανάστες;	1	2	3	4	5	6	7	
12. Πόσο ανεξάρτητοι είναι οι μετανάστες;	1	2	3	4	5	6	7	
13. Πόσο ανταγωνιστικοί είναι οι μετανάστες;	1	2	3	4	5	6	7	
14. Πόσο έξυπνοι είναι οι μετανάστες;	1	2	3	4	5	6	7	

	Καθόλου						Πάρα
15. Πόσο αποτελεσματικοί είναι οι μετανάστες;	1	2	3	4	5	6	7
16. Πόσο επιδέξιοι είναι οι μετανάστες;	1	2	3	4	5	6	7
17. Πόσο ζεστοί άνθρωποι είναι οι μετανάστες;	1	2	3	4	5	6	7
18. Πόσο φιλικοί είναι οι μετανάστες;	1	2	3	4	5	6	7
19. Πόσο καλόψυχοι είναι οι μετανάστες;	1	2	3	4	5	6	7
20. Πόσο ανεκτικοί είναι οι μετανάστες;	1	2	3	4	5	6	7
21. Πόσο ειλικρινείς είναι οι μετανάστες;	1	2	3	4	5	6	7
22. Πόσο καλές προθέσεις έχουν οι μετανάστες;	1	2	3	4	5	6	7
23. Πόσο έμπιστοι είναι οι μετανάστες;	1	2	3	4	5	6	7
24. Πόσο ευγενικοί είναι οι μετανάστες;	1	2	3	4	5	6	7

Παρακαλούμε πείτε μας σε ποιο βαθμό έχετε την πρόθεση να προβείτε σε κάθε μία από τις παρακάτω ενέργειες.

	καθόλου						πάρα πολύ
1. Να συμμετάσχω σε δημόσιες συζητήσεις για τα δικαιώματα των μεταναστών.	1	2	3	4	5	6	7
2. Να υπογράψω ή να μαζέψω υπογραφές υπέρ της δημιουργίας χώρων λατρείας για αλλόθρησκους μετανάστες.	1	2	3	4	5	6	7
3. Να συμμετάσχω σε διαδηλώσεις και πορείες διαμαρτυρίας ενάντια στην κράτηση των μεταναστών χωρίς χαρτιά σε κέντρα υποδοχής.	1	2	3	4	5	6	7
4. Να παρεμποδίσω εκδηλώσεις που στρέφονται κατά των μεταναστών.	1	2	3	4	5	6	7

5. Να μοιράσω ενημερωτικά φυλλάδια για τα εκλογικά δικαιώματα των νόμιμων μεταναστών. 1 2 3 4 5 6 7

6. Να εκφράσω δημόσια και ανοιχτά τη γνώμη μου υπέρ του δικαιώματος απόκτησης ιθαγένειας σε όσα παιδιά μεταναστών γεννιούνται στην Ελλάδα. 1 2 3 4 5 6 7

ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Φύλο: Άνδρας Γυναίκα

Ηλικία:

Απασχόληση: Εργαζόμενος
Φοιτητής
Μαθητής
Άνεργος

Πού γεννηθήκατε (χώρα);

Χώρα γέννησης μητέρας:

Χώρα γέννησης πατέρα: